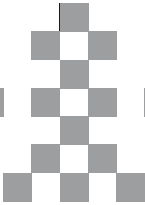

Studia Carpathico-Adriatica

2022

III.

Slovensko-chorvátska komisia humanitných vied
pri Ministerstve školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky
a Ministerstve vedy a vzdelávania Chorvátskej republiky

Studia Carpathico-Adriatica, Vol. III.

Od Karpát k Jadranu: Archeológia sťahovania národov a stredoveku

Studia Carpathico-Adriatica

Vol. III.

Od Karpát k Jadranu:
Archeológia sťahovania národov
a stredoveku

Od Karpata do Jadrana:
Archeologija migracijskoga razdoblja
i srednjega vijeka

Editori

Martin Homza, Željko Holjevac, Krešimir Filipec a Andrej Vrtel

2022

Univerzita Komenského v Bratislave

Studia Carpathico-Adriatica je ročenka Slovensko-chorvátskej komisie humanitných vied

Redakčná rada:

Marta Botíková, Miroslav Dudok, Krešimir Filipec, Ivan Gerát, Jadranka Grbić Jakopović, Željko Holjevac, Martin Homza, Zrinka Kovačević Stričević, Maja Rupnik Matasović, Mirijana Repanić Braun, Andrej Vrtel, Svorad Zavorský

Editori: Martin Homza, Željko Holjevac, Krešimir Filipec a Andrej Vrtel
© Slovensko-chorvátska komisia humanitných vied

Recenzovali:

PhDr. Gabriel Fusek, CSc.; DrSc. Maja Petrinc; DrSc. Tajana Sekelj Ivančan;
PhDr. Peter Šalkovský, DrSc.; DrSc. Tatjana Tkalčec

Grafická úprava: Tereza Fedora Homzová

Sadzba: Matúš Brilla

Jazyková redakcia slovenských textov: Veronika Kucharská

Preklady do angličtiny: Castor E. Sanchéz

Vydala Univerzita Komenského v Bratislave, 2022

Námet na obálke je motivovaný prvým strieborným denárom Kolomana Haličského (MONETA REGIS P SCLAVONIA, okolo roku 1235). Námet z frontspisu pochádza z náhrobku Štefana Zápoľského (po roku 1499).

ISBN 978-80-223-5684-8 (tlač)

Obsah

KREŠIMIR FILIPEC: Uvodnik

9

OD KARPÁT K JADRANU: ARCHEOLÓGIA SŤAHOVANIA NÁRODOV A STREDOVEKU

OD KARPATA DO JADRANA: ARCHEOLOGIJA MIGRACIJSKOGA RAZDOBLJA I SREDNJEGA VIJEKA

JANA ŠKRGULJA: Razotkrivanje etničkih identiteta u Južnoj Panoniji tijekom 5. stoljeća	14
PETRA NIKŠIĆ: Uvozno keramičko posuđe kao pokazatelj očuvanja komunikacija i trgovine na noričko-panonskom prostoru u kasnoj antici	27
TOMÁŠ KÖNIG: Včasní Slovania medzi Západnými Karpatmi a Jadranom	38
ANTE ALAJBEG: Srodstvo i pogrebna praksa u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji	54
PETRA JERŠEK: Ranosrednjovjekovna groblja u sjevernoj Dalmaciji – stanje istraživanja i otvorena pitanja	66
TOMÁŠ KÖNIG – NATÁLIA GERTHOFFEROVÁ: Biritualita alebo dozvuky minulosti na včasnostredovekých pohrebiskách	82
KREŠIMIR FILIPEC: Sjeverna Hrvatska između Mađara i Hrvata u 10. i 11. stoljeću	88
ANA AZINović BEBEK: Marianka i hrvatski hodočasnici u novom vijeku	104

RECENZIE A SPRÁVY / RECENZIJE I NOVOSTI

FILIPEC, KREŠIMIR: <i>Praishodište ilili situacija: Slaveni i Hrvati – do zauzimanja nove domovine</i> (Nađa Profantová)	116
STRIČEVIĆ-KOVAČEVIĆ, ZRINKA – VUKSANović KURSAR, MARIA (eds.): <i>Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 25 godina slovakistike u Zagrebu</i> (Zrinka Stričević-Kovačević)	118
SANDRA KRALJOVÁ VUKŠIĆOVÁ: <i>Výstava Osobnosti Chorvátov na Slovensku</i>	119
ANDREJ SOLÁR: <i>Rok 2022 v Slovenskom národnom múzeu – Múzeu kultúry Chorvátov na Slovensku</i>	122
SANDRA KRALJOVÁ VUKŠIĆOVÁ: <i>Dosahy Slovenského kultúrneho centra Našice v roku 2022</i>	123

SANDRA KRALJ VUKŠIĆ: Obnovljen Memorandum o suradnji Slovačkog nacionalnog muzeja – Muzeja hrvatske kulture u Slovačkoj i Slovačkog centra za kulturu Našice	128
ZUZANA CHUDÁ: Kaleidoskop slovenských udalostí v Chorvátsku v roku 2022	129

ROZHOVOR / RAZGAVOR

Spomienky na Chorvátsko a Chorvátov prof. Matúša Kučeru, prvého veľvyslanca Slovenskej republiky v Chorvátsku	140
---	-----

Uvodnik

Úvodník / Editorial

Veliko nam je zadovoljstvo svekolikom čitateljstvu, znanstvenicima i ostaloj najširoj zainteresiranoj stručnoj javnosti, predstaviti treći svezak časopisa *Studia Carpathico-Adriatica*. On je plod suradnje Hrvatsko-slovačkog odbora za humanističke znanosti, a radovi koji se ovdje nalaze, prezentirani su na znanstvenoj konferenciji „Od Karpata do Jadrana: arheologija seobe naroda i srednjega vijeka“ od 15. do 18. lipnja 2022. na Sveučilištu u Trnavi u Slovačkoj. Na otvorenju konferencije govorili su: trnavski prorektor Miloš Lachner i hrvatski veleposlanik Aleksandar Heina, a uz njih i Martina Klofáčova iz Ministarstva obrazovanja, znanosti, istraživanja i športa Slovačke Republike te Staša Skenžić iz Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske. Pri oba ministarstva već četiri djeluje godine Hrvatsko-slovački odbor, koji vode prof. dr. sc. Martin Homza sa Filozofskog fakulteta Komenskog Sveučilišta u Bratislavi i prof. dr. sc. Željko Holjevac s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu, koji su nositelji najvećih zasluga za nastavak ove plodne suradnje te za činjenicu da je održan i četvrti sastanak Odbora. U radu Znanstvene konferencije sudjelovali su arheolozi iz slovačkih i hrvatskih institucija. Predavanjima se željelo osvijestiti sve ono što spaja te dvije srednjoeuropske zemlje pozicionirane uz sjevernu i južnu stranu Panonske nizine, uz Karpatsko gorje i Jadransko more, od kasne antike kroz

srednji i novi vijek. U izlaganjima su obrađene najrazličitije teme vezane uz različite aspekte naše povijesti, vrijeme prije velikih seobnih valova, razdoblje u kojima su različiti slavenski narodi, a među njima i Hrvati, došli do svojih novih boravišta i zauzeli svoju novu zemlju koju u baštinu imaju do danas. Isticale su se sličnosti, ali i razlike, iskustva i slični te različiti procesi jer život u novome prostoru nije nosio uvijek isto. Napokon, od konca 11. i početka 12. stoljeća, oba naroda našla su se pod vladavinom istih zajedničkih vladara – iskustva su različita.

U radovima su obrađene najrazličitije teme pa tako Jana Škrgulja u radu istražuje pitanja identiteta i etniciteta tijekom 5. stoljeća, bavi se južnim dijelom Panonije, ali i općim pitanjima uloge identiteta u društvu te povlači paralele s današnjim društvom, a zaključci iz sadašnjosti prenose se na događaje iz prošlosti. Petra Nikšić u svojem radu također obrađuje kasnoantičko vrijeme te pokušava utvrditi uzorak rasprostranjenosti mediteranskog uvoznog posuđa na južnom dijelu noričko-panonskog graničnog područja i procijeniti do koje mjere ti nalazi služe kao pokazatelj očuvanja komunikacija i trgovine sve do kraja kasne antike na tom prostoru pa i vremenu slavenskih seoba.

Tomáš König obrađuje najstariju slavensku povijest i vrijeme zauzimanja nove domovine, a u središtu njegova istraživanja je propitivanje arheološkog

* KREŠIMIR FILIPEC, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta, Sveučilište u Zagrebu (Republika Hrvatska).

fenomena poznatog na cijelom istraživanom području: ravni ukopi, uključujući i izolirane grobove, s tragovima spaljivanja koji se u literaturi usko povezuju s najstarijim arheološkim kulturama karakterističnim za rane Slavene, a obrađuju se i nešto mlađi ukopi pod gomilama. Sjeverno od rijeke Save, naselili su u ranoslavenskom razdoblju Slaveni, čija je seoba započela iz srednjeg Podunavlja. Zauzimanje područja, koje se nalazi u južnom smjeru od strane Slavena, dogodilo se vjerojatno nakon sredine 7. stoljeća te se ne može isključiti da je to bilo u vezi s Avarskim Kaganatom, njegovim snažnim utjecajem i interesima. Slika kojom raspoložemo, govori o različitoj genezi dviju ekumena koje predstavljaju, a koje su još uvijek prostorno jasno razdvojene. Na području sjeverno od Dunava, pojava ranih Slavena je u korelaciji s graničnom linijom širenja kasnog Avarskog Kaganata. Ove teme, o Slavenima i slavenskoj ranoj povijesti, u Recenzijama se, također, dotakla eminentna češka arheologinja Nađa Profantová.

Ante Alajbeg je u potrazi za 7. i ranim 8. stoljećem u Dalmaciji. On se bavi srodstvima i pogrebnim praksama u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji. Otvara mnoga pitanja, kao što je postanak elita te objašnjava pojavu novih, različitih fenomena. Duž istočnih granica Franačkog Kraljevstva i Carstva počinju se pojavljivati nove forme, a neke pokazuju vrlo velike sličnosti između Hrvatske na Mediteranu i Velika Moravske u sjevernom dijelu Karpatske kotline. Ni na jednom području u ovome dijelu Europe se ne nalazi toliko franačkog importa, toliko kvalitetnog materijala kao što je to u Hrvatskoj i Velikoj Moravskoj. Nesumnjivo mora postojati uzročna poveznica, veze i utjecaji, ali također ljudi i plemstvo koje je u to doba reagiralo na sličan način. U tom smislu, nastavlja se i rad

Petre Jeršek koja je izdvojila mikrocjeline koje odražavaju grupiranje ranosrednjovjekovnih groblja u sjevernoj Dalmaciji. Kartiranjem ranosrednjovjekovnih grobalja na tome prostoru, autorica naznačuje da je još uvijek aktualno pitanje donje granice starijeg iliti „poganskog“ horizonta ranosrednjovjekovnih grobalja u Dalmaciji (starije ili ranohrvatsko doba I.), odnosno pitanje datiranja grobova 7. stoljeća na osnovu materijalne kulture.

Tomáš König i Natália Gerthoferová bave se biritualnim grobljima iz ranog srednjeg vijeka koja su pronađena između zapadnih Karpata i Jadrana. Često se takva groblja promatraju kao jedinstveni fenomeni, ali prema autorima njihov model sahrana ipak nije usporediv. Avarodobna groblja pokazuju da su oba pogrebna obreda bila uobičajena praksa tijekom dugog razdoblja te se pretpostavlja da je najvjerojatnije to svojstvo rezultat zajedničkog suživota naroda s različitim kulturnim manifestacijama na periferiji avarske kulturne sfere.

Krešimir Filipec piše da o velikoj kulturnoj sličnosti rijekom Dravom odijeljenih područja Panonije od 9. do 11. stoljeća svjedoče rezultati arheoloških istraživanja. Na cijelom prostoru događaju se isti ili slični procesi prepoznatljivi i u drugim dijelovima nekadašnje franačke Panonije, koji su nakon 10. stoljeća ponajviše uvjetovani mađarskim provalama, naseljavanjem i oblikovanjem mađarske države, ali i širenjem slične mode. To je područje pod jakim utjecajem i Hrvatske i Ugarske. Potkraj 11. i početkom 12. stoljeća cijela Hrvatska bit će napokon čvršće povezana s Ugarskom, procesi su vrlo slični kao i na drugim područjima pod Ugarskom.

U zadnjem članku, Ana Azinović Bebek daje pregled hrvatske hodočasničke aktivnosti u novom vijeku s posebnim naglaskom na hodočašća i u udaljenija

mjesta. Ona naglašava da nikada, kao u novom vijeku, nisu postojale jače veze između sjevera i juga, kada se povezuju i dva hodočasnička mjesta - Remete u Hrvatskoj i Marianka u Slovačkoj, čiji je razvoj poticala Habsburška dinastija. Zaključuje da hodočašća Hrvata u Marianku danas više nisu toliko učestala, ali su

i dalje živa, zahvaljujući gradišćanskim Hrvatima koji žive u okolici Bratislave koji su oživjeli godišnje zavjetno hodočašće Hrvata u to staro marijansko svetište.

Na kraju časopisa nalaze se recenzije, različiti prilozi i novosti.

Vjerujem da će svatko ponešto naći, u ovome broju časopisa, za sebe.

OD KARPÁT K JADRANU:
ARCHEOLÓGIA SŤAHOVANIA
NÁRODOV A STREDOVEKU

OD KARPATA DO JADRANA:
ARCHEOLOGIJA MIGRACIJSKOGA
RAZDOBLJA I SREDNJEGA VIJEKA

Razotkrivanje etničkih identiteta u Južnoj Panoniji tijekom 5. stoljeća

Odhaľovanie etnických identít v južnej Panónii v 5. storočí /
Uncovering of Ethnic Identities in Southern Panonnia during 5th
Century

The paper is addressing questions of identity and ethnicity during 5th century. Mostly, it refers to the Southern Panonnia, but it also deals with general issues of the role of identity in society. Parallels are drawn with today's society, and conclusions from the present are transferred to the events in the past. It is also intended to examine archaeological method with regard to the use of narrative sources for the purpose of archaeological interpretation as well as the post-modernist hypercriticism and outright dismissal of the culture-history approach.

Keywords: Identities, Ethnicity, Southern Panonnia

Identitet je poznat kao skupina kvaliteta, atributa i vrijednosti koje definiraju način na koji introspektivno promatramo sebe i način na koji da nas vide drugi ljudi. Može se oblikovati iz vlastitog etiketiranja, uloga koje preuzimamo, aktivnosti koje obavljamo. Svaka osoba ima puno varijacija vlastitog identiteta, a ti dijelovi unutarnjeg „ja“ pomažu svakoj osobi da se poveže s drugim ljudima, osjeti unutarnji osjećaj sebe i svoju jezgru. Ljudi, također, mogu izgubiti svoj identitet. U takvim situacijama možemo pratiti različite promjene u životu pojedinca. Promjene unutar pojedinca mogu pratiti promjene na radnom mjestu kao što su gubitak posla ili profesije, gubitak uloge koja nas je nekoć definirala itd. Ova vrsta osobnog gubitka stvara prazan prostor u čovjeku.

Osjećaj sebe – ‚identiteta‘ osobe – ne bi trebao proizaći iz onoga što drugi misle

o određenoj osobi, o tome kako određena osoba izgleda, o tome kakvo je njezino ponašanje već o unutrašnjem, intimnom osjećaju u kojem ne treba zanemariti činjenicu da vlastita introspekcija ipak uključuje duboku osobnu zaokupljenost u načinu i slici koju ostavljamo na van i prema kojoj nas okolina prosuđuje. Taj unutarnji dio, koji obuhvaća i našu projekciju, stvara fasadu, odnosno prezentaciju drugima. Problem nastaje kada se osoba u svojoj intimi osjeća posve nekompatibilno s onim što predstavlja drugima.

U južnoj Panoniji 5. stoljeća, unutar mnogih društvenih mijena, ljudi različitog podrijetla mogli su mijenjati svoju naklonost i lojalnost, pa čak i pripadnost, određenoj skupini. Te su unutarnje mijene mogle biti odraz trenutnih političkih, gospodarskih i društvenih prilika, unutar kojih se pojedinac mogao mijenjati

* Mag. archeol. JANA ŠKRGULJA, Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu (Republika Hrvatska).

i prilagođavati s ciljem osobnog dobitka unutar skupine. Tijekom razdoblja velike seobe naroda, zbog velikih migracija koje su se odvijale u relativno kratko vrijeme, pripadnost određenoj skupini nije se zasnivala isključivo na nasljeđu već je i ona bila podložna promjenama, pa bi se ponekad ljudi znali priklanjati onoj strani od koje bi mogli imati više koristi, odnosno išli bi ondje gdje vidjeli bolje predispozicije za kvalitetniju izgradnju života. To je posebno vidljivo u pokušaju suradnje i integracije novopridošlog stanovništva među Rimljane. Kako bi se novopridošlo stanovništvo uspješno integriralo u novoj zajednici, moralo je dobiti određenu razinu vanjske potvrde i prihvaćanja od strane zajednice u koju ulazi ili čiji postaje član. Razina vanjske potvrde vrlo je bitna jer ovisnost o njoj onemogućuje istini neke osobe ili zajednice da se slobodno predstavi. Takve vrste integracijskih ograničenja utječu na osobni razvoj i priliku da se život provede u osobnom zadovoljstvu. U suprotnosti s osobnim zadovoljstvom stoji nezadovoljstvo praćeno niskom razinom samopouzdanja. Niska razina samopouzdanja može biti povezana s problemima iz prošlosti, iz djetinjstva, roditeljskog zanemarivanja, zlostavljanja i traume. Ti čimbenici često oblikuju način na koji gledamo na sebe, a utječu i na komunikaciju s drugima. Nedvojbeno je da su brze promjene okoline, mjesta stanovanja, prilagodbe drugom ustroju društva, jeziku, religiji i kulturi u vrijeme velikih migracija stanovništva, nužno uzrokovala velik stres kod pojedinaca, ali

i cijelih skupina tijekom 5. stoljeća. Brza mogućnost prilagodbe, omogućavala je veći uspjeh za preživljavanje u novim okolnostima, ali je utjecala i na promjenu identitetskih odrednica.

Odnos prema arheologiji

Arheolozi u velikoj mjeri doprinose razumijevanju etničke pripadnosti u prošlosti. Konkretno, procesi etnogeneze, odnosno stvaranje etniciteta te dugotrajna postojanost i nestajanje etničkih skupina, crpe podatke koje daje arheološki materijal. Ovaj pregled naglašava potencijal arheološkog proučavanja etniciteta da doprinese pitanjima etničke dinamike. Započinjemo raspravom o pozadini antropoloških pristupa grupnim identitetima koji su doveli do rada Bartha, sažimajući uobičajenu upotrebu „etničnosti“ i srodnih izraza, i ocrtavajući njihov semantički raspon dok uspoređujemo etničku pripadnost s drugim važnim grupnim identitetima. Tako, Geoff Emberling opisuje dinamiku povezanu s etničkom pripadnošću u ranim državama, kao i važnost etničkog identiteta u tim društvima. Na kraju, razmatramo korake uključene u identifikaciju etničkih skupina u arheološkim zapisima.

Rasprava o etnicitetu u modernim nacionalnim državama, djelomično je ograničena jer su procesi etničke diferencijacije različiti ne samo po opsegu (migracija i kolonijalizam), nego i po vrsti (sveprisutna važnost rasnih razlika).¹ Međuodnosi, s obzirom na identitet,

¹ BARTH, Fredrik: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Waveland Press, 1969, pp. 9 – 38; ERIKSEN, Thomas Hylland: *Ethnicity and nationalism: Anthropology, Culture and Society*. London: Pluto Press, 1993, pp. 8 – 14; HALL, Johnatan: *Hellenicity. Between Ethnicity and Culture.*, Chicago: The University of Chicago Press, 2002, p. 9; BRUBAKER, Roger: *Ethnicity Without Groups*. In: *European Journal of Sociology*, a. 43, 2002, nr. 2, p. 163; EMBERLING, Geof: *Ethnicity in Empire: Assyrians and Others*. In: McINERNY, Jeremy (ed.): *A Companion to Ethnic Identity in the Ancient Mediterranean*. Chichester: John Wiley and Sons, 2014, pp. 158 – 159.

kreću se od individualnog identiteta do kulturnog identiteta, unutar kojeg razmatramo pitanja društvenog identiteta. Spona koja povezuje identitet i etničku pripadnost, neraskidiva je. Pojam etničkog identiteta ili etničke pripadnosti može značiti različite stvari različitim ljudima, te je njegova validacija u smislu teorijskog konstrukta često upitna, osobito kad o etničkoj pripadnosti govorimo u kontekstu prapovijesti. U povijesnim razdobljima, validacija je snažnije opravdana. Etničke atribucije, poput područja kulture, mogu imati deskriptivnu vrijednost, ali se njihov potencijal tek treba utvrditi. U okviru analize arheološkog materijala, identifikacija etničke skupine često je izazovna i zahtjevna, ali arheologija ipak može znatno pridonijeti razumijevanju dugoročnih društvenih i političkih dinamika etniciteta.²

Proučavanje etniciteta označava i promjenu paradigme u antropologiji: od promatranja kulture kao cjeline do fokusiranja na podskupine ljudi. Poneki radovi na tu temu čak su datirani B. B. (prije Bartha) i A. B. (nakon Bartha), prema njegovom

odnosu prema utemeljiteljskom djelu nove paradigme.³ Etnicitet je snažna interesna tema, što je osobito naglašeno kroz elemente konsenzusa oko definicija i razgraničenja etničkih procesa. Uz neke iznimke, antropološki tretmani etniciteta sve artikuliraju i istražuju teoriju.⁴

Unatoč velikom arheološkom interesu za etnički identitet početkom 20. stoljeća, arheolozi su tek nedavno počeli razmatrati etnički identitet unutar Barthove paradigme.⁵ Dugo se vremena smatralo da je etnički identitet neupitno moguće odrediti putem analize arheološkog materijala. Tako su zagovaratelji kulturno-historijske metode smatrali da se identitetski markeri jasno odražavaju u arheološkim kulturama.⁶ Studije koje je provela Kramer (1977) i drugi sugeriraju, sasvim ispravno, da je teško odrediti etničku razliku na temelju arheoloških dokaza.⁷ I sami arheolozi su bili oprezni u proučavanju etničkog identiteta zbog ciljeva na koje su istraživanja etniciteta ponekad bila usmjerena. Kossinnin pokušaj identificiranja „Nijemaca“ u prapovijesti samo je jedan dobro poznati primjer.⁸ Međutim, kako ističe

² EMBERLING, Geof: *Etnicity in Complex Societies: Archaeological Perspectives*. In: *Journal of Archaeological Research*, a. 5, 1997, nr. 4, p. 295.

³ BARTH, Fredrik: *Ethnic Groups and Boundaries*, pp. 9 – 38; DESPERS, Leo A. (ed.): *Ethnicity and Resource Competition in Plural Societies: World Anthropology: An Interdisciplinary Series*. Paris: Mouton Publishers, 1975, p. 189.

⁴ KUHN, Thomas: *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago [IL]: University of Chicago Press, 1970, p. 210.

⁵ SHENNAN, Stephen: *Archaeological Approaches to Cultural Identity*. In: *One World Archaeology*, a. 10, 1989, p. 16.

⁶ TRIGGER, Bruce G.: *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 303 – 311; SHENNAN, Stephen: *Archaeological Approaches*, pp. 5 – 14; GRAČANIN, Hrvoje – ŠKRGULJA, Jana: *Etnički identiteti u južnoj Panoniji i Dalmaciji u Justinijanovo doba*. In: *Povijesni prilozi*, a. 50, 2016, p. 13.

⁷ KRAMER, Carol: *Pots and peoples*. In: LEVINE, Luis De – YOUNG, T. Cuyler (eds.): *Mountains and Lowlands: Essays in the Archaeology of Greater Mesopotamia: Bibliotheca Mesopotamica*, vol. 7. Udena: Udena Publications, 1977, pp. 91 – 112.

⁸ ARNOLD, Bettina: *The past as propaganda: totalitarian archaeology in Nazi Germany*. In: *Antiquity*, a. 64, 2015, nr. 244, p. 465; KOHL Philip – FAWCETT, Clare: *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, p. 150; TRIGGER, Bruce G.: *A History of Archaeological Thought*, p. 163.

Rowlands, arheološko istraživanje etniciteta može pomoći u utvrđivanju identiteta za lokalne skupine i tako ih politički osnažiti, a identificiranje etničkih skupina u arheološkim ostacima može imati pozitivne posljedice.⁹ Rad socijalnih antropologa na etnicitetu daje arheolozima priliku da jasnije i točnije razumiju dinamiku prošlih društava. Razumijevanje etniciteta, dakle, nužan je preduvjet za adekvatno razumijevanje prošlosti, usprkos Kramerinim dvojabama.¹⁰

Treba spomenuti i razlike između rase, etničkog identiteta/etničke pripadnosti i nacionalnosti. Pojam rasa podrazumijeva biološke razlike, povezane s fenotipovima i enotipovima. I ovdje je riječ o zastarjelom konceptu. Pojam etnički identitet, odnosno etnička pripadnost podrazumijeva grupe unutar društva koje dijele kulturu, tradiciju, religiju, jezik, podrijetlo i još mnogo toga. Nacionalnost podrazumijeva osjećaj pripadnosti određenoj naciji kroz podrijetlo, rođenje ili naturalizaciju. Etnički identitet pokazuje u kojoj se mjeri netko identificira s određenom etničkom skupinom ili više skupina. Odnosi se na individualni osjećaj pripadnosti etničkoj skupini i dio individualne percepcije mišljenja, osjećaja i ponašanja koji je posljedica pripadnosti etničkoj skupini. Etnički identiteti mogu se zasnivati na biološkoj prošlosti i mogu biti pod njezinim utjecajem, ali to nije nužno. Pojedinaac može odlučiti naglasiti određene identitete u određeno vrijeme i na određenom mjestu. Promatrajući etnički identitet danas, očita je kompleksnost problema i teme. Etnički identitet,

odnosno etnička pripadnost u disciplini može se definirati na više načina, iako je često implicitna. Može biti biološki determinirana, prvenstveno temeljena na genetskoj povezanosti, funkcionalna na temelju zajedničkog kulturnog ponašanja ili tumačena isključivo na sličnim vrstama predmeta kao što je to učinjeno u ranim arheološkim studijama. Etnički identitet, kako ga definira Jones je „*identifikacija sa širom grupom u suprotnosti s drugima na temelju percipirane kulturne diferencijacije i/ili zajedničkog porijekla*“.¹¹ Takvo je određivanje u arheološkom kontekstu zahtjevno jer podrazumijeva pronalaženje zadovoljavajućih materijalnih korelata i bioloških indikatora. Budući da pojedinci mogu imati slojeve etničkog identiteta izražene u različitim kontekstima, a etnički identiteti mogu varirati u snazi izražavanja tijekom vremena, istraživanja te teme dodatno su zahtjevnija. Rane studije pretpostavljale su da su kulturne skupine ograničeni i homogeni entiteti koji su bili u korelaciji s različitim arheološkim tipologijama i predmetima koji su dio arheološkog materijala. Dok određene vrste arheoloških nalaza mogu signalizirati etničku pripadnost, oni se moraju odvojiti od onih koji signaliziraju povezanost ili identitet drugih skupina.

Spomenut ćemo i podjelu identiteta na samo identifikaciju (identifikacija sa zemljom porijekla i identifikacija zemlje naselja) i mišljenja drugih (stvarno prihvaćanje od strane nacionalne većine, percipirano prihvaćanje prema nacionalnoj većini, pozitivna ili negativna ocjena tvrdnji u javnosti, sklonost generalizaciji

⁹ ROWLANDS, Michael: The politics of identity in archaeology. In: BOND, Georg C. – GILLIAM, Angela (eds.): *Social Construction of the Past: Representation as Power*. London: Routledge, 1994, p. 15.

¹⁰ KRAMER, Carol: *Pots and peoples*, pp. 91 – 112.

¹¹ JONES, Lancaster F.: Ethnic diversity and national identity. In: *The Australian and New Zealand Journal of Sociology*, a. 33, 2017, nr. 3, pp. 285 – 305.

u javnosti), o čemu posebno treba voditi računa pri usklađivanju podataka koje pružaju povijesni izvori, odnosno arheologija.¹²

Razdoblje velike seobe naroda i južna Panonija

Tijekom razdoblja velike seobe naroda, došlo je do velike promjene u kulturnom materijalu i pogrebnim praksama povezanim s doseljavanjem barbara na područje Rimskog Carstva. Goti, Gepidi, Langobardi, Angli, Sasi, Franci postali su dominantne kulturne skupine na kontinentu nakon raspada Rimskog Carstva u današnjoj Europi. Jedan od glavnih načina identifikacije ovih promjena i njihovog širenja je polaganje fibula i kopči, kao dijelova nošnje, u grobove. Fibula je često smatrana pokazateljem etničkog identiteta. Iako se izravna povezanost između nalaza i etničke pripadnosti nije pokazala najispravnijom metodom, još uvijek se koristi zbog nedostatka alternativnih metoda. Zbog toga se također analiziraju i primarni izvori, posebno Prokopijev Gotski rat i kancelarijski dokumenti Kasiodorovih *Variae*.

Ova studija ima za cilj braniti srednji put unutar historiografske rasprave. Kao što smo rekli, etnički identitet je fluidan i situacijski te je ponekad zahtjevno vidjeti jasnu razliku između rimskog i germanskog, što ne znači da germanskog identiteta nije bilo. U rano doba Carstva, Germani su bili skupni naziv rimskih pisaca za stanovnike područja istočno od Rajne.¹³ Za naše današnje razumijevanje, zahtjevnost procesa istraživanja

identiteta proizlazi i iz načina na koji su kasnoantički i srednjovjekovni autori koristili pojam Germani, a koji se razlikuje od načina mnogih istraživača iz 19. i 20. stoljeća. Dakle, nisu sve skupine koje su govorile istim jezikom, prema današnjim kriterijima, bile pripadnici istog etnika za ljude u kasnoj antici. Goti se, na primjer, nisu smatrali Germanima, nego, kao i Huni, skitskim narodima. Također, stanovnici Skandinavije u to vrijeme nisu se smatrali Germanima jer u očima starih geografa Skandinavija nije bila dio Germanije. U teoriji je granica između barbarskog i rimskog bila jasna i stroga. U praksi su se, pak, te kategorije stalno mijenjale, ovisile su o situaciji i prije svega bile su stalno fleksibilne. Barbarsko je tako moglo označavati najveću moguću suprotnost rimskom, ali je jednostavno moglo označavati i nešto s velikim naglaskom na rimsku kulturu i rimsko naslijeđe.¹⁴

Znanost je germanskim skupinama pripisala višestruko važnu ulogu tijekom 5. stoljeća. Ali također, negermanske skupine igrale su važnu ulogu u to vrijeme, počevši od Huna, posebno u vrijeme Atila. Etničke skupine u 5. stoljeću bile su raznolike jer su uključivale ljude vrlo različitog podrijetla i jezika, pri čemu je višjezičnost bila pravilo, a ne iznimka. Jezik je u antici i u ranom srednjem vijeku imao podređenu ulogu u smislu predočavanja grupne pripadnosti. Strane skupine prelazile su rimske granice ne samo na Sjevernom moru, Rajni i Dunavu, već i na sjeveru i zapadu Britanije, u sjevernoj Africi, Egiptu i Maloj Aziji pa su utjecaji procesa migracije široko utjecali na

¹² HEELSUM, Anja Van: Ethnic diversity and national identity. *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, a. 33, 1997, nr. 3, pp. 285 – 305.

¹³ FEHR, Hubert – RUMMEL, Philip Von: *Die Völkerwanderung*. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag GmbH, 2011, p. 14.

¹⁴ *Ibidem*.

promjene unutar identitetskih odrednica cijele Europe, ali i šire.

Kada je riječ o arheologiji tzv. razdoblja velike seobe naroda u južnoj Panoniji, nekoliko je faktora koji otežavaju istraživanje i interpretaciju čine iznimno zahtjevnim. Možemo započeti sa samim terminom velika seoba naroda, koji još uvijek prevladava u hrvatskoj arheologiji. Isto vrijedi i za periodizaciju, budući da se može učinkovito tvrditi da se razdoblje velike seobe naroda ne može ograničiti samo na 4. do 6. stoljeće, kako se obično uzima.¹⁵ Prvi korak prema mogućem rješenju problema koji se ovdje izlažu jest nužno prihvaćanje interdisciplinarnog pristupa istraživanju i suradnje srodnih akademskih disciplina. Ovu činjenicu treba posebno istaknuti u današnje vrijeme, jer je takav pristup proučavanju prošlosti i sadašnjosti postao svakodnevnica. U našem slučaju sinergija dviju disciplina, povijesti i arheologije, čini se samorazumljivom.¹⁶ Glavno pitanje je kako integrirati povijesne i arheološke dokaze, što otvara pitanja je li takva

integracija uopće moguća i je li za bolje razumijevanje potrebno razdvojiti pristupe povijesnih i arheoloških analiza. Međutim, moramo imati na umu, s obzirom na njihovu fragmentarnu prirodu i, u mnogim slučajevima, kronološku udaljenost od događaja koje opisuju (potonje samo po sebi predstavlja značajan problem jer značajno smanjuje relevantnost i pouzdanost povijesnih zapisa) njihova ograničenja kada ih analiziramo i koristimo za donošenje zaključaka. Štoviše, moramo biti svjesni da su povijesni tekstovi pisani s određenim svrhama i ciljevima, te da odražavaju pozadinu, interese i sklonosti svojih autora, kao i publike kojoj su upućeni.¹⁷

Naime, povijesni su tekstovi sami po sebi konstrukcije koje nude osobite poglede na prošlu i sadašnju stvarnost i nastoje, u političkom smislu, uvjeriti čitatelje u istinitost i pouzdanost napisanog. Kad nema komparativnog narativnog materijala, što je većinom slučaj za kasnu antiku, informacije izvedene iz književnih izvora ne smiju se uzimati zdravo za

¹⁵ Vidi: SPRINGER, Matthias: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, vol. 32, 2nd ed. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2006, pp. 509 – 510; ROSEN, Klaus: *Die Völkerwanderung*, 2nd ed. München: C. H. Beck, 2003, pp. 28 – 30; FEHR, Hubert – RUMMEL, Philip Von: *Die Völkerwanderung*, 7ff; HÄRKE, Heinrich: Archaeologists and migrations. In: NOBLE, Thomas F. X. (ed.): *From Roman Provinces to Medieval Kingdoms*. London & New York: Routledge, 2006, pp. 217 – 229. O terminu i konceptu kasne antike, za koju smatram da je prikladnija oznaka od razdoblja Velike seobe naroda, vidi: MARCONE, Arnaldo: A Long Late Antiquity? Considerations on a Controversial Periodization. In: *Journal of Late Antiquity*, a. 1, 2008, nr. 1, pp. 4 – 19; JAMES, Edward: The Rise and Function of the Concept “Late Antiquity”. In: *ibidem*, pp. 20 – 30.

¹⁶ RUMMEL, Philip Von: “Gotisch, barbarisch oder römisch? Methodologische Überlegungen zur ethnischen Interpretation von Kleidung”. In: POHL, Walter – MEHOFER, Mathias (eds.): *Archaeology of Identity / Archäologie der Identität*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010, pp. 51 – 77, smatra da se etnicitet može razumjeti samo interdisciplinarno, tj. kroz arheološki i povijesni diskurs. Mnogo je skeptičniji prema potcijalu arheologije u proučavanju etničkih identiteta – BRATHER, Sebastian: Bestattungen und Identitäten – Gruppierungen innerhalb frühmittelalterlichen Gesellschaften: *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17 Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse* 406. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010, pp. 25 – 49 i IDEM: *Ethnische Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie*. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2004, pp. 323 – 377.

¹⁷ JONES, Siân: Historical categories and the praxis of identity: the interpretation of ethnicity in historical archaeology. In: FUNARI, Pedro Paulo A. et al. (eds.): *Historical Archaeology: Back from the Edge*. London & New York: Routledge, 1999, pp. 223 – 224.

gotovo i prihvaćati kao apsolutno istinite. Sto se tiče arheologije, razlika u pristupima između tradicionalne arheologije i postprocesualne arheologije također je nešto što treba uzeti u obzir. Doista, postprocesualistička ideja koja govori da je materijalna kultura smisleno konstituirana i da materijalni dokazi funkcioniraju kao oblik jezika koji se može čitati, razumjeti, rastvoriti u svoje komponente i koristiti za pristup autoru, poboljšala je istraživačke mogućnosti arheološkog svjedočanstva.¹⁸ Međutim, u isto vrijeme, postprocesualistički pristup nametnuo je ozbiljna ograničenja s idejom da je razumijevanje etničkog identiteta izvan dosega arheologije jer je materijalna kultura rezultat arheoloških istraživanja koja nude sam predmet materijalne kulture ili osteološki materijal, ali ne može protumačiti svako njegovo objašnjenje ili moguće simboličko značenje.¹⁹ Drugim riječima, arheologija ne može jednostavno dešifrirati etničke znakove jer se oni ne spominju u literarnim izvorima pa samim time nedostaje prijevod, odnosno nema potvrđenog značenja za otkriveni nalaz. Stoga bi arheološki materijal mogao biti, prvenstveno, pokazatelj društvenog, a ne etničkog identiteta. Takva su stajališta dovela do postprocesualističkog odbacivanja kulturno-historijske metode u analizi materijalnih dokaza jer je ona smatrana zastarjelom. U konačnici, etnocentrična interpretacija arheoloških dokaza, proizašla iz ranije dobro uvriježene

kulturno-historijske paradigme, ugrađene u predodžbu da se etnička pripadnost može prepoznati i identificirati isključivo na temelju tipologije arheoloških nalaza, doima se teško održivom. Stoga se postavlja pitanje je li osoba pokopana u odjeći „germanskog stila“ nužno i nositeljica „germanskog“ etničkog identiteta? Nadalje, koliko literarni izvori mogu poslužiti za utvrđivanje etničkog identiteta, budući da prvenstveno otkrivaju stajalište svojih autora, odnosno da su ideološki ili politički motivirani? Ono što su vanjski promatrači vidjeli kao etnički definiranu skupinu možda je bila samo zajednica ljudi ujedinjenih područjem koje su nastanjivali, ciljevima kojima su težili, vjerom koju su dijelili, klasnim interesima za koje su se zalagali ili profesijom kojom su se bavili, bez potrebe da osjećaju bilo kakvu povezanost na vjeri u zajedničko porijeklo i zajedničku prošlost. Prema tome, ne bismo trebali pojednostavljeno pretpostaviti da je etnička pripadnost najvažnija briga bilo koje skupine identificirane u književnim izvorima, čak i ako je opisana etnografskim terminima.²⁰

S druge strane, sve to ne isključuje mogućnost da su se pripadnici skupine koja se u izvorima opisuje kao Goti ili Gepidi doista identificirali prema takvim etničkim oznakama. Bez obzira na sve iznesene zaključke, vjerujemo da nismo posve izgubljeni u pokušaju prevođenja arheoloških dokaza u smislenu povijesnu konstrukciju.²¹ Arheologija može,

¹⁸ HODDER, Ian: *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*, 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. Vidi i kritiku koju je napisao SPECHT, Jim in the *Australian Archaeology*, a. 25, 1987, pp. 131 – 135.

¹⁹ CURTA, Florin: Some Remarks on Ethnicity in Medieval Archeology. In: *Early Medieval Europe*, a. 15, 2007, nr. 2, p. 162.

²⁰ AMORY, Patrick: *People and identity in Ostrogothic Italy 489 – 554*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, pp. 14 – 17; HALSALL, Guy: *Barbarian Migrations and the Roman West, 376 – 568*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 35 – 45; POHL, Walter: Telling the Difference: Signs of Ethnic Identity. In: NOBLE, Thomas F. X. (ed.): *From Roman Provinces*, pp. 99 – 138.

²¹ BINTLIFE, John: The Death of Archaeological Theory? In: BINTLIFE, John – PEARCE, Mark (eds.): *The Death of Archaeological Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2011, pp. 7 – 22.

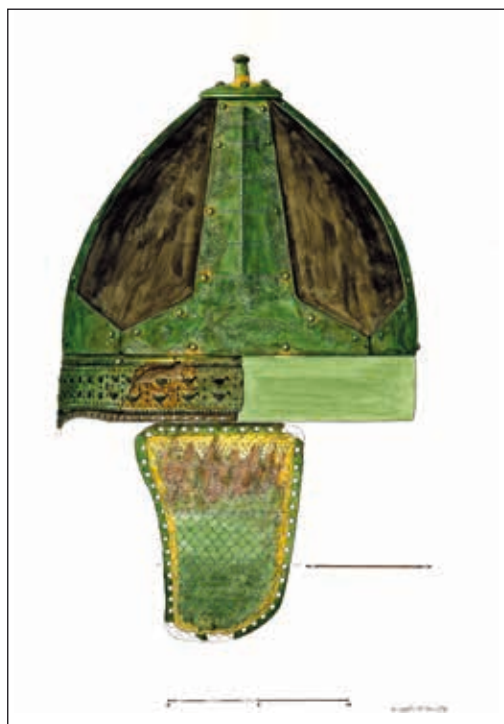
u suradnji s drugim akademskim disciplinama, dati odgovore na razna pitanja pa i ona koja se tiču etničkog identiteta. Time kulturno-historijska metoda, unaprijeđena novim teorijskim pristupima, zadržava svoju valjanost i korisnost za pokušaj utvrđivanja etničkog identiteta u arheološkoj građi. Preferencija neke etničke skupine prema uporabi predmeta određenog izgleda ili načina na koji su ti predmeti korišteni, može poslužiti u definiranju etničkih granica, što znači da materijalna kultura preuzima aktivnu ulogu u formiranju posebnog etničkog identiteta. Za to je potrebno, koliko god je to moguće, objektivno sagledati dosadašnje i sadašnje istraživačke pristupe, uočiti i usporediti njihove prednosti i slabosti te izvući i kombinirati pozitivne zaključke dviju suprotstavljenih škola mišljenja. Definicija određenog nalaza ovisi o kontekstu nalaza. Ako je arheološki kontekst nepoznat i nejasan (što je slučaj s nalazima s područja koje ovdje razmatramo), možemo se složiti da je vrlo teško i gotovo nemoguće, s potpunom sigurnošću, određeni nalaz pripisati određenoj etničkoj skupini. Međutim, ako je arheološki kontekst jasan i cjelovit, ukoliko poznate informacije iz literarnih izvora nude čvrstu osnovu za donošenje zaključaka te ukoliko se mogu izvršiti analize materijala koje će omogućiti bolju determinaciju nalaza, onda je kulturno-povijesna interpretacija arheološkog materijala apsolutno moguća i opravdana. Primjerice, ukoliko pokojnici čine groblje zatvorene sredine sa zajedničkim karakteristikama, s visokim stupnjem sigurnosti možemo pretpostaviti da su svi oni bili pripadnici jedne etničke skupine koju možemo imenovati, bilo da je riječ o Hunima, Gotima, Gepidima ili nekoj drugoj etničkoj skupini. No, bez obzira na naglašenu važnost arheologije u mogućnosti determiniranja etničke

pripadnosti, treba imati na umu sve nedostatke arheologije kad je u pitanju proučavanje određenih razdoblja.

Južna Panonija

Nalazi s područja južne Panonije koji se datiraju u 5. stoljeće, najčešće se nalaze izvan jasnog arheološkog konteksta, otkriveni su prije više desetaka ili čak stotinu godina (osim izuzetaka koji, srećom, postoje) i malobrojni su. Predmeti su većinom vrlo impresivni. Nažalost, s obzirom na navedene nedostatke, oni se rijetko mogu smatrati pouzdanim svjedočanstvima pojedine povijesne situacije već daju mogućnost različitih interpretacija koje često nadilaze ono što se može dokazati. Tumačiti nalaze s glavnom svrhom postavljanja klimavih hipoteza nešto je što ne spada u znanstveni diskurs niti, koliko god se takve hipoteze činile zanimljivima, doprinosi boljem razumijevanju povijesnih događaja ili procesa. Taj je utjecaj samo jači, ukoliko zaključke donose renomirani istraživači, koji donose izvanredna znanstvena istraživanja i zaključke, ali čije iskustvo i težnja da se određena teorija zastupi, može navesti i na to da svoje konačne zaključke predodžbama koje su prethodno stvorili. Takvi se zaključci prečesto navode kao apsolutno mjerodavni i samo se ponavljaju u znanstvenoj literaturi bez preispitivanja. Namjera teksta svakako nije kritika već isticanje potrebe slijeđenja pozitivnih primjera istraživačkog rada naših suvremenika i prethodnika te izbjegavanja pogrešaka koje se mogu prepoznati u znanstvenoj literaturi. Nezavidni su također primjeri neobjavljivanja nalaza i rezultata arheoloških istraživanja jer oni otežavaju razvoj arheološke i povijesne spoznaje.

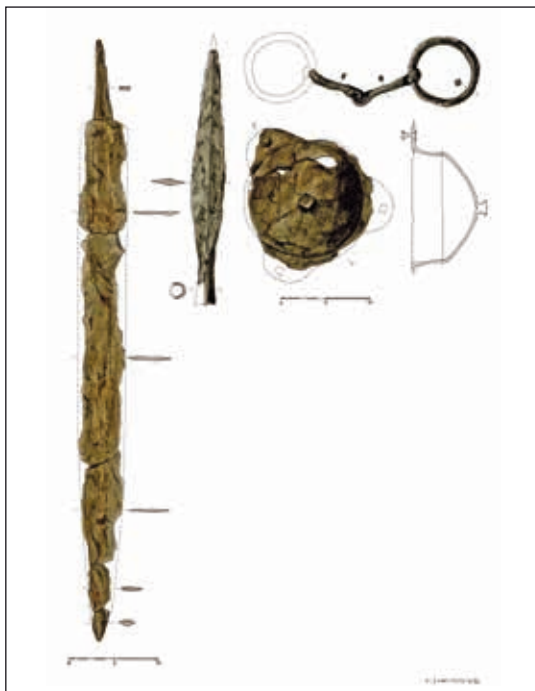
Imajući u vidu navedene nedostatke, jasno je da je prostor između Drave, Dunava i Save još uvijek golemo, neistraženo

Slika I. – IV.: Kaciga tipa Baldenheim iz okolice Batajnice, Arheološki muzej u Zagrebu, crtež: Krešimir RONČEVIĆ.

Slika V.: Posuda, karičasta oklopna zaštita iz okolice Batajnice, Arheološki muzej u Zagrebu, crtež: Krešimir RONČEVIĆ.

Slika VI.: Umbo štita, vrh koplja, žvale iz okolice Batajnice, Arheološki muzej u Zagrebu, crtež: Krešimir RONČEVIĆ.

prostranstvo za promatrano razdoblje koje vapi za novim arheološkim istraživanjima. Ukoliko baratamo s rezultatima metodološki istraživanih i objavljivanih arheoloških istraživanja koja pružaju uvid u cjelovit kontekst nalaza, posebice kada su u pitanju grobovi, arheološki materijal može poslužiti za utvrđivanje slike vremena i ljudi koji su predmet istraživanja.

Sijedom toga, raspraviti će se primjeri nalaza iz Srijema kao instruktivni za već navedeno. Prvo ćemo se dotaći problematike nalaza u okolici Batajnice.²²

Nalaz pronađen u okolici Batajnice, a koji se veže uz veliku seobu naroda i pitanje etničke pripadnosti nalaza, objavljen je od strane Zdenka Vinskog u *Situli 2*, 1957. godine. Nalaz se većinom datira u 6. stoljeće, ali vjerodostojno prikazuje problematiku donošenja arheoloških zaključaka po pitanju etniciteta za 5. stoljeće. Riječ je o grobu koji se, prema grobnom inventaru, pripisuje Germanima. U grobu su pronađeni kaciga tipa Baldenheim, spata, vrh koplja, karičasta oklopna zaštita, umbo štita, konjske žvale i mala bikonična posuda od gline, ukrašena žigosanim ukrasom. Etnička pripadnost osobe koja je nosila kacigu još uvijek predstavlja neriješeno pitanje. Kaciga je pronađena 1939. godine. Podatak da je otkrivena u grobu s drugim artefaktima dvojben je i proturječan. U inventarnoj knjizi Arheološkog muzeja

u Zagrebu, gdje su predmeti pohranjeni, nedostaju detaljni podatci o mjestu nalaza i inventaru groba. Grob spominje Zdenko Vinski, ali inventarna knjiga bilježi samo okolicu Batajnice, što znači da točno mjesto nalaza nije precizno obilježeno pa ni točno poznato. Uz dužno poštovanje prema Zdenku Vinskom, ne možemo zanemariti činjenicu da postoji praksa automatskog prihvaćanja zaključaka istraživača koji se smatraju autoritetima. Ipak, ni sam Vinski u svojoj studiji iz 1957. godine u kojoj je objavio nalaz više nije bio siguran radi li se o jednom ili dva groba.²³

Stoga, možda nije bila riječ o nalazu jednog groba. Jednako je moguće da su predmeti prikupljeni s različitih mjesta i da imaju različit kontekst. Svaki zaključak o ovom nalazu naglašava važnost detaljne dokumentacije, koja u ovom slučaju ne postoji. Neki od ovih nalaza doista upućuju na to da su etnički mogli biti pripisani Gepidima (spata, posuda s utisnutim ornamentom), dok drugi više ukazuju da su možda bili u posjedu Ostrogota (kaciga, umbo). U navodnoj su grobu pronađeni i ulomci konjskih žvala te ulomci karičaste oklopne zaštite, vjerojatno za zaštitu vrata. Kroz prizmu etničkog identiteta, kacigu koja je, prema svojim značajkama proizvod radionica sjeverne Italije, moglo bi se pripisati Ostrogotima. Smatramo da nema

²² VINSKI, Zdenko: Ein Spangenhelmsfund aus dem östlichen Syrmien. In: *Germania*, a. 32, 1954, nr. 3, pp. 176 – 82; IDEM: *Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu*. Ljubljana: Narodni muzej, 1957, pp. 3 – 27; CSALLÁNY, Dezső: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454 – 568 u. Z.)*. Budapest: Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 1961, pp. 238 – 239; DIMITRIJEVIĆ, Danica – KOVAČEVIĆ, Jovan – VINSKI, Zdenko: *Seoba Naroda: Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja*. Zemun: Narodni muzej, 1962, pp. 73 – 75, nr. 72; SIMONI, Katica: Dva priloga istraživanju germanskih nalaza seobe naroda u Jugoslaviji. In: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, a. 10 – 11, 1977 – 1978, p. 219; TOMIČIĆ, Željko: Der Untergang der Antike und deren Nachlebensformen in Südpannonien (Nordkroatien). In: BRATOŽ, Rajko (ed.): *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogeneze*, vol. I: (Situla 39). Ljubljana: Narodni muzej, 2000, p. 271.

²³ VINSKI, Zdenko: *Arheološki spomenici*, pp. 3 – 27.

dovoljno indicija na temelju kojih bi se kaciga etnički pripisala Gepidu koji ju je mogao zadobiti u smislu ratnog plijena. Također, gotovo je nevjerojatno da bi zajednica koja je sahranjivala pokojnika, istaknutog pripadnik jedne vojske, sahranila s etničkim obilježjima druge vojske. Ukoliko slične paralele zamislimo u sadašnjosti, one su gotovo nezamislive. Pitanja nalaza iz okolice Batajnice tu ne staju jer se, na temelju njih, može raspravljati i o drugim identitetskim markerima koje donose ti nalazi. U slučaju kacige, spate, umba štita, vrha koplja, karičaste oklopne zaštite i konjskih žvala, možemo jasno prepoznati vojnički karakter, odnosno službeni identitet pokojnika. Kaciga i posuda otkrivaju nešto i o statusnom identitetu pokojnika. Kaciga otkriva viši društveni položaj, dok posuda koja je malih dimenzija i posve prosječna, u okviru tog razdoblja, ne mora govoriti u prilog visokom društvenom statusu. Ukoliko je ona doista pripadala grobu, više otkriva o vjerskom identitetu pokojnika te upućuje na poganstvo i period prije kristijanizacije Germana u južnoj Panoniji. Nadalje, nalazi kacige tipa Baldenheim iz Dalmacije (jedan primjerak iz Salone, dva primjerka iz Narone) objašnjavaju se izvorno ostrogotskim, ali su tijekom ostrogotsko-bizantskog rata završili u rukama bizantskih vojnika.²⁴

Postavlja se i pitanje opravdanosti teze prema kojoj se Ostrogoti redovito ukapaju bez prilaganja oružja u grobovima. Vinski je smatrao da je kaciga pripadala Gepidu, koju je dobio nakon što su Ostrogoti napustili Sirmij 535. godine. Oslanjajući se na Wenera, smatrao ju je djelom ravenskih radionica.²⁵ Ostaje

otvoreno pitanje točne lokacije nalaza i konteksta, kao i apsolutne interpretacije samog nalaza. Prema riječima nalaznika, svi predmeti (izuzev posude za koju to nije sigurno) su iz istog groba. Upravo taj je zaključak izrodio pregršt novih pitanja koja se mogu primijeniti na ovaj nalaz, ali i na gotovo sve nalaze koje datiramo u 5. stoljeće, a koji su pronađeni na tlu nekadašnje južne Panonije. Naime, većina tih nalaza je pojedinačna i pronađena van jasnog arheološkog konteksta te je ne prati detaljna arheološka dokumentacija. Najbolje primjere za komparaciju i analizu takvih nalaza, pružaju rijetka nalazišta koja su arheološki istražena i dokumentirana prateći metodologiju struke.

Zaključne napomene

Arheologija je znanost koja proučava ljude, njihovo ponašanje, civilizacijska dostignuća, tradiciju, pitanja obreda, nošnju i druge elemente života u prošlosti. Pitanja identiteta, uključujući društveni, kulturni, etnički identitet, kao i druge identitetske odrednice, tako nisu samo zanimljiva već postaju neizbježna. Problem, ali i snaga arheologije leži u stvaranju zaključaka na temelju materijalnih dokaza, koji često ne mogu opisati svaki segment života skupine ili pojedinca. Stoga je nužan interdisciplinarni pristup i pokušaj razumijevanja donesenih odluka, promjena u strukturama vlasti i načina razmišljanja. Materijalni dio trebao bi biti jasan odraz duhovnog, kao i naših pretpostavki o tome kako i zašto su ljudi donosili određene odluke, odbacivali ili prihvaćali određene stavove te mijenjali svoje identitetske odrednice. Postavlja se

²⁴ UGLEŠIĆ, Ante: Spangenhelme vom Typ Narona/Baldenheim vom Boden der Römischen Provinz Dalmatien unter besonders Berücksichtigung der Herkunft dieses Helmtyps. In: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, a 39 (26), 2000, pp. 61 – 70.

²⁵ VINSKI, Zdenko: *Arheološki spomenici*, pp. 25 – 26.

pitanje, mogu li se tako cjeloviti zaključci donositi isključivo na temelju ostataka materijalne kulture. Prateći postavke interdisciplinarnosti, smatramo da nijedna disciplina ne bi trebala samostalno davati dalekosežne zaključke.

Važnost arheološke građe kao povijesnog svjedočanstva, čak i ako je pronađena izvan arheološkog konteksta, ne može se zanemariti, niti se može svesti na funkciju društvenog identiteta. Međutim, ako arheološki kontekst nije jasan, dokazna snaga materijala je znatno smanjena i tumačenje mora biti vrlo

oprezno. Automatizam u donošenju zaključaka koji se ne mogu potkrijepiti najbolje je izbjegavati. U znanstvenom smislu, potrebno je biti spreman ne samo na ponovno ispitivanje, reevaluaciju i reinterpretaciju materijala, već i na pregled i provjeru zapisa o okolnostima nalaza. Takav će pristup, zajedno s novim sustavnim terenskim istraživanjima, pomoći u sklapanju istraživačkih zagonetki u koherentnu i vjerojatniju povijesnu sliku zbivanja i istraživanja stanovništva južne Panonije tijekom razdoblja velike seobe naroda.

Uvozno keramičko posuđe kao pokazatelj očuvanja komunikacija i trgovine na noričko-panonskom prostoru u kasnoj antici

Importovaná keramika ako indikátor zachovania komunikácií a obchodu v noricko-panónskej oblasti v neskorej antike / Imported pottery as an indicator of the preservation of communications and trade in the Noric-Pannonian area in late antiquity

Late antiquity was a time of internal unrest and attacks of barbarian groups that caused economic decline and reduced transport and import of pottery and other products to the Noric-Pannonian area. Despite this, communications and trade routes were not completely severed even after the Slavic conquest. The roads that the Romans built and maintained had, among other things, a trade purpose until the end of late antiquity. The main imported product was not pottery but food products such as oil, wine, cereals, fish products, fruits, etc. Pottery was used as storage vessels for these goods or as a secondary product that was transported on the same ships with food products, but in smaller quantities. Imported tableware includes African red slip ware (ARSW), Phocaean red slip ware (LRCW), North African and Eastern Mediterranean amphorae, and North African oil lamps. Mediterranean imported pottery was not found in equal quantities in the entire Noric-Pannonian area. At some sites all the above mentioned groups of pottery appear, while at others only individual examples have been recorded. The aim of this paper is to determine the pattern of distribution of Mediterranean imported pottery in the southern part of the Noric-Pannonian border area and to assess the extent to which these finds serve as an indicator of the preservation of communications and trade until late antiquity in that area.

Keywords: Late antiquity, Trade, Communications, ARSW, LRCW, Amphorae, Oil lamps, Noric-Pannonian area, Labor

Uvod

Noričko-panonski prostor predstavlja veliko područje koje obuhvaća dijelove alpskog i predalpskog prostora, Podunavlja, Panonske nizine i manjih

planina i gorja unutar nje. U kasnoj antici na tom je prostoru bilo uspostavljeno šest provincija, Obalni i Unutarnji Norik, Prva i Druga Panonija, Panonija Savija i Panonija Valerija. S obzirom na to da je riječ geografskom prostoru tolike

* MA. PETRA NIKŠIĆ, Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Republika Hrvatska).

veličine i raznolikosti, fokus ovoga rada je na južnom dijelu noričko-panonskog graničnog područja u provincijama Unutarnji Norik i Panonija Savija (Karta 1). Točnije, riječ je sjeвероistočnom dijelu Slovenije i sjeвероzapadnom dijelu Hrvatske. Kako stanje istraživanja tih krajeva nije jednako, u sjeвероzapadnoj Hrvatskoj istraženih i objavljenih lokaliteta je znatno manje, za proučavanje mreže trgovačkih puteva u kasnoj antici, u obzir su ponekad uzimani i udaljeniji lokaliteti u preostalim dijelovima kontinentalne Hrvatske, Slovenije, južne Austrije i sjeвероistočne Italije, tim više što je luka u Akvileji ili možda obližnjem Gradu bila glavni distribucijski centar za opskrbu noričko-panonskog prostora mediteranskim proizvodima do kraja kasne antike, odnosno u razdoblju između početka 4. i početka 7. st. U tom periodu događa se i transformacija načina života, velik broj urbanih središta polako ili naglo prestaje postojati u obliku u kakvom su bili u ranijem rimskom razdoblju, a stanovništvo zaštitu i sigurnost traži u manjim visinskim naseljima u obližnjim brdovitim predjelima alpskog i predalpskog prostora. Značajnija naselja zadržavaju

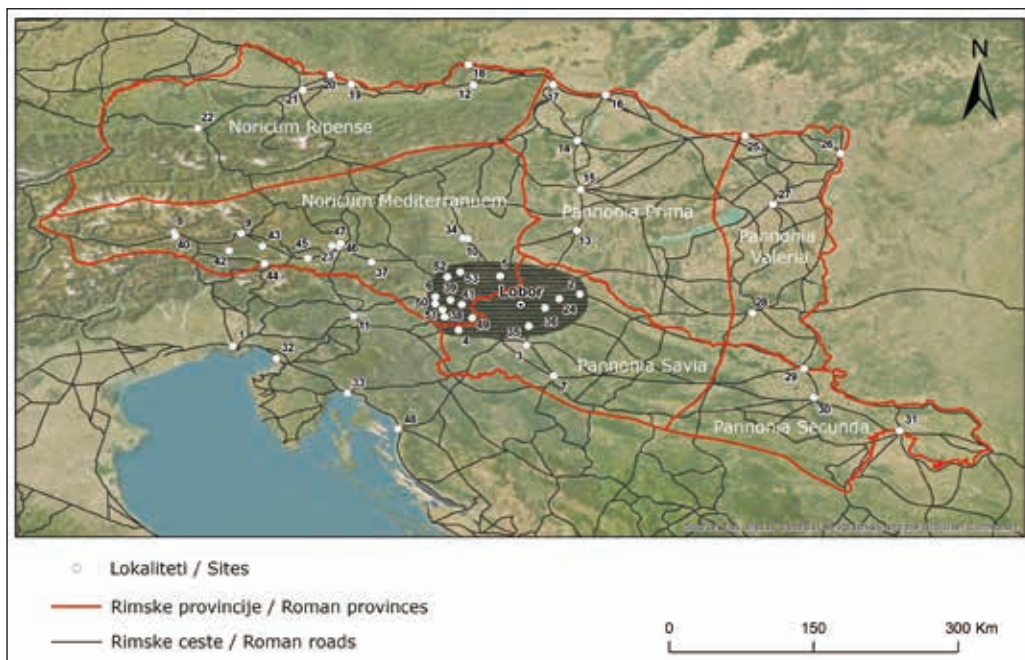
se nedaleko od starih rimskih komunikacija, ali ne više u njihovoj neposrednoj blizini.¹ Kako se zasada čini, uvoz mediteranskih proizvoda tim komunikacijama zadržava se i nakon slavenskih osvajanja, negdje do početka 7. st., ali sasvim sigurno ne istim intenzitetom kao u ranijem dijelu kasne antike.

U radu se traži odgovor na osnovno pitanje o tome u kojoj je mjeri mediteransko uvozno posuđe² pokazatelj očuvanja komunikacija i trgovine na noričko-panonskom prostoru u kasnoj antici. Pritom se pokušavaju dati odgovori i na pitanja koja su se javila tijekom istraživanja mediteranske keramike na noričko-panonskom prostoru. Pokazalo se da su na više lokaliteta pronađeni pojedinačni primjerci jedne ili više skupina mediteranske keramike pa se nameće pitanje je li sama pojavnost određene skupine tog posuđa ujedno i dokaz održavanja komunikacija i trgovine ili samo osobna imovina stanovnika.³ S obzirom na to da je mediteranska keramika podijeljena u skupine prema podrijetlu proizvodnje i namjeni, potrebno je razjasniti jesu li sve skupine uvoznog posuđa podjednako vrijedan pokazatelj trgovinskih veza ili prednost

¹ KNIFIC, Timotej: Vranje near Sevnica: A Late Roman Settlement in the Light of Certain Pottery Finds. In: *Arheološki vestnik*, a. 45, 1994, p. 220. Autor ističe da se visinska naselja u kasnoj antici nalaze daleko od glavnih prometnica, ali treba ipak napomenuti da to nije slučaj kod svih lokaliteta. Na primjer, Vipota, Rifnik i Vranje nalaze se na 6 – 8 km udaljenosti od urbanog centra ili važne prometnice.

² Nalazi uvozne keramike na spomenutom geografskom području podijeljeni su prema skupinama koje navodi S. Ladstätter koja u pravu kasnoantičku uvoznu keramiku ubraja sjevernoafričke i istočnomediteranske amfore, ARSW, LRCW i sjevernoafričke uljanice. LADSTÄTTER, Sabine: *Die materielle Kultur der Spätantike in den Ostalpen: Eine Fallstudie am Beispiel der weslichen Doppelkirchenanlage auf dem Hemmaberg*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000, pp. 85 – 117; EADEM: Handelsbeziehungen der Provinz Noricum in der Spätantike am Beispiel der keramischen Fundmaterials. In: BAKIRTZIS, Christos (ed.): *VIIIe Congrès International sur la Céramique Médiévale en Méditerranée, Thessaloniki, 11–16 Octobre 1999*. Athènes: Édition de la Caisse des Recettes Archéologiques, 2003, pp. 303 – 307.

³ HÁRSEGY, Piroška – OTTOMÁNYI, Katalin: Imported and Local Pottery in Late Roman Pannonia. In: LAVAN, Luke (ed.): *Local Economies? Production and Exchange of Inland Regions in Late Antiquity*. Leiden/Boston: Brill, 2015, p. 475. Autorice pojam osobna imovina koriste za najranije primjerke ARSW u Panoniji, ali isti se termin može primijeniti i za kasne primjerke mediteranskog posuđa koji se isto tako pojavljuju pojedinačno na manjem broju lokaliteta.

Karta 1.: Reljefna karta s označenim noričko-panonskim područjem i njegovim provincijama, južnim dijelom noričko-panonskog graničnog područja (šrafirano) te lokalitetima od kojih se u tekstu spominju:

1. Aquilea, 2. Iovia Botivo, 5. Poetovio, 6. Celeia, 7. Siscia, 11. Emona, 33. Tarsatica, 38. Vranje, 39. Rifnik, 41. Tinje, 48. Senia, 49. Soete gore, 50. Vipota, 51. Prapretno, 52. Brinjeva gora, 53. Jurišna vas.

pritom ipak imaju ambalažne posude poput amfora u kojima su zapravo dopremani prehrambeni proizvodi.⁴ Problematična je i mala količina ili potpuni izostanak nalaza mediteranske keramike u pojedinim dijelovima proučavanog područja pa u obzir treba uzeti i stanje istraženosti prije nego se isključi mogućnost održivosti komunikacija i trgovine ondje gdje zbog neistraženosti nisu pronađeni nalazi mediteranske keramike.

Održavanje komunikacija i trgovine kojima je mediteranska roba distribuirana u noričko-panonski prostor može biti samo jednako ili veće od onoga što je poznato iz trenutnog stanja istraženosti.

Istraživanje mediteranske uvozne keramike na noričko-panonskom prostoru i lokalitetu Lobar – Majka Božja Gorska provedeno je u sklopu projekta Hrvatske zaklade za znanost „Lobar – ranosrednjovjekovno središte moći.“⁵

⁴ BAUSOVAC, Maja: Late Roman Amphorae from Rifnik near Celje (Slovenia). In: MENCHIELLI, Simonetta – SANTORO, Sara – PASQUINUCCI, Marinella – GUIDICCI, Gabriella (eds.): *LRCW3, Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean, Archaeology and archaeometry, Comparison between western and eastern Mediterranean*: BAR International Series 2185 (II). Oxford: Archaeopress, 2010, p. 698; EADEM: *Študija poznoantične lončenine iz utrjene višinske naselbine Rifnik pri Šentjurju: Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani*, 2011, p. 70. Na nekoliko lokaliteta (Rifnik, Vranje, Kranj, Tonovcov grad, Koper) amfore su pronađene u neposrednoj blizini crkve pa se povezuju s primjenom tijekom euharistije i interpretiraju kao ambalaža luksuznih proizvoda koji nisu bili za svakodnevnu upotrebu. Sekundarno su ponekad bile korištene za skeletne ukope.

⁵ Zahvaljujem mentoru (DOK-2018-09-5720) i voditelju projekta „Lobar – ranosrednjovjekovno središte moći“ (IP-2016-06-6622) prof. dr. sc. Krešimiru Filipcu na ustupljenom materijalu i dokumentaciji.

Komunikacije, trgovina i nalazi uvoznog mediteranskog posuđa

Kao što je ranije spomenuto, uvoznom mediteranskom posuđu pripadaju skupine ambalažnog i stolnog posuđa, kao i uljanice. Riječ je o sjevernoafričkim i istočnomediteranskim amforama, afričkoj (dalje u tekstu: ARSW) i fokejskoj keramici s crvenom prevlakom, koja se naziva i kasnorimska C keramika (dalje u tekstu: LRCW), i sjevernoafričkim uljanicama. Amfore su služile pretežno za transport maslinovog ulja i vina, ali i ribljih prerađevina, raznih plodova i žitarica. Transport ulja prema Obalnom Noriku spominje se u Eugipijevom životopisu sv. Severina.⁶ Redosljed trgovačkih etapa od zemalja podrijetla poljoprivrednih i drugih proizvoda do konačnog odredišta u noričko-panonskom prostoru uključivao je ishodišne luke u sjevernoj Africi i istočnom Mediteranu, glavnu luku i distribucijski centar u Jadranu (Akvilleja), cestovne i riječne prometne pravce kroz noričke i panonske provincije, urbana i ruralna naselja, vile rustike, vojne logore i kastele te visinska naselja noričko-panonskog prostora.

Poljoprivredni i drugi proizvodi iz sjeverne Afrike i istočnog Mediterana uvozili su se u Panoniju preko Italije, Dalmacije i Norika.⁷ Luka u Akvilleji bila je najvažniji emporij za distribuciju

mediteranskih proizvoda prema Noriku, Panoniji, Meziji i Dakiji, za što je od ključne važnosti bio i riječni promet Savom, Dravom i Dunavom. Glavni pravac prema noričko-panonskom prostoru vodio je preko Emone, gdje su se odvajali pravci za Celeju, Petovionu, Joviju Botivo i Mursu te onaj za Neviodun, Andautoniju, Sisciju i Sirmij (Karta 2). Alternativni pravci vodili su iz istočnojadranskih luka prema istočnom dijelu Panonije, kao i iz Senije preko Romule ili Kvadrata na Sisciju.⁸ Na loborsko područje mediteranska roba mogla je doći iz dva pravca, preko Unutarnjeg Norika ili Panonije Savije. To se moglo i s vremenom mijenjati, pogotovo nakon provale Huna prilikom koje je Petoviona uništena i u njoj nisu nađene kasne forme mediteranskog posuđa koje postoje, na primjer, u Sisciji. Sigurnost komunikacija zasigurno je uvjetovala i određivala prometne pravce kojima je mediteranska i ostala roba distribuirana. Iako se Tarsatika ne spominje kao luka preko koje mediteransko posuđe distribuirano dalje prema unutrašnjosti, s obzirom na količinu i raznolikost sjevernoafričkog posuđa pronađenog ondje, ne može se isključiti i ta mogućnost.⁹ Tarsatika je dio fortifikacijskog sustava *Claustra Alpium Iuliarum* i kao takva pokazuje sličnu prisutnosti uvoznog mediteranskog posuđa kao i drugi lokaliteti iz tog sustava,

⁶ EUGIPIIUS: *Vita sancti Severini XXVIII*. Trans.: ROBINSON, George W. Cambridge: Harvard University Press, 1914.

⁷ HÁRSEGY, Piroška – OTTOMÁNYI, Katalin: *Imported and Local Pottery*, pp. 476 – 478; MILETIĆ ČAKŠIRAN, Ivana: *Tipološko kronološka klasifikacija rimske keramike iz Siscije: Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu*, 2019, p. 116.

⁸ VIKIĆ-BELANIĆ, Branka: *Keramika i njen udio u trgovinskom prometu južne Panonije u rimsko carsko doba*. In: *Arheološki vestnik*, a. 19, 1968, pp. 512 and 513; LANDSTÄTTER, Sabine: *Handelsbeziehungen der Provinz Noricum*, p. 304; GRAČANIN, Hrvoje: *Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji*. *Scrimia slavonica*, a. 10, 2010, pp. 11 – 27; IDEM: *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (ok konca 4. do konca 11. stoljeća)*. Zagreb: Plejada, 2011, pp. 29 – 39, sl. 1.

⁹ PERCAN, Tihomir: *Antička fina keramika*. In: RADIĆ ŠTIVIĆ, Nikolina – BEKIĆ, Luka (eds.): *Tarsatički principij, Kasnoantičko vojno zapovjedništvo*. Rijeka: Grad Rijeka, 2009, pp. 72 – 77.

prvenstveno Ajdovščina i Hrušica.¹⁰ Pretpostavlja se da su se i imitacije sjevernoafričkog i istočnomediteranskog posuđa distribuirale preko Akvileje, a njihova proizvodnja smješta se na prostor *Caput Adriae*, Ravene i same Akvileje.¹¹

Iako se uz cestovne i riječne prometne pravce gotovo uvijek spominju urbana i druga naselja i postaje u nizinama, život u kasnoj antici nastavlja se na visinskim naseljima na izoliranim, nepristupačnim mjestima. Gradovi, manja naselja i vile rustike u nizini izumiru pod stalnim prijetnjama unutarnjih nemira i barbar-skih napada. Mediteransko keramičko posuđe jedan je od rijetkih dokaza održavanja komunikacija i trgovačkih veza visinskih naselja noričko-panonskog područja s udaljenim provincijama. Prekid importa mediteranske i druge robe u Panoniju, posebno u Valeriju, nastupio je u prvim desetljećima 5. st., a već nakon 380. god. prestaje i cirkulacija novca. Na brojne je lokalitete mediteranska keramika pristizala kada cirkulacije novca više nije bilo ili za nju nema dokaza, a tako je bilo i u Loboru.¹² U Prvoj i Drugoj Panoniji te Panoniji Saviji prekid uvoza datira se u vrijeme hunske invazije.¹³ Iako

se taj podatak odnosi na područje čitave Panonije, odnosno sve četiri panonske provincije, podaci o južnim dijelovima Panonije i južnom dijelu noričko-panonskog graničnog područja su ponešto manjkavi. U Sisciji su pronađeni primjerci ARSW koji se mogu datirati od 5. do 7. st., a u Loboru primjerci zdjele LRCW i afričke uljanice koji se mogu datirati u zadnju četvrtinu 5. i prvu četvrtinu 6. st.¹⁴ Na nekoliko slovenskih lokaliteta na proučavanom području pronađeno je mediteransko keramičko posuđe datirano do kraja 6. ili početka 7. st.

Može se stoga reći da upadi barbar-skih skupina nisu posve zaustavili uvoz u noričko-panonsko granično područje, ali ni u samu južnu Panoniju. Panonsko područje geografski najbliže jadranskim lukama zasigurno nije imalo istu razinu prekida trgovine kao područja bliže dunavskom limesu. Isto tako, sjeverni dio noričko-panonskog graničnog područja, što se osobito odnosi na Karnunt, Vindobonu i teritorij oko njih, pokazuje očuvanje komunikacija i trgovine s Mediteranom sve do konačnog povlačenja stanovništva pred napadima barbar-skih skupina.¹⁵ To ne iznenađuje s obzirom na

¹⁰ GIESLER, Ulrike: Die Kleinfunde, Feinkeramik. In: ULBERT, Thilo (ed.): *Ad Pirum (Hrušica), Spätromische Passbefestigung in den Julischen Alpen*. München: C. H. Beck, 1981, pp. 84 – 92, Taf. 34 – 36; VIDRIH PERKO, Verena: Rimskodobna keramika z Ajdovščine pri Rodiku. In: *Arheološki vestnik*, a. 48, 1997.

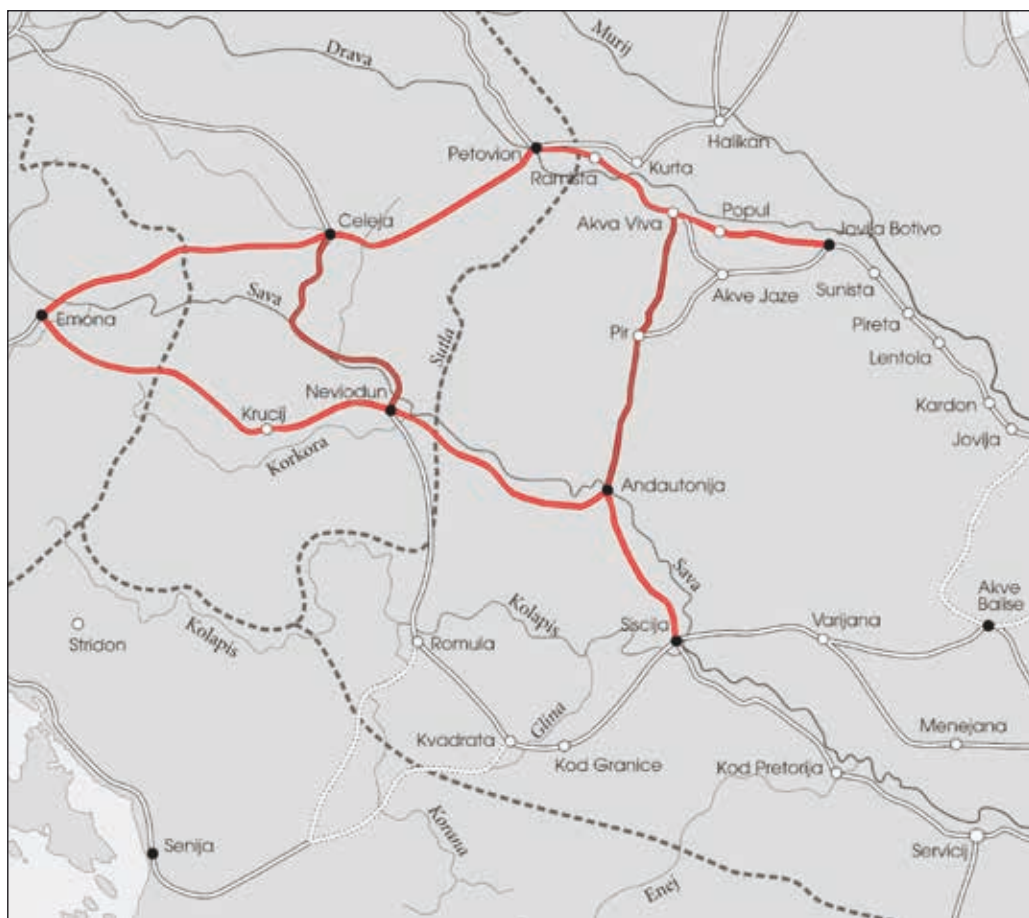
¹¹ LANDSTÄTTER, Sabine: Handelsbeziehungen der Provinz Noricum, p. 306; HÁRSEGY, Piroska – OTTOMÁNYI, Katalin: Imported and Local Pottery, p. 481.

¹² NAĐ, Miroslav – BILIĆ, Tomislav: Numizmatički nalazi. In: FILIPEC, Krešimir – BUNČIĆ, Maja: *Lobor – ranosrednjovjekovno središte moći, 20 godina arheoloških istraživanja*. Zagreb: Arheološki muzeja u Zagrebu, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Centar za ranosrednjovjekovna istraživanja Zagreb – Lobor, 2021, p. 127, kat. br. 167. Najmlađi novac je onaj cara Arkadija koji se može datirati u kasno 4. ili sam početak 5. st., za razliku od uvozne mediteranske keramike koju možemo datirati gotovo stoljeće kasnije.

¹³ HÁRSEGY, Piroska – OTTOMÁNYI, Katalin: Imported and Local Pottery, pp. 471, 474 i 516.

¹⁴ FILIPEC, Krešimir – BUNČIĆ, Maja: *Lobor – ranosrednjovjekovno središte moći*, p. 37, kat. br. 24. Uljanica je dosada bila neobjavljena.

¹⁵ HÁRSEGY, Piroska – OTTOMÁNYI, Katalin: Imported and Local Pottery, pp. 471 – 481 i 484 – 486, karta 1. Autorice su nabrojale panonske lokalitete gdje je pronađena ARSW, afričke uljanice te afričke i istočnomediteranske amfore, kao i forme kojima se ti nalazi pripisuju i njihove datacije. Spomenuti lokaliteti nalaze se najvećim dijelom u današnjoj Mađarskoj, ali i u Austriji i Slovačkoj. U ovom su radu preneseni podaci o nalazima uvozne keramike na lokalitetima u blizini starog Jantarnog puta ili na njemu, odnosno na tromeđi današnje Austrije, Slovačke i Mađarske.

Karta 2.: Magistralne (svijetlocrveno) i vicinalne (tamnocrveno) rimske prometnice u dijelovima provincija Unutarnji Norik, Panonija Savija i Italija – Venecija i Histrija (prema: GRACANIN, Hrvoje: Južna Panonija, sl. 1; prilagodila: P. Nikšić).

to da se Karnunt nalazi na starom Jantarnom putu, koji je vodio iz Akvileje, preko Petovione u južnom dijelu noričko-panonskog graničnog područja, prema sjeveru. Karnunt je ujedno nalazište na kojem se pojavljuju najraniji, ali i najkasniji primjerci ARSW. Nekoliko formi ARSW i afričkih uljanica koje su pronađene ondje može se datirati u 5. ili 6. st. (Hayes 73, 89a, 91a; Hayes IIa). Forma Hayes 73, uz druge forme ARSW, uljanica i amfora, pronađena je i u Vindoboni. U Badenu kod Beča nađena je uljanica forme Hayes IIa koju je moguće datirati u 5. i 6. st. Nalazište Beč-Oberlaa dalo je samo ARSW

3. ili 4. st., ali ne i kasnije primjerke. Slična je situacija u Savariji, Sali i Ad Fleksu gdje se najkasniji primjerci ARSW i uljanica mogu datirati u početak ili prvu polovicu 5. st. Što se tiče slovačkih lokaliteta u blizini starog Jantarnog puta, u rimskoj Gerulati pronađeni u samo nedefinirani ulomci ARSW. Zanimljivo je da su nalazi ARSW poznati i iz Barbarika, s lokaliteta Bratislava-Dúbravka i Cífer-Pác, ali njih je moguće datirati najkasnije u prvu polovicu 4. st. pa nisu relevantni za proučavanje očuvanja komunikacije i trgovine na samom kraju kasne antike na tom području. Karnunt i Vindobona ostaju

jedini lokaliteti u svom dijelu Prve Panonije koji potvrđuju kontakte s Mediteranom do kraja svog postojanja.

Najveći dio mediteranskog posuđa u Panoniji Saviji pronađen je u Sisciji (Sisak), gradu na magistralnoj cesti Emona – Sirmij koji zapravo nije u noričko-panonskom graničnom području, ali je bitan za utvrđivanje očuvanja pravaca trgovine mediteranskim proizvodima. Ujedno se radi o jednom od rijetkih gradova do kojih su mediteranski proizvodi vjerojatno stizali do kraja kasne antike. Zabilježene su ARSW forme Hayes 50, 52b, 53a, 58a, 60a, 61, 62b, 67, 70, 81 i 91. Uvoz očito s vremenom opada jer se većina ovih formi može datirati u 4. i prvu polovicu 5. st. Forma Hayes 81 datirana je u drugu polovicu 5. st., a samo je forma Hayes 91 moguće datirati i dulje, od sredine 5. do sredine 7. st. Ne može se ipak sa sigurnošću utvrditi da je forma Hayes 91 pronađena u Sisciji bila u upotrebi u prvoj polovici 7. st., ali mogućnost nije isključena. Uz stolno posuđe, pronađene su i amfore sjevernoafričke provenijencije nepoznatog tipa i istočnomediteranske LRA 1 koje se mogu datirati u 6. st. Pronađene su i uljanice forme Hayes II/Atlante X koje je ondje moguće datirati u 5. i prvu polovicu 6. st.¹⁶

U Joviji Botivo (Ludbreg) na magistralnoj cesti Poetoviona – Mursa pronađen je ulomak dubokog tanjura ili plitke zdjele

čiji profil odgovara formi Hayes 61a, ali iz teksta nije jasno radi li se o originalu ili imitaciji jer se termin ARSW izričito ne spominje.¹⁷ Ta se forma datira od 325. do 420. god. Ukoliko je riječ o originalnom sjevernoafričkom proizvodu, to je zasad jedini primjerak mediteranskog posuđa u tom dijelu Podravlja. Ni u Petoivoni (Ptuj) nije pronađen velik broj posuda ARSW. Zastupljene su forme Hayes 48/60, 50 i 58 koje se datiraju od sredine 3. do kraja 4. st. i još neki primjerci koje je moguće datirati u 5. st., a uz stolno posuđe pronađene su i sjevernoafričke uljanice formi Hayes I i II/Atlante VIII i X.¹⁸ U Celeji (Celje) su pronađene sjevernoafričke uljanice forme Hayes II/Atlante X i levantinske amfore LRA 4 (tzv. Gaza) koje vjerojatno treba datirati u 4. i 5. st.¹⁹

U Jurišnoj Vasi pronađena je ARSW datirana u 5. st.²⁰, kao i na Brinjevoj gori, gdje je uz to zabilježena i ranija forma sjevernoafričkih uljanica Hayes I/Atlante VIII.²¹ Na Rifniku kod Šentjurja pronađeni su ulomci ARSW nepoznate forme koje je prema fabriku moguće datirati od početka 4. do sredine 5. st. S druge strane pronađena je relativno velika količina kasnoantičkih amfora i to sjevernoafričkih *spatheia* (Keay 26), istočnomediteranskih LRA 1 i 2 te ulomaka zapadnomediteranske provenijencije. Za razliku od stolnog posuđa, amfore su najvećim dijelom datirane u 6. st.²² U Vipoti je također

¹⁶ MILETIĆ ČAKŠIRAN, Ivana: *Tipološko kronološka klasifikacija*, pp. 116 – 118, 219 and 238, footnote 144, T. 145: 1, T. 152: 1, 4.

¹⁷ VIKIĆ-BELANČIĆ, Branka: Sustavna istraživanja u Ludbregu od 1968.–1979. god. In: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, a. XVI – XVII, 1983 – 1984, nr. 3, p. 157, T. 11: 14.

¹⁸ GABLER, Dénes: Terra sigillata im Töpferviertel von Poetovio. In: *Arheološki vestnik*, a. 37, 1986, pp. 137, 138; LANDSTÄTTER, Sabine: *Die materielle Kultur*, pp. 110 – 112, Abb. 54 – 56; EADEM: *Handelsbeziehungen der Provinz Noricum*, Abb. 2 – 4.

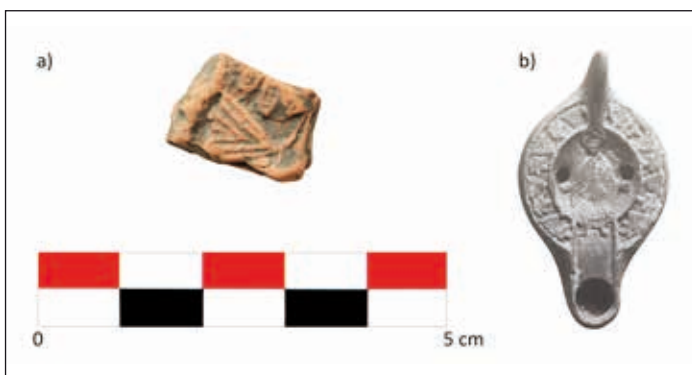
¹⁹ LANDSTÄTTER, Sabine: *Die materielle Kultur*, p. 112, Abb. 56; EADEM: *Handelsbeziehungen der Provinz Noricum*, Abb. 3; BAUSOVAC, Maja: *Vivas Felix Celeia, Arheološko najdišće Osrednja knjižnica Celje*. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 2014, p. 95.

²⁰ LANDSTÄTTER, Sabine: *Handelsbeziehungen der Provinz Noricum*, Abb. 4.

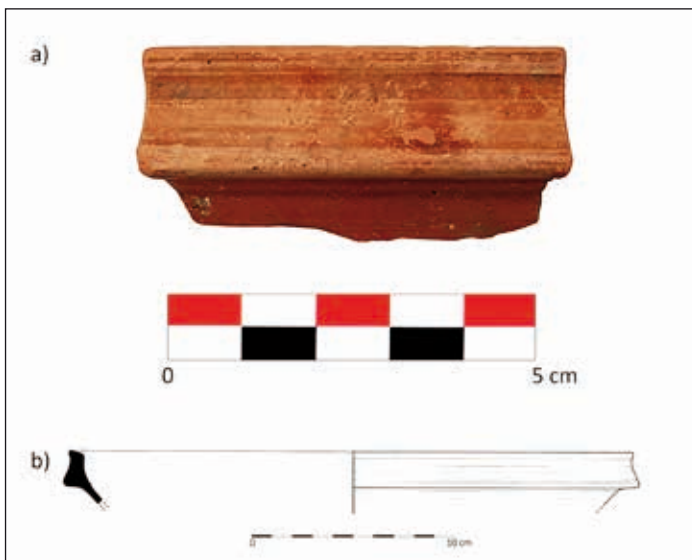
²¹ PAHIĆ, Stanko: Brinjeva gora 1953. In: *Arheološki vestnik*, a. 32, 1981, pp. 109, 110, T. 1: 11.

²² BAUSOVAC, Maja: Late Roman Amphorae, pp. 65 – 67 i EADEM: *Študija poznoantične lončenine*, pp. 63 – 74.

pronađena istočnomediteranska amfora LRA 2.²³ Sjevernoafričke *spatheia* pronađene su zajedno s istočnomediteranskim amforama na Ajdovskim gradecu kod Vranja gdje su datirane u 6. i rano 7. st.²⁴ Što se tiče ARSW, ondje su zabilježene forme Hayes 45, 61b, 67, 73a, 81b, 87, 91d, 94d i 102 prema čemu je vidljivo da je opskrba tog visinskog naselja afričkim stolnim posuđem trajala od sredine 3. do početka 7. st. Zabilježena je i forma sjevernoafričkih uljanica Hayes II/Atlante X. Sporadičan je nalaz LRCW.²⁵ Na Svetim gorama kod Bizeljskog pronađen je ulomak originala ili imitacije ARSW forme Hayes 61a koja nije pripisana toj skupini²⁶, ali i forma Hayes 61b.²⁷ Osim toga, zabilježena su i dva primjerka LRCW forme Hayes 3, koja se datira u zadnju četvrtinu 5. i prvu četvrtinu 6. st., i koja je krivo atribuirana i datirana.²⁸

Slika 1.: a) Ulomak sjevernoafričke uljanice forme Hayes II/Atlante VIII iz Lobora (fotografija: P. Nikšić); b) Uljanica iz Kartage s istim ukrasnim motivima u okviru (prema: BONIFAY, Michel: Études, Fig. 209: 7; prilagodila P. Nikšić).

Slika 2.: a) Fotografija i b) crtež ulomka zdjele LRCW forme Hayes 3e iz Lobora (fotografija: P. Nikšić; crtež: P. Nikšić).

U Tinju iznad Loke pronađena je ARSW bilo moguće preciznije klasificirati i jedan primjerak LRCW forme Hayes 3e za datirana u 5. st., ulomci amfora koje nije

²³ CIGLENEČKI, Slavko – PIRKMAJER, Darja: Zatočišče poslednjih Celejanov na Vipoti. In: *Arheološki vestnik*, a. 38, 1987, pp. 222 – 223 i 225, T. 1: 25, 26; BAUSOVAC, Maja: Late Roman Amphorae, p. 696.

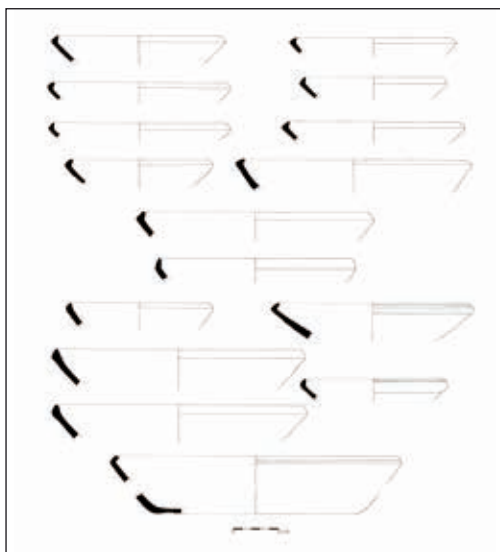
²⁴ KNIFIC, Timotej: Vranje near Sevnica, pp. 219 – 220.

²⁵ LANDSTÄTTER, Sabine: *Die materielle Kultur*, pp. 109, 112, 115 i 116, Abb. 53: 2, 56 i 58.

²⁶ KOROŠEC, Paola: Raziskave na Svetih gorah na Bizeljskem. *Arheološki vestnik*, a. 20, 1969, p. 247, T. 2: 4.

²⁷ EADEM: Svete gore nad Bistrice ob Sotli v poznorimskem obdobju. *Arheološki vestnik*, a. 48, 1997, p. 336, T. 1: 3.

²⁸ KOROŠEC, Paola – KOROŠEC, Josip ml.: Arheološke raziskave na Svetih gorah ob Sotli v letu 1974. In: *Arheološki vestnik*, a. 29, 1978, p. 445, T. 7: 1; KOROŠEC, Paola: Svete gore, pp. 334 – 336, T. 1: 1, 2.

Slika 3.: Imitacije ARSW forme Hayes 61a i varijacija te forme iz Lobora (crtež: P. NIKŠIĆ).

koji autor tvrdi da je dokaz održavanja trgovačkih veza s Mediteranom.²⁹

U Loboru su pronađeni ulomci zdjele LRCW forme Hayes 3e (Slika 2: a, b) i mali ulomak sjevernoafričke uljanice forme Hayes II/Atlante X (Slika 1: a, b).³⁰ Osim toga, pronađena je veća količina imitacija ARSW forme Hayes 61a u nekoliko varijanti, koje je, kao što je već spomenuto, moguće datirati od druge četvrtine 4. do početka 5. st.

U literaturi se navodi da se stanovništvo noričko-panonskog graničnog područja, kao i alpskog i predalpskog područja općenito, povlači iz urbanih i ruralnih naselja u nizinama na visinska, utvrđena naselja koja zatim, posebno na samom kraju kasne antike, djeluju samoodrživo s ograničenim pristupom importiranim proizvodima.³¹ Gruba, kuhinjska keramika, koja se razlikuje od naselja do naselja, pogotovo što je udaljenost među

njima veća, to djelomično potvrđuje. Unatoč tome, potražnja za poljoprivrednim proizvodima mediteranskog podrijetla očito je postojala kad je na lokalitetima sjeveroistočne Slovenije i, nešto manje, sjeverozapadne Hrvatske pronađena značajna količina ARSW, LRCW, sjevernoafričkih i istočnomediteranskih amfora i sjevernoafričkih uljanica. Prije svega, prema nalazima je vidljivo da ni trgovina prema gradovima nije posve zamrla, kao ni život u njima. U Celeji i Petovionu potvrđeni su nalazi sjevernoafričkih uljanica koje se mogu datirati u drugu polovicu 5. st., odnosno u vrijeme nakon hunske invazije. U hrvatskom dijelu doline Drave nema nalaza mediteranskog keramičkog posuđa koji bi se mogli datirati između sredine 5. i početka 7. st. Izgleda da podravska magistrala u tom razdoblju više nije služila za transport mediteranskih proizvoda ili barem za to još nema dokaza. S druge strane, nalazi iz Siscije, a zastupljene su sve skupine osim LRCW, očigledno pokazuju očuvanje importa mediteranskih proizvoda do kraja 6. ili čak početkom 7. st., kao i korištenje posavske magistralne ceste Emona – Sirmij ili alternativnog pravca Senija – Siscija kako bi mediteranski proizvodi bili transportirani od jadranske luke u koju su brodovi pristajali do Siscije.

Ostali lokaliteti proučavanog područja pripadaju skupini kasnoantičkih visinskih naselja i njihova opskrba importiranim proizvodima ovisila je najvećim dijelom o magistralnim pravcima Emona – Petoviona i Emona – Siscija te vicinalnim cestama Celeja – Neviodun i Andautonija – Akva Viva. U Jurišnoj Vasi i na Brinjevoj gori, u naseljima za

²⁹ CIGLINEČKI, Slavko: *Tinje nad Loko pri Žusmu*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2000, p. 58.

³⁰ FILIPEČ, Krešimir – BUNČIĆ, Maja: *Lobor*, p. 37, kat. br. 24.

³¹ KNIFIC, Timotej: Vranje near Sevnica, p. 220 i MASON, Phil: Late Roman Črnomelj and Bela krajina. In: *Arheološki vestnik*, a. 49, 1998, p. 305.

koja možemo pretpostaviti da su bila vezana na cestu Celeja – Petoviona, pro-nađeno je stolno posuđe i uljanice 5. st., ali ne i kasnije. Zasad se čini kako trgovina mediteranskim proizvodima cestom između Celeje i Petovione i sjeverno od te komunikacije od kraja 5. st. više nije funkcionirala. Suprotno tome, naselja na području Kozjanskog i okolice imala su pristup mediteranskim proizvodima i u 6. st., a posebno se ističu nalazi amfora u Rifniku, Vipoti i Vranju koje su izravan dokaz trgovinski veza s Mediteranom. S obzirom na nalaze ARSW u Emoni koji se mogu datirati u drugu polovicu ili kraj 6. st.³², očito je da, unatoč stalnim nemirima i upadima barbarskih skupina u kasnoj antici, trgovina između Jadrana i unutrašnjosti funkcionira, možda s manjim prekidima. Opskrba lokaliteta na području Kozjanskog i okolice ovisila je zasigurno o cestovnim pravcima Emona – Celeja i Emona – Neviodun te vicinalnoj cesti između Celeje i Nevioduna. S obzirom na to da se naselje na Ajdovskom gradecu kod Vranja nalazilo samo nekoliko kilometara od doline Save i ceste Celeja – Neviodun, očito je da je ta prometnica korištena za import mediteranskih proizvoda i početkom 7. st., što je u skladu s nalazima iz Siscije. Druge dvije navedene prometnice imale su veću važnost kao magistralni pravci te se zasigurno promet odvijao i njima.

Mediteransko posuđe s lokaliteta u Loboru, prema trenutnom stanju istraživanja, pokazuje da je import mediteranskih proizvoda u to područje funkcionirao zapravo samo u drugoj polovici 5. i možda prvoj četvrtini 6. st., a značajan je nalaza LRCW forme Hayes 3e koja ovaj lokalitet povezuje s onima na Kozjanskom. Pošto je Lobar na zaista izoliranom mjestu

udaljenom čak i od vicinalne ceste Andautonija – Akva Viva, pretpostavlja se postojanje još jedne lokalne ceste koja je spajala teritorije Siscije i Petovione, a na kojoj je bilo smješteno naselje u Loboru. S obzirom na graničnu dataciju nalaza iz Lobora u vrijeme između 5. i 6. st., nije moguće isključiti nijedan od pravaca kojima je to posuđe moglo biti uvezeno. Ovdje je potrebno spomenuti i imitacije dubokih tanjura ili plitkih zdjela ARSW forme Hayes 61a i njezinih varijacija (Slika 3) s lokaliteta u Loboru koje, ako potječu iz sjeverne Italije, kako se u literaturi pretpostavlja, također mogu biti povezane s importom mediteranskih proizvoda.

Zaključak

Činjenica je da se tijekom kasne antike stanovništvo iz urbanih i ruralnih naselja u nizinama sve više povlači u lakše branjiva, utvrđena visinska naselja. Nemirna vremena i česti upadi i pustošenja barbarskih skupina utječu na svakodnevni život u tim naseljima i njihovoj okolini. Iako prevladava mišljenje da su visinska naselja izolirana, samoodrživa i samodostatna, kao i da je sigurnost prometovanja i trgovine magistralnim i vicinalnim komunikacijama u kasnoj antici kompromitirana ratnim i pljačkaškim zbivanjima, nalazi mediteranskog importa na brojnim visinskim i drugim naseljima u Italiji, Noriku i Panoniji pružaju nešto drugačiju sliku.

Nalazi mediteranskog posuđa možda su najbolji pokazatelj barem djelomičnog očuvanja komunikacija i trgovine do kraja kasne antike jer su proizvod kojemu sa sigurnošću možemo utvrditi podrijetlo i činjenicu da je dopreman do jadranskih luka kako bi odande bio

³² VIDRIH PERKO, Verena: Afriška sigilata v Emoni. In: *Arheološki vestnik*, a. 43, 1992, p. 97.

distribuiran u unutrašnjost. Za razliku od mediteranskog posuđa, glazirano, žigosano i uglučano posuđe proizvod je brojnih lokalnih i regionalnih radionica noričko-panonskog prostora, a takvome je teže utvrditi podrijetlo. Grubo kuhinjsko posuđe obično potvrđuje samoodrživost lokaliteta i njegove bliže okolice.

Mediteransko posuđe podijeljeno je prema namjeni i podrijetlu u nekoliko skupina. Za dokazivanje očuvanja komunikacija i pogotovo trgovine, sjevernoafričke i istočnomediteranske amfore, kao primaran teret brodova, pružaju direktan dokaz trgovinskih veza. U njima su maslinovo ulje i vino, a vjerojatno i drugi prehrambeni proizvodi, transportirani morskim putem do jadranskih luka, od kojih je glavna Akvileja, a zatim bez promjene ambalaže do naselja noričko-panonskog prostora, poput Vranja, Rifnika i dr. S druge strane, stolno posuđe i uljanice ubrajaju se u sekundarni teret koji se prevezio brodovima zajedno s prehrambenim proizvodima, ali je bio od manjeg značaja i zauzimao je manji dio teretnog prostora. Uz to, manje dimenzije predmeta omogućavale su njihov jednostavniji transport od glavne distribucijske luke. Stoga se javlja pojam osobne imovine kao objašnjenje za pojavu ARSW, LRCW i sjevernoafričkih uljanica na nekim lokalitetima u malim količinama i pojedinačno, posebno u kombinaciji s potpunim izostankom amfora. Ne može se isključiti mogućnost da su pojedini primjerci stolnog posuđa ili uljanica na neke lokalitete pristizali selidbom stanovnika, a ne direktnom trgovinom, i kao takvi možda nisu imali više onu primarnu vezu s importom mediteranskih proizvoda. Takav je slučaj možda bio u Loboru.

Ukoliko se pojava amfora za ulje doista može povezati s crkvama koje se uobičajeno nalaze u središtu visinskih naselja, a ne svakodnevnom konzumacijom ulja, na što upućuje češća pojava amfora u 5. i 6. st. i njihov nalaz u blizini crkvenih kompleksa, za razliku od stolnog posuđa koje je češće u 4. i 5. st., nedostatak amfora na lokalitetima s crkvama i crkvenim kompleksima možda se može objasniti nabavom ulja u manjim količinama za koje nisu bile potrebne amfore nego drugo ambalažno posuđe, za što zasad nema dokaza.

Za kraj je potrebno još jednom naglasiti da utvrđivanje komunikacijske mreže i trgovine u kasnoj antici ovisi uvelike o stanju istraženosti i objavljenosti nalaza s pojedinih lokaliteta i iz čitavih područja. Što se tiče proučavanog južnog dijela noričko-panonskog graničnog područja, zasad je u Sloveniji istraženo više lokaliteta nego u Hrvatskoj, a Lobar je jedini hrvatski lokalitet sjeverno od Save na kojemu je pronađeno uvozno mediteransko posuđe 5. i možda 6. st. Veće količine kasnoantičkih keramičkih nalaza s drugih visinskih naselja poput Kuzelina i Lonje zasad nisu objavljene pa se tu možda mogu očekivati istovremeni nalazi mediteranskog posuđa. Razina komunikacija i trgovine na noričko-panonskom području u kasnoj antici može biti samo veća od one koja proizlazi iz trenutnog stanja istraživanja pa je više nego vjerojatno da će se komunikacijska i trgovačka mreža širiti s budućim istraživanjima i objavama, a činjenica da su mediteranski proizvodi bili traženi i dostupni do kraja 6. ili početka 7. st. još više učvrstiti.

Včasní Slovania medzi Západnými Karpatmi a Jadranom**

The Early Slavs: from the Western Carpathians to the Adriatic / Rani Slaveni između zapadnih Karpata i Jadrana

The emergence of flat, or non-mounded, cremation burial grounds in Central Europe during the Early Middle Ages is a phenomenon distinct from a preceding era. In Croatia, this site type has only been studied in connection with the settlement of the Western Balkans. This paper takes a broader view by examining the geographical area extending from the Western Carpathians to the Adriatic. The relative chronological differentiation of the recorded archaeological sites is based on the presence or absence of Prague-type pottery. The territorial distribution of flat cremation burials indicates the gradual spread of this phenomenon southwards, suggesting that the Avar khaganate had a significant influence on the communities that used the cremation rite. Furthermore, independent sources indicate that this population can most likely be identified with the Slavs.

Keywords: flat cremation burial grounds, Prague culture, Early Middle Ages, Central Danube region, Croatia.

Cieľom tohto príspevku bolo upresnenie poznatkov o najstaršom osídlení priestoru medzi Západnými Karpatmi a Jadranským morom Slovanmi. Hoci toto územie, ohraničené východnými Alpami na západe a riekou Dunaj na východe, nie je rozčlenené výraznými prekážkami prírodného charakteru, jeho slovanské osídlenie v období staršieho úseku včasného stredoveku (6. – 8. storočie) nebolo doposiaľ skúmané v jeho celosti.

Predmetom bádania bol archeologický fenomén známy z celého študovaného územia, ploché pohrebiská, vrátane ojedinelých hrobov, s dokladmi uplatňovania kremácie. Práve takéto prejavy

pohrebného rítu sú totiž v literatúre úzko spájané s najstaršími archeologickými kultúrami príznačne nazývanými ako *včasnოსlovenské*. Hoci spopolnené zvyšky ľudských jedincov sú často nachádzané aj v spojitosti s pochovávaním pod mohylami, ide v zásade už o časovo mladší fenomén, ktorý má v strednej Európe výrazný presah do mladšej etapy včasného stredoveku (9. – 10. storočie).

Pramenná základňa

Problematika žiarového rítu v strednej Európe bola doposiaľ najkomplexnejšie spracovaná v monografii poľskej

* TOMÁŠ KÖNIG, Katedra archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (Slovenská republika).

** Príspevok vznikol v rámci výskumného projektu VEGA 1/0523/22.

bádateľky Heleny Zoll-Adamikovej vydané už pred desaťročiami.¹ Hoci to bola práca zacielená na územie Poľska, autorka v nej predostrela sepulkrálnu regionalizáciu zodpovedajúcu celému stredo európskemu priestoru rozšírenia fenoménu pochovávaní žiarovým spôsobom. Stav bádania tohto fenoménu v strednom Podunajsku však naďalej vystihujú až závery, s ktorými prišiel neskôr Gabriel Fusek vo svojej monografii venovanej včasnoslovanskému obdobiu. Ten konštatoval, že podľa regionalizácie vypracovanej H. Zoll-Adamikovou, doklady pochovávaní evidované na plochých žiarových pohrebiskách tam zodpovedajú sepulkrálnej zóne B.² Tú charakterizuje hustá sieť menších pohrebísk či ojedinelých hrobov, jamkové hroby sú odkrývané len zriedkavo.

Obraz priestorovej distribúcie plochých žiarových pohrebísk, ktorý pre územie Slovenska publikoval G. Fusek vo svojom staršom príspevku, sa v zásade nezmenil.³ Nové nálezy, resp.

hodnotenia boli odvtedy publikované len v minimálnej miere. Súpis nálezísk, ktorý vypracoval, možno doplniť akurát o dva nálezy staršieho dátá, hroby z Lipovej-Ondrochova⁴ a Trnovca nad Váhom,⁵ a jeden novší nález z Blatného.⁶ Dočasne nedostupné nálezy z Filakova boli v medzičase G. Fusekom a I. Hrubecom prehodnotené, klasifikované sú dnes ako včasnoslovanské, s najväčšou pravdepodobnosťou pochádzajú z plochého žiarového pohrebiska.⁷ Prehodnotená bola aj klasifikácia dávnejšie skúmaného náleziska v Bešeňove, ktoré nakoniec zrejme birituálnou nekropolou nebolo.⁸

Pre územie Moravy máme k dispozícii súpis všetkých včasnostredovekých nálezísk s dokladmi žiarového rítu zostavený K. Absolonovou.⁹ Akiste len nedopatrením bol doň zahrnutý aj žiarový hrob z longobardského pohrebiska z juhomoravských Lužíc.¹⁰ Podobné konštatovanie však možno vysloviť aj v súvislosti nálezmi pochádzajúcimi zo sídliskových objektov zdokumentovaných dávnejšie

¹ ZOLL-ADAMIKOVA, Helena: *Wczesnosredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*, vol. 1: *Źródła*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Ossolineum – Wydawnictwo PAN, 1975; IDEM: *Wczesnosredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*, vol. 2: *Analiza, wnioski*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Ossolineum – Wydawnictwo PAN, 1979.

² FUSEK, Gabriel: *Slovensko vo včasnoslovanskom období*. Archaeologica Slovaca Monographiae, Studia, zv. 3. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1994, p. 139.

³ IDEM: Der Bestattungsritus und die materielle Kultur der Slawen im 6. – 8. Jh. in der Südwestslowakei. In: BIALEKOVÁ, Darina – ZÁBOJNÍK, Jozef (eds.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Bratislava: Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 1996, pp. 37 – 49.

⁴ TOČÍK, Anton: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei (I). In: *Slovenská archeológia*, a. 19, č. 1 (1971), p. 207, tab. 60: 8, 22.

⁵ IDEM: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert, p. 171, tab. 39: 11 – 13.

⁶ BARTÍK, Juraj – FARKAŠ, Zdeněk: Pokračovanie výskumu v Blatnom. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2002* (2003), p. 23.

⁷ FUSEK, Gabriel – HRUBEC, Igor: Včasnoslovanské žiarové pohrebisko vo Filakove. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*, a. 33, 1999, pp. 233 – 239.

⁸ ZÁBOJNÍK, Jozef: Birituálne pohrebiská v severnej a západnej časti Karpatskej kotliny v období avarského kaganátu. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*, a. 36, 2004, p. 345.

⁹ ABSOLONOVÁ, Karolína: Žiarový pohřební ritus Slovanů na Moravě v 6. až 11. století. In: *Časopis Národního muzea, řada historická*, a. 175, č. 1 – 2 (2006), pp. 5 – 22.

¹⁰ KLANICA, Zdeněk – KLANICOVÁ, Soňa: Das Langobardische Gräberfeld von Lužice (Bez. Hodonín). In: TEJRAL, Jaroslav et al. (ed.): *Langobardische Gräberfelder in Mähren*, vol. I: *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno*, zv. 39. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR Brno, 2011, p. 283.

v Podolí¹¹ či v Zbýšove.¹² Okrem toho, keramické nádoby zo stredomoravských Slatiniek boli zhruba v čase publikovania uvedeného súpisu prehodnotené s tým výsledkom, že napokon ide o praveké nálezy zodpovedajúce lužickej kultúre.¹³ S prehistorickým obdobím boli najnovšie spojené taktiež doklady uplatnenia žiarového rítu známe z polohy Přední kruhy v Starom Městě.¹⁴ Revíziou prešli nedávno aj nálezy pochádzajúce z včasnostredovekých pohrebísk odkrytých v Prušánkach¹⁵ a v Nechvalíne,¹⁶ pričom sa ukázalo, že s veľkou pravdepodobnosťou nešlo o hroby ľudských jedincov. A napokon, v medziobdobí ešte pribudol nález žiarových hrobov v juhomoravskom v Znojme.¹⁷ V literatúre inak opomínaný žiarový hrob z plochého pohrebiska v Pustiměři môže indikovať praktizovanie birituality aj na území Moravy.¹⁸

Nepočtené nálezy dokladajúce praktizovanie žiarového rítu pochádzajúce

z priestoru rakúskeho Podunajska boli v stručnosti súhrnne prezentované W. Breibertom. Stalo sa tak len nedávno v rámci monografického spracovania výskumu včasnostredovekého mohylového pohrebiska v dolnorakúskom Bernhardsthal.¹⁹ Birituálne pohrebiská, ktoré boli predmetom jeho bádateľského záujmu, boli však len tie, ktoré klasifikoval ako „slovanské“, nekropoly obyvateľstva avarského kaganátu nesledoval. K nálezom pochádzajúcim zo žiarových hrobov zdokumentovaných v hornorakúskom meste Enns sa osobitne vyjadril A. Pleterski.²⁰

Ak ide o priestor Karpatskej kotliny, podstatnú časť nálezov zahŕňajúcich ploché žiarové hroby zahrnul do štúdie zameranej na birituálne pohrebiská J. Zábojníka.²¹ Obmedzil sa v nej však len na starší úsek včasného stredoveku, pričom osobitne sa v nej sústredil na pohrebiská obyvateľstva avarského kaganátu. Nepochybne z tohto dôvodu nebola do jeho súpisu

¹¹ JELÍNKOVÁ, Dagmar: Doplňky k mapě nalezišť s keramikou pražského typu na Moravě. In: *Památky archeologické*, a. 76, č. 2 (1985), p. 469.

¹² KNIES, Jan: Předhistorické nálezy z pozdní doby slovanské na Moravě. Literatura slovanských nálezů na Moravě doby pozdní. In: *Český lid*, a. 3, č. 5 (1894), pp. 463 a 464.

¹³ JELÍNKOVÁ, Dagmar – NEKVASIL, Jindra: K otázce kulturního zařazení některých keramických tvarů z pohřebiště Slatinky-Nivky. In: *Archeologické rozhledy*, a. 58, 2006, č. 3, pp. 570 – 583.

¹⁴ BARTÍK, Jaroslav – CHRÁSTEK, Tomáš: Praveké osídlení v okolí velkomoravského kostela ve Starém Městě – „špitálkách“. In: *Přehled výzkumů*, a. 62, 2021, č. 1, p. 62.

¹⁵ MAZUCH, Marian – HLADÍK, Marek – SKOPAL, Rostislav: *Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén): Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno*, zv. 56. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR Brno, 2017, pp. 36 a 37.

¹⁶ M. Mazuch, osobná konzultácia.

¹⁷ KLÍMA, Bohuslav František: Třetí dekáda archeologických výzkumů velkomoravského hradiště sv. Hypolita ve Znojmě v letech 2006 – 2015. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, a. 32, 2018, č. 2, p. 16.

¹⁸ DOSTÁL, Bořivoj: *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha: Academia, 1966, p. 160.

¹⁹ BREIBERT, Wolfgang: Bemerkungen zu frühmittelalterlichen Hügelgräberfeldern in Niederösterreich im Kontext der Neuentdeckung von Bernhardsthal. In: MILO, Peter – MACHÁČEK, Jiří (eds.): *Das frühmittelalterliche Hügelgräberfeld von Bernhardsthal: Archäologische Forschungen in Niederösterreich, Neue Folge*, vol. 7. Krems: Landessammlungen Niederösterreich – Donau-Universität Krems, 2019, pp. 123 – 125.

²⁰ PLETESKI, Andrej: *Zgodnjerednjeveška nasebina na blejski Pristavi. Tafonomija, predmeti in čas – Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled. Taphonomie, Fundgegenstände und zeitliche Einordnung*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, zv. 19. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU – Založba ZRC, 2010, pp. 145 – 149.

²¹ ZÁBOJNÍK, Jozef: Birituálne pohrebiská v severnej a západnej časti Karpatskej kotliny, pp. 340 a 341.

zaradená zjavne mladšia birituálna nekropola odkrytá v zadunajskom Alsórajku.²² K birituálnemu pohrebisku obyvateľstva avarského kaganátu situovanému na juhu Karpatskej kotliny, odkrytému v juhobanátskom Pančeve,²³ pribudla len nedávno nekropola preskúmaná vo východoslavónskom Šarengrade.²⁴ Hoci vzťah medzi žiarovými a inhumačnými hrobmi je vzhľadom na rôzne okolnosti v oboch prípadoch otázný, birituálny spôsob pochovávania nemožno celkom vylúčiť ani v báčskom Čelareve, a taktiež, v sriemskom Novom Slankamene.²⁵

Nálezky plochých žiarových hrobov, všetky prevažne staršieho dáta, z územia Slovinska súhrnne v svojej štúdii zhodnotil A. Pleterski.²⁶ Okrem malého žiarového pohrebiska preskúmaného v katastri obce Lipovci, v úplnosti publikovaného

až následne,²⁷ pribudli k nim ešte aj dva ojedinelé hroby. Prvý bol odkrytý v neďalekom Turnišči,²⁸ druhý v južne situovanom Novom Meste.²⁹ Náleziská v Slovinsku zahrňajú teda ojedinelé hroby a dve pohrebiská, jedno žiarové a druhé považované za birituálne.

Komplexné spracovanie fenoménu žiarového pochovávania zachyteného na území Chorvátska, Bosny-Hercegoviny a taktiež zo Srbska podali v svojej rozsiahlej štúdii autorky T. Sekelj-Ivančan a T. Tkalčec.³⁰ Jeho aktualizované kartografické spracovanie, avšak s modifikovaným záberom, obmedzujúce sa viac-menej na západný Balkán, vypracovala nedávno E. Zečević.³¹ Nálezky, ktoré za posledné roky rozšírili pramennú základňu, boli odkryté v severných regiónoch Chorvátska. Ide o žiarové

²² SZÓKE, Béla Miklós: Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla. In: IDEM (ed.): *Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn. Von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter*. Antaeus: Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, vol. 23. Budapest: Archäologisches Institut der UAW, 1996, pp. 61 – 146, tab. 15 – 47.

²³ MANO-ZISI, Djordje – LJUBINKOVIĆ, Mirjana – GARAŠANIN, Milutin – KOVAČEVIĆ, Jovan – VESELINOVIĆ, Rajko 1948: Zaštitno iskopavanje kod Pančeva. *Muzeji*, a. 1, 1948, pp. 53 – 95.

²⁴ RIMPF, Andrea – RAPAN-PAPEŠA, Anita – DIZDAR, Marko: Rezultati zaštitnih istraživanja kasnoavardobnoga groblja Šarengrad – Klopore 2019. godine. *Annales Instituti Archaeologici*, a. 16, 2020, pp. 8 – 17.

²⁵ Naposledy BUGARSKI, Ivan: O slovenskim nalazima na jugu avarskog kaganata. In: RUMIANCEVA, Olga – TRIFUNOVIĆ, Stanko (eds.): *Balkany, Podunavie i Vostočnaja Evropa v rimskoje vremena i epochu Srednevekovia*. Moskva: Institut archeologii Rossijskoj akademii nauk – Muzej Vojvodiny, 2022, p. 170.

²⁶ PLETERSKI, Andrej: Zgodnjesrednjeveški žgani grobovi v vzhodnih Alpah. In: *Frühmittelalterarchäologie in der Steiermark. Beiträge eines Fachgesprächs anlässlich des 65. Geburtstags von Dieter Kramer: Schild von Steier – Archäologische und numismatische Beiträge aus dem Landesmuseum Joanneum, Beiheft*, vol. 4. Graz: Landesmuseum Joanneum, 2008, pp. 33 – 39.

²⁷ ŠAVEL, Irena – KNIFIC, Timotej: Popava pri Lipovcih 2. In: *Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije*, vol. 41. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2013, pp. 24 – 31.

²⁸ NOVŠAK, Matjaž – TOMAŽ, Alenka – PLESTENJAK, Ana: Brezje pri Turnišču. In: *Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije*, vol. 40. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2013, pp. 30 – 32 a 90.

²⁹ BELAK, Mateja: Staroslovanski žarni grob s Kapiteljske njive v Novem mestu. In: TECCO-HVALA, Sneža (ed.): *Studia praehistorica in honorem Janez Dular*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, zv. 30. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU – Založba ZRC, 2014, pp. 397 – 403.

³⁰ SEKELJ-IVANČAN, Tajana – TKALČEC, Tatjana: Slavensko paljevinsko groblje na položaju Duga ulica 99 u Vinkovcima. In: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, a. 23, 2006, pp. 141 – 212.

³¹ ZEČEVIĆ, Emina: Tragovi Slovena u 6. i 7. stoleću na zapadnom Balkanu. In: GAVRITUHIN, Igor Olegovič – TRIFUNOVIĆ, Stanko (eds.): *Balkan, Podunavlje i Istočna Evropa u rimsko doba i u ranom srednjem veku*. Novi Sad: Muzej Vojvodine – Institut arheologije Ruske akademije nauka, 2019, pp. 407 – 441.

pohrebisko preskúmané v Belišči a ojedinelý žiarový hrob zachytený pri výskume zvyškov drevenej sakrálnej stavby v Lobore.³² Naopak, viaceré z nálezov uvádzaných zmienenými autorkami ešte ako sporné (Bakar, Donji Stenjevec, Žminj) sa už v medzicase so včasným stredovekom nespájajú vôbec.³³ Stotožnenie nálezových situácií z dvoch polôh v dalmátskych Glaviciach (Gluvine kuće II a Jojine kuće) so žiarovými hrobmi naopak naráža na zásadný problém, absenciu kremáčnych zvyškov.³⁴ Z pohrebísk, ktoré boli publikované aj s terénnou dokumentáciou, ako birituálne býva konsenzuálne klasifikovaná len nekropola zo severobosnianskej obce Petoševci.³⁵

Aj keď predmetom bádania neboli ploché inhumačné pohrebiská spájané s obyvateľstvom avarského kaganátu, vzhľadom na spoločné časové a priestorové súvislosti, bolo potrebné zohľadniť taktiež prítomnosť tohto kultúrneho okruhu. V priebehu staršieho úseku včasného stredoveku evidujeme pritom dve etapy vývoja priestorového rozšírenia avarskej ekumény. Prvá, rozsahom o niečo menšia, je v literatúre označovaná ako *včasný avarský kaganát*, druhá ako *neskorý avarský kaganát*.³⁶

Kritika prameňa

Nálezy žiarových hrobov boli v sledovanom geografickom priestore priebežne dokumentované po dobu dlhšiu ako jedno storočie. Táto skutočnosť sa odráža v rôznorodosti údajov, ako v kvantitatívnej, tak aj v kvalitatívnej rovine, ktoré máme o nich k dispozícii. V tomto prípade bol zvolený taký prístup k pramennej báze, aby bola využitá pokiaľ možno v jej celosti. To však umožňovalo pracovať len s veľmi úzkym spektrom informácií, ktoré boli dostupné pre všetky evidované nálezy. Očakávaný výsledok bol preto už od počiatku postavený na úroveň obrazu s nízkym stupňom rozlíšenia.

Prvý sledovaný atribút stanovuje mieru vierohodnosti študovaných nálezov. Na základe údajov prebratých z literatúry bolo možné rozlišovať vierohodné a sporné náleziská. Druhý atribút definuje charakter náleziska z pohľadu zastúpených foriem nakladania s telesnými zvyškami zosnulých jedincov. Vychádzajúc z definície birituálneho pohrebiska, formulovanej J. Zábojníkom, nekropoly boli klasifikované buď ako žiarové, alebo ako birituálne.³⁷ Tretí atribút vypovedá o prítomnosti či absencii

³² FILIPEC, Krešimir: Rani Slaveni u Belišću. *Zbornik Grad Belišće – Muzej*, zv. 3 (2009), pp. 27 – 30; IDEM: Slavenski paljevinski grob iz Lobora. In: *Archaeologia Adriatica*, a. 3, 2009, nr. 1, pp. 347 – 357.

³³ FABIJANIĆ, Tomislav: *Problem doseljenja Slavena/Hrvata na istočni Jadran i šire zaleđe u svetlu arheoloških nalaza: Doktorski rad*. Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju, 2008, pp. 78, 79, 84, 85, 89 a 95.

³⁴ PETRINEC, Maja: Dosadašnji rezultati istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja u Glavicama kraj Sinja kao prilog razrješavanju problema kronologije starohrvatskih grobalja. In: *Opuscula archaeologica*, a. 26, 2002, č. 1, p. 206.

³⁵ BILOGRIVIĆ, Goran: Urne, Slaveni i Hrvati. O paljevinskim grobovima i doseobi u 7. stoljeću. In: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, a. 36, 2018, p. 9.

³⁶ ZÁBOJNÍK, Jozef: *Slovensko a avarský kaganát*. *Studia Archaeologica et Medievalia*, zv. 9. Druhé prepracované a doplnené vydanie. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2009, p. 9, obr. 1. Ak ide o jednotlivé náleziská dokumentujúce priebeh hraničnej línie avarského kultúrneho prostredia na území stredného Podunajska pozri IDEM: Das Awarische Kaganat und die Slaven an seiner nördlichen Peripherie (Probleme der archäologischen Abgrenzung). In: *Slovenská archeológia*, a. 47, 1999, č. 1, pp. 153 – 173.

³⁷ IDEM: Birituálne pohrebiská v severnej a západnej časti Karpatskej kotliny, p. 339.

keramických nádob klasifikovaných na základe ich vonkajších znakov ako *pražský typ* na nálezisku. Východiskom bola aj v tomto prípade výhradne literatúra.³⁸ Štvrtým atribútom bola vyjadrená prináležitosť ku kultúrnemu prostrediu avarského kaganátu. Preukázať ju však bolo apriori možné len v prípade niektorých birituálnych pohrebísk.³⁹

Základná priestorová analýza

V predloženej práci sa pracovalo s celkovým počtom 141 publikovaných nálezísk s dokladmi žiarového pochovávaní na plochých pohrebiskách (obr. 1). Z týchto je ako sporných v literatúre označovaných 20 nálezísk. Relevantnosť sporných nálezísk nie je odôvodnená v regiónoch s početnými dokladmi prítomnosti sledovaného okruhu nálezov. V opačnom prípade však môžu naznačovať potenciál, ktorý sa dá využívať pri interpretáciách.

Ak ide o náleziská klasifikované ako vierohodné, tieto sa výrazne koncentrujú v priestore stredného Podunajska rozprestierajúc sa severne od rieky Dunaj

a taktiež, aj keď vo výrazne nižšom počte, na nevelkom území rozkladajúcom sa na juh od rieky Zaly, prítoku Blatenského jazera (maď. Balatón). Ich distribúcia tu vykazuje jasné znaky zhľukovania. Vierohodné náleziská sa nachádzajú aj južne od rieky Drávy, avšak v priestore sú rozptýlené viac-menej rovnomerne. Zo sporných nálezísk za osobitnú pozornosť azda stojí to zaznamenané na Istrii, je totiž v tomto regióne evidované ako jediné.

Ako územie bez akýchkoľvek dokladov prítomnosti plochých žiarových pohrebísk sa nateraz javí tá časť Panónie, ktorá sa rozkladá smerom na východ od Neziderského a Blatenského jazera a taktiež, podstatná časť dnešnej Slavónie. Rovnaké konštatovanie možno vysloviť v spojitosti s rakúskymi hornatými regióňmi, Korutánskom a Štajerskom, a taktisto s hornatými oblasťami Dalmácie a západného Balkánu.

Náleziská so zastúpením keramiky pražského typu

S výnimkou štyroch lokalít, maďarského Pókaszeptku a Zalakomáru (Kehida

³⁸ Predovšetkým BEKIĆ, Luka: *Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana. Ranoslavenski keramički i ostali arheološki nalazi od 6. do 8. stoljeća – The Early Medieval between Pannonia and the Adriatic. Early Slavic Ceramic and other Archaeological Finds from the Sixth to Eighth Century: Monografije i katalogi – Arheološki muzej Istre*, vol. 27. Pula: Arheološki muzej Istre, 2016; DOSTÁL, Bořivoj: *Břeclav-Pohansko III. Časné slovanské osídlení*. Spisy Univerzity J. E. Purkyně v Brně, Filozofická fakulta, zv. 261. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1985; FUSEK, Gabriel: *Slovensko vo včasnosinglavskom období*; JELÍNKOVÁ, Dagmar: *Doplňky k mapě nalezišť s keramikou pražského typu na Moravě*; IDEM: *Nejstarší slovanské osídlení Moravy*. In: ŽEŇUCH, Peter (ed.): *XIV. mezinárodní zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008, pp. 267 – 297; SZAMEIT, Erik: *Zum archäologischen Bild der frühen Slawen in Österreich. Mit Fragen zur ethnischen Bestimmung karolingerzeitlicher Gräberfelder im Ostalpenraum*. In: BRATOŽ, Rajko (ed.): *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze – Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese*. Situla, zv. 39/1. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2000, pp. 507 – 547; VIDA, Tivadar: *Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.)*. In: *Varia Archaeologica Hungarica*, vol. 8. Berlin – Budapest: Archäologisches Institut der UAW, 1999, pp. 147 – 155.

³⁹ SZENTPÉTERI, József L. et alia: *Archäologische Denkmäler der Awarerzeit in Mitteleuropa: Varia Archaeologica Hungarica*, vol. 13/1, 2. Budapest: Archäologisches Institut der UAW, 2002; ZÁBOJNÍK, Jozef: *Birituálne pohrebiská v severnej a západnej časti Karpatskej kotliny*, pp. 340 a 341.

je v tejto spojitosti nateraz otázna), slovinského Bledu a Novoho Mesta, všetky ploché žiarové hroby, previazané s prítomnosťou včasnოსlovenskej keramiky známej pod označením pražský typ, sa nachádzajú na území stredného Podunajska (obr. 2). Ich priestorová distribúcia vypovedá zjavne o súvzťažnosti s vodnými tokmi, ťažiskovo prítokmi Dunaja.

Ak zohľadníme výsledky bádania, ktoré nálezom klasifikovaným ako včasnოსlovenské pripisuje chronologickú citlivosť, je potrebné postaviť ich do priestorového vzťahu s kultúrnym prostredím *včasného avarského kaganátu*. Z perspektívy relatívnej chronológie, včasnოსlovenské obdobie totiž zodpovedá včasnému a strednému stupňu obdobia avarského kaganátu.⁴⁰ Výsledný obraz nám prináša dve dôležité zistenia. Rozmiestnenie žiarových pohrebísk, osobitne v strednom Podunajsku, nevykazuje žiadne známky súvzťažnosti s priestorovou štruktúrou, ktorú spájame s obyvateľstvom avarského kaganátu. Hraničné úseky týchto dvoch štruktúr, či presnejšie, bodové miesta ich vzájomného dotyku (Devínska Nová Ves, Zalakomár, Pókaszepetk), však zodpovedajú práve birituálnym pohrebiskám.

Náleziská bez zastúpenia keramiky pražského typu

Geografické rozšírenie nálezísk bez evidovanej prítomnosti nádob klasifikovaných ako pražský typ pokrýva z podstatnej časti celý sledovaný priestor (obr. 3). Okrem územia rozkladajúceho sa

severne od rieky Dunaj, zahŕňa totiž aj zvyšnú časť rakúskeho Podunajska, povodie rieky Litavy, západnú oblasť Karpatскеj kotliny, konkrétne priestor medzi riekami Zala a Mura, medziriečie Drávy a Sávy, alpský priestor Slovinska, nížiny na juh od rieky Sávy a strednú Dalmáciu.

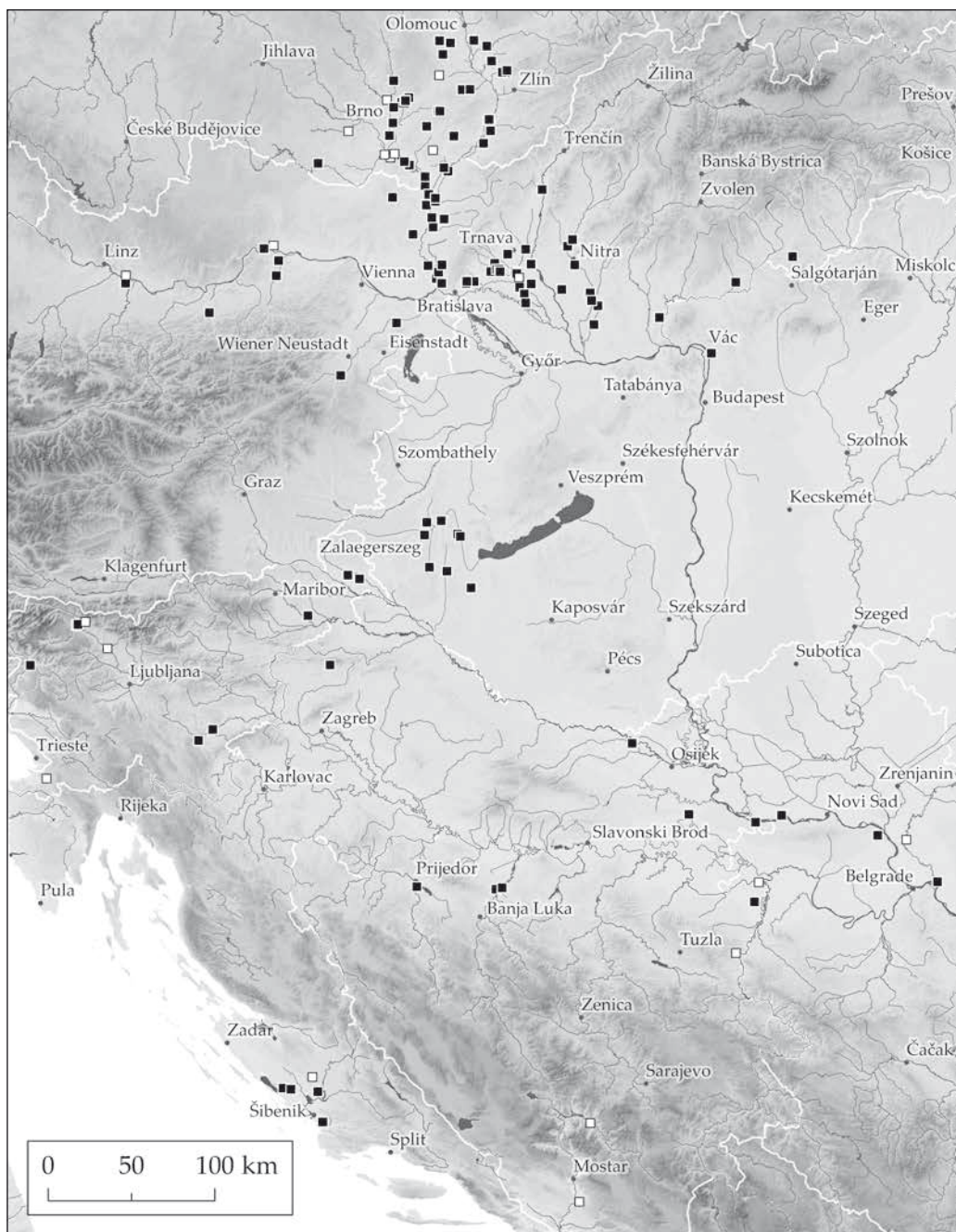
Stredné Podunajsko sa naďalej javí ako priestor s najhustejšou koncentráciou plochých pohrebísk s dokladmi uplatnenia pochovávaní ako žiarovým, tak birituálnym spôsobom. Zmenila sa však ich priestorová distribúcia. Tú charakterizuje súvzťažnosť s pomyselnou hranicou vymedzujúcou kultúrne prostredie obyvateľstva *neskorooavarského kaganátu*. Priestorová väzba na hraničné pásmo avarského kultúrneho prostredia je taktiež zreteľná aj na nevelkom území situovanom južne od rieky Zaly. Hlbšie do priestoru tejto ekumény sú zasadené len náleziská vo východnom Slavónsku.

Okrem birituálnych pohrebísk, na ktorých pochovávalo avarské obyvateľstvo, v sledovanom priestore sa nachádza aj niekoľko birituálnych nekropol odlišného charakteru, ktoré boli predmetom štúdie publikovanej v rámci tohto zborníka samostatne.

Interpretácia

Obraz geografického rozšírenia plochých pohrebísk, z ktorých sú známe doklady uplatňovania žiarového spôsobu pochovávaní, vychádza z celkom odlišných údajov ako ten, ktorý stotožňujeme s avarským kultúrnym prostredím. Súvzťažnosť týchto dvoch priestorových

⁴⁰ FUSEK, Gabriel: *Slovensko vo včasnოსlovenskom období*, p. 108; IDEM: Beitrag zu Problemen der Datierung von der Besiedlung der Westslowakei in der älteren Phase des Frühmittelalters. In: DULINICZ, Marek – MOŹDZIOCH, Sławomir (eds.): *The early Slavic settlement in Central Europe in the light of new dating evidence. Interdisciplinary Medieval Studies*, vol. 3. Wrocław: Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, 2013, p. 147.

Obr. 1: Ploché žiarové hroby a pohrebiská, vrátane birituálnych. Čiernou farbou sú vyznačené náleziská v literatúre považované za vierohodné, bielou farbou tie sporné.

štruktúr možno preto odôvodnene interpretovať ako prejav interakcie medzi obyvateľstvom, ktoré reprezentujú.

Na podstatnej časti rozsiahleho územia, ktoré viac-menej zodpovedá Panónii, siahajúceho južným smerom až po rieku Drávu, ploché žiarové hroby absentujú. Túto skutočnosť možno dať do priameho vzťahu s prítomnosťou obyvateľstva pochovávajúceho inhumačným spôsobom, predovšetkým zrejme s dominantnou zložkou Avarského kaganátu, Avarmi.

Ak ide o relatívno-chronologickú rovinu možných vzťahov, náleziská so zastúpením keramiky pražského typu zodpovedajú pohrebiskám *včasnoavarského kaganátu* (obr. 2). Súvzťažnosť priestorových štruktúr, ktoré vytvárajú, sa však prejavuje len v miestach ich vzájomného stretu v podobe birituálnych pohrebísk. Obraz, ktorý máme k dispozícii, vypovedá skôr v prospech odlišnej genézy dvoch v priestore ešte zreteľne oddeľných ekumén, ktoré reprezentujú.

Odlišný obraz sa však naskytá, ak ide o ostatné pohrebiská s dokladmi pochovávania žiarovým spôsobom (obr. 3). Zrejme je to predovšetkým na území nachádzajúcom sa severne od Dunaja (obr. 4). Ich rozšírenie je tu súvzťažné s hraničnou líniou rozšírenia *neskorého avarského kaganátu*. Kumulácia nálezov žiarových hrobov v miestach stretu

dvoch ekumén vypovedá zrejme nielen o ich časovej spätosti, ale aj o tom, že pri zakladaní sídlisk obyvateľstva uplatňujúceho žiarový rítus sa hraničné pásmo stalo uprednostňovaným územím. Vzhľadom na to, že v blízkosti tohto priestoru bolo vybudované aj mikulčické sídlisko, jedno z významných sídel predveľkomoravských elít,⁴¹ dialo sa tak zjavne v súlade s ich záujmami.⁴²

Na severe a západe sledovaného priestoru, hraničné pásmo *neskorého avarského kaganátu* sa zároveň kryje s rozšírením birituálnych nekropol (obr. 5). Práve na ich základe býva toto pásmo stotožňované s hranicou oddeľujúcou obyvateľstvo s odlišnými kultúrnymi prejavmi a náboženskými predstavami.⁴³

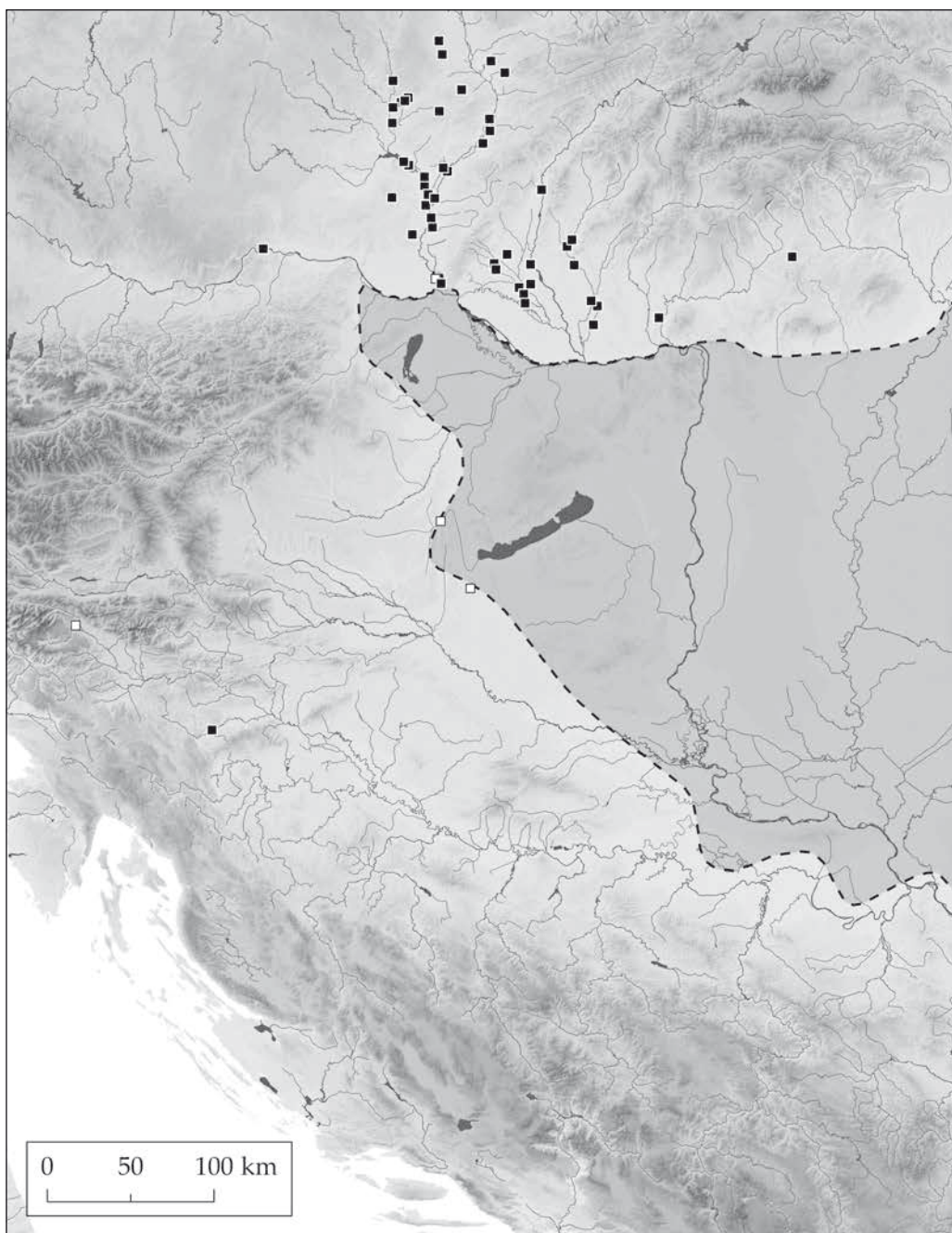
Na rozdiel od stredného Podunajska, birituálne pohrebiská, nachádzajúce sa južne od riečky Zaly, neboli rozmiestnené rovnomerne pozdĺž hranice, koncentrovali sa na nevelkom území, vytvárajúc samostatnú enklávu. Táto odlišnosť však nemusí byť vôbec náhodná. Vysvetliť ju možno totiž prítomnosťou niekoľkých časovo viac-menej súbežných nálezísk, ktoré sa nachádzali v ich blízkosti.⁴⁴ Ide o pohrebiská definujúce osobitný kultúrny okruh vyčlenený od okolitého avarského prostredia nazývaný ako *kesthelyská kultúra*. Vzhľadom na to, že za ňou stálo kresťanské obyvateľstvo

⁴¹ KÖNIG, Tomáš: Elite Settlements of the pre-Great Moravian Period in the Central Danube region. In: BAČA, Martin (ed.): *Studia Archaeologica et Medievalia*, vol. 13: *Pod stromom života. K životnému jubileu doc. Michala Sliuku*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2022, pp. 55 – 58.

⁴² POROVNĀJ S FIEDLER, Uwe: Die Slawen im Bulgarenreich und im Awarerkhaganat. Versuch eines Vergleichs. In: BIALEKOVÁ, Darina – ZÁBOJNÍK, Jozef (eds.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Bratislava: Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 1996, pp. 201, 202 a 209.

⁴³ ZOLL-ADAMIKOVÁ, Helena: Slawisch-awarische Grenzzone im Lichte der Grabfunde. In: *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve*, a. 15, 1990, pp. 99 a 100.

⁴⁴ HEINRICH-TAMASKA, Orsolya: Bemerkungen zur Landschafts- und Raumstruktur auf dem Gebiet der „Keszthely-Kultur“. In: BEMMANN, Jan – SCHMAUDER, Michael (eds.): *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen: Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte*, vol. 11. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2008, p. 435, obr. 3.

Obr. 2: Ploché žiarové hroby so zastúpením keramiky pražského typu. Čiernou farbou sú označené náleziská so žiarovými hrobmi, bielou farbou birituálne pohrebiská. Polygón zodpovedá priestoru rozšírenia inhumačných pohrebísk spájaných s tzv. včasným avarským kaganátom (podľa ZÁBOJNÍK 2009).

rôznorodého pôvodu, jeho tunajšie osídlenie mohlo byť výsledkom cieľeného kovania avarských kaganov.⁴⁵ Sústreďenie obyvateľstva pochováajúceho žiarovým spôsobom práve v tomto priestore možno aspoň zdôvodniť rovnakým spôsobom.

Vo východnom Slavónsku sa, ako žiarové nekropoly, tak aj jediné doposiaľ zachytené birituálne pohrebisko, nachádzali už takpovediac v avarskom vnútrozemí (obr. 3). Ak ide o kultúrnu rovinu prejavov tunajšieho obyvateľstva, možno ho považovať za kultúrne zmiešané prostredie. Skôr než úvaha nad možnou spojitosťou s akulturáciou,⁴⁶ ponúka sa tu eventualita dosídľovania dotknutého územia slovanským obyvateľstvom.

Hoci z rakúskeho Korutánska a Štajerska, ale aj severozápadného Slovenska, chýbajú potvrdené nálezy plochých žiarových hrobov, poznáme odtiaľ sídliskové nálezy keramiky pražského typu.⁴⁷

S podobným obrazom sa však možno stretnúť aj v niektorých mikroregiónoch stredného Podunajska s inak početnými dokladmi osídlenia.⁴⁸ Nemožno teda vôbec vylúčiť, že ide o sepulkrálnu zónu, kde ukladanie kremačných zvyškov bolo praktizované tak, že nezanechávalo po sebe dostatok výrazných stôp (napríklad ukladanie na úroveň terénu, preferovanie osamotených hrobov a podobne). Vzhľadom však na poznatky nadobudnuté v okolitých regiónoch, pôjde skôr len o výsledok momentálneho stavu bádania.

Záver

Úzky kontakt Slovanov a Avarov je síce v sledovanom období opakovane zaznamenaný v písomných prameňoch, no v zásade s veľmi obmedzenými možnosťami lokalizovať opisované udalosti na úrovni konkrétnych regiónov.⁴⁹ Výsledky

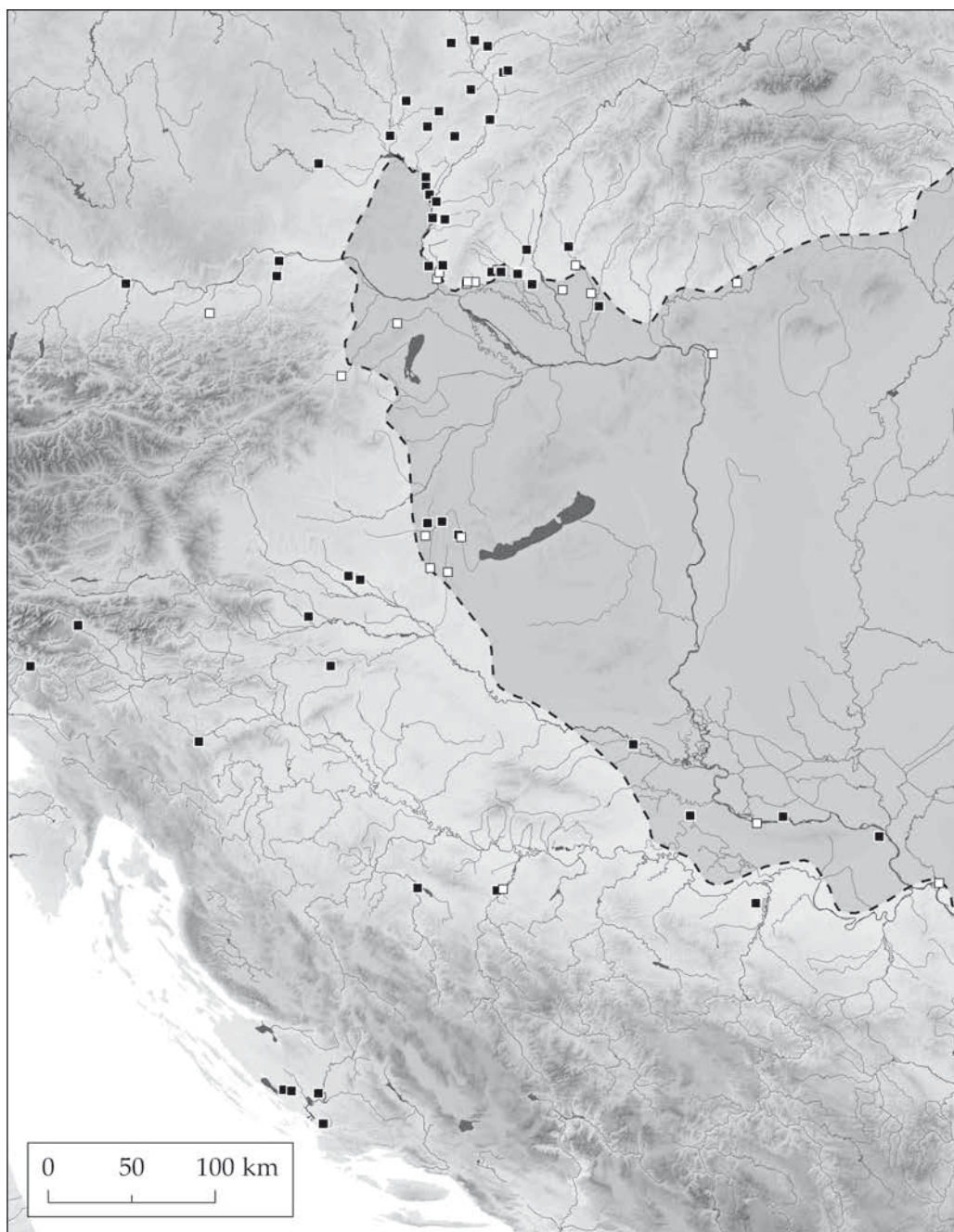
⁴⁵ POHL, Walter: A Non-Roman Empire in Central Europe: the Avars. In: GOETZ, Hans-Werner – JARNUT, Jörg – POHL, Walter (eds.): *Regna et Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World: The Transformation of the Roman World*, vol. 13. Leiden – Boston: Brill, 2003, pp. 591 a 592. K rôznorodosti pôvodu tohto obyvateľstva pozri VIDA, Tivadar: Local or Foreign Romans? The Problem of the Late Antique Population of the 6th – 7th Centuries AD in Pannonia. In: QUAST, Dieter (ed.): *Foreigners in Early Medieval Europe: Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility: Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, vol. 78. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2009, pp. 233 – 259.

⁴⁶ ŠMALCELJ-NOVAKOVIĆ, Pia: Research Problems Concerning 8th-Century Material Heritage in Continental Croatia Revisited: New Directions, Challenges and Ideas. In: *Medieval Archaeology*, a. 66, 2022, č. 1, p. 75.

⁴⁷ Ak ide o územie Korutánska a Štajerska pozri FUSEK, Gabriel: Včasnoslávnské nálezy z Nitry-Šindolky/Slovensko – Frühslawische Funde aus Nitra-Šindolka/Slowakei. In: GUŠTIN, Mitja (ed.): *Zgodnji Slovani. Zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp – Die frühen Slawen. Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, p. 187; GUTJAHN, Christoph: Early medieval Slavs in Styria. A first archaeological search for traces. In: LUX, Judita – ŠTULAR, Benjamin – ZANIER, Katharina (eds.): *Slovani, naša dediščina – Our heritage: the Slavs: Vestnik*, vol. 27. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2018, pp. 42 – 54. Pre územie severozápadného Slovenska pozri FUSEK, Gabriel: *Slovensko vo včasnoslávnskom období*, pp. 123 – 125; IDEM: Nové poznatky o včasnoslávnskom osídlení stredodunajského priestoru. In: ŽEŇUCH, Peter (ed.): *XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008, p. 222.

⁴⁸ Napríklad CHYBOVÁ, Helena: *Pravěké a slovanské osídlení Kroměřížska. Průvodce archeologickou expozicí a sbírkami Muzea Kroměřížska*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1998, p. 105.

⁴⁹ BUGARSKI, Ivan: O slovenskim nalazima na jugu avarskog kaganata, p. 166.

Obr. 3: Ploché žiarové hroby bez zastúpenia keramiky pražského typu. Čiernou farbou sú označené náleziská so žiarovými hrobmi, bielou farbou birituálne pohrebiská. Polygón zodpovedá priestoru rozšírenia inhumačných pohrebísk spájaných s tzv. neskorým avarským kaganátom (podľa ZÁBOJNÍK 2009).

priestorovej analýzy však dovoľujú vysloviť presvedčenie, že sú to práve doklady pochovávaní žiarovým spôsobom na plochých žiarových pohrebiskách, ktoré možno dať do súvisu so Slovanmi.

V priebehu staršieho úseku včasného stredoveku sa slovanské osídlenie prejavuje prostredníctvom žiarových hrobov najvýraznejšie v strednom Podunajsku. Vysoká koncentrácia nálezísk na území severne od rieky Dunaj je zrejme odrazom dvoch skutočností. Vyplýva jednak z predpokladanej hustoty osídlenia, no predovšetkým zrejme z dĺžky trvania osídlenia, ktoré tu pokrývalo včasnoslovanské obdobie v jeho úplnosti. Rozmiestnenie nálezísk s keramikou pražského typu tu totiž vytvára svojbytnú priestorovú štruktúru, ktorá s najväčšou pravdepodobnosťou zodpovedá určitému časovému úseku. Toto zistenie preto svedčí v prospech chronologickej citlivosti zmieneného okruhu materiálnej kultúry.⁵⁰

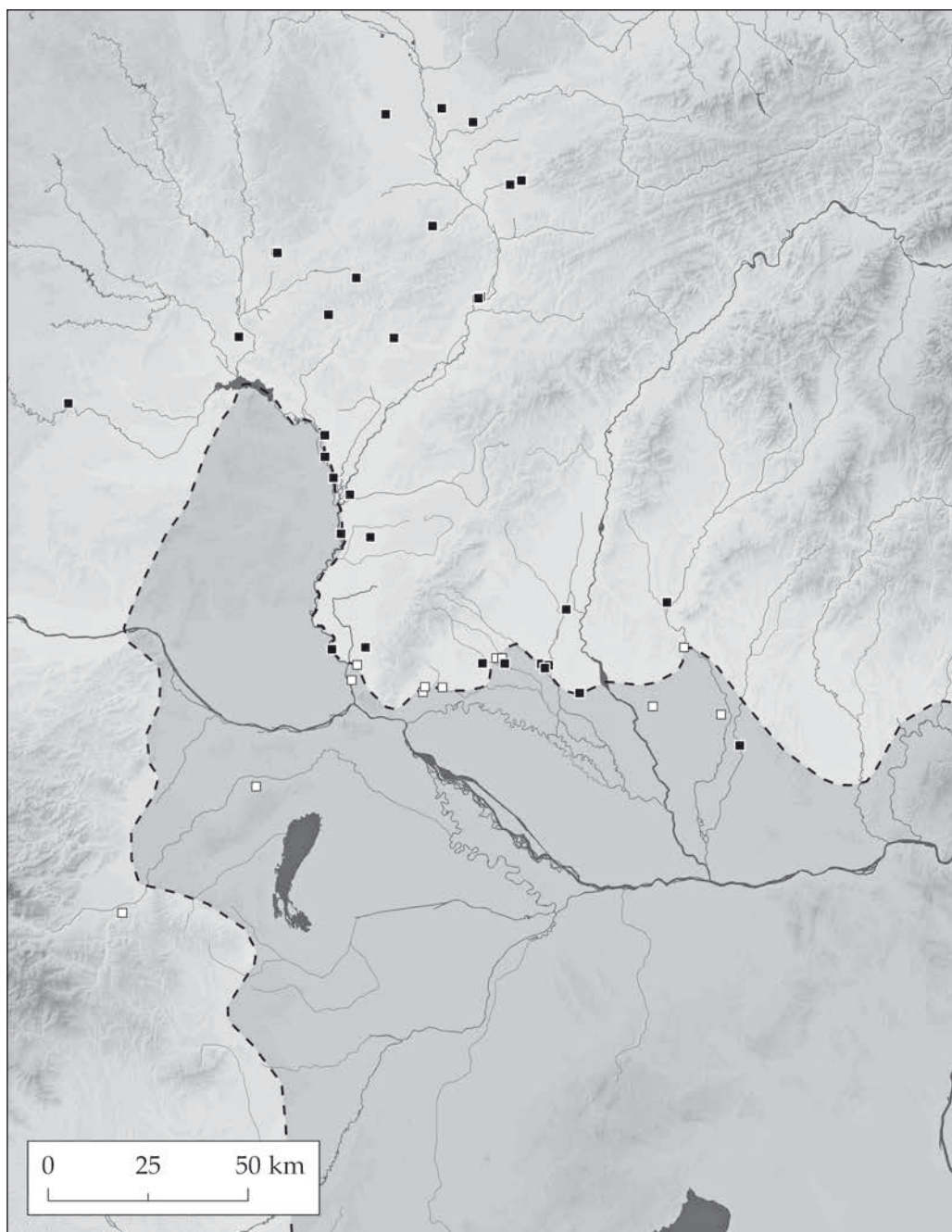
Zvyk ukladania spopolnených telesných zvyškov do zeme výlučne s Avarmi zjavne nesúvisel, praktizoval sa totiž v strednom Podunajsku od samého počiatku včasnoslovanského obdobia. Absencia dokladov pochovávaní v hornatom prostredí, osobitne v rámci Korutánska a Štajerska, bude teda akiste predovšetkým odrazom riedkosti tamojšieho osídlenia. Priestorová distribúcia žiarových hrobov však poukazuje na zásadný vplyv Avarského kaganátu na sídliskovú štruktúru

slovanského obyvateľstva. V priestore rozprestierajúcom sa na juh od Dunaja tomu tak bolo už od včasnoslovanského obdobia. Kumulácia nálezísk v blízkosti riečky Zaly bola totiž azda výsledkom cielenej aktivity, ktorou sa sledovalo usídlenie obyvateľstva odlišného pôvodu práve v západnej periférii kaganátu. V období neskorého stupňa avarského kaganátu sa tento vplyv prejavil veľmi výrazne aj v strednom Podunajsku. Rozšírením avarského priestoru severným smerom, sčasti na úkor včasnoslovanského, dostali sa dovtedy samostatné v priestore svojbytné ekumény do stavu bezprostredného susedstva. Náleziská s dokladmi žiarového pochovávaní vypovedajú o tom, že kontaktná zóna sa tu stala preferovaným miestom osídlenia Slovanov pochovávajúcich žiarovým spôsobom. K ešte tesnejším kontaktom medzi avarskými a slovanskými komunitami dochádzalo v rovnakom období vo východnom Slavónsku. Celé toto územie možno hodnotiť ako kultúrne zmiešané. Je na zváženie, či aj v tomto prípade nešlo o výsledok regulovaného rozsídľovania slovanského obyvateľstva.

Rozšírenie nálezísk so zastúpením keramiky pražského typu v žiarových hroboch korešponduje v zásade s poznatkami o rozšírení pražskej kultúry vôbec. Najjužnejšie situované nálezy sú pritom známe zo Slovinska a severozápadného Chorvátska.⁵¹ Výrazne nižší počet týchto nálezísk v priestore situovanom južne od

⁵⁰ Porovnaj s CURTA, Florin: The Prague Type: A Critical Approach to Pottery Classification. In: *Archaeologia Bulgarica*, a. 5, č. 1, 2001, pp. 73 – 106. Taktiež pozri IDEM: The Early Slavs in the Northern and Eastern Adriatic Region. A Critical Approach. In: *Archeologia Medievale*, a. 37, 2010, pp. 307 – 329.

⁵¹ BEKIĆ, Luka: Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana, p. 112; BELAK, Mateja: Staroslovanski žarni grob s Kapiteljske njive v Novem mestu; PAVLOVIĆ, Daša: Začetki zgodneslovanske poselitve Prekmurja. In: *Arheološki vestnik*, a. 68, 2017, pp. 349 – 386; PLETERSKI, Andrej: Zgodnesrednjeveška naselbina na blejski Pristavi, pp. 63 a 64.

Obr. 4: Ploché žiarové hroby bez zastúpenia keramiky pražského typu. Čiernou farbou sú označené náleziská so žiarovými hrobmi, bielou farbou birituálne pohrebiská. Polygón zodpovedá priestoru rozšírenia inhumačných pohrebísk spájaných s tzv. neskorým avarským kaganátom (podľa ZÁBOJNÍK 1999 a 2009).

rieky Dunaj naznačuje akiste smer postupu šírenia slovanského osídlenia v rámci tohto európskeho priestoru.⁵² Môžeme sa teda oprávnene nazdávať, že územie rozkladajúce sa južne od rieky Sávy začalo byť výrazne osídľované Slovanmi až v čase, keď obtáčaný riad (keramika) už prevažoval nad archaickou keramikou pražského typu. V strednom Podunajsku, kde v tomto ohľade možno predpokladať len konzervatívnejšie pomery, sa tak stalo po polovici 7. storočia.⁵³ Zodpovedá to však zrejme aj južnejšie situovaným regiónom.⁵⁴ Tieto predpoklady sú taktiež v zásade v súlade so zisteniami kolektívu bádateľov vedených B. Štularom a E. Lozićovou, ktorí dokumentovali vývoj osídlenia východoalpského priestoru od obdobia neskorej antiky.⁵⁵ Osídlenie povodí riek Mura a Dráva sa podľa nich malo udiť už po roku 500 s tým, že ho zaujalo slovanské obyvateľstvo s jazykovým prejavom odlišným od toho, ktoré osídlilo Posávie až niekedy pred rokom 700. Tu treba zdôrazniť, že zmienení autori vychádzali v podstatnej miere nielen z odlišných

prameňov, ale predovšetkým, pri svojich analýzach zámerne vynechali informáciu o kultúrnej klasifikácii materiálnej kultúry. V rámci staršieho úseku včasného stredoveku to zodpovedalo v prvom rade okruhu nálezov keramických nádob označovaných ako *pražský typ*.

Zohľadniac poznatky zahrnuté vo vyššie zmienenej štúdiu, k osídleniu územia Dalmácie a západného Balkánu Slovanmi možno vysloviť nasledovné závery. Územie rozprestierajúce sa severne od rieky Sávy bolo osídlené počas včasnოსlovanského obdobia Slovanmi, ktorých migrácia vychádzala zo stredného Podunajska. K zaujatiu priestoru nachádzajúceho sa južným smerom Slovanmi došlo až s určitým časovým odstupom, pravdepodobne až po polovici 7. storočia. Nemožno vylúčiť, že sa tak udialo v určitej spojitosti s Avarským kaganátom, jeho mocenským vplyvom a záujmami. Bola to azda práve táto zvažovaná väzba, ktorá predurčila, že ak ide o ich pôvod, stáli za týmto osídlením však už južní Slovania.*

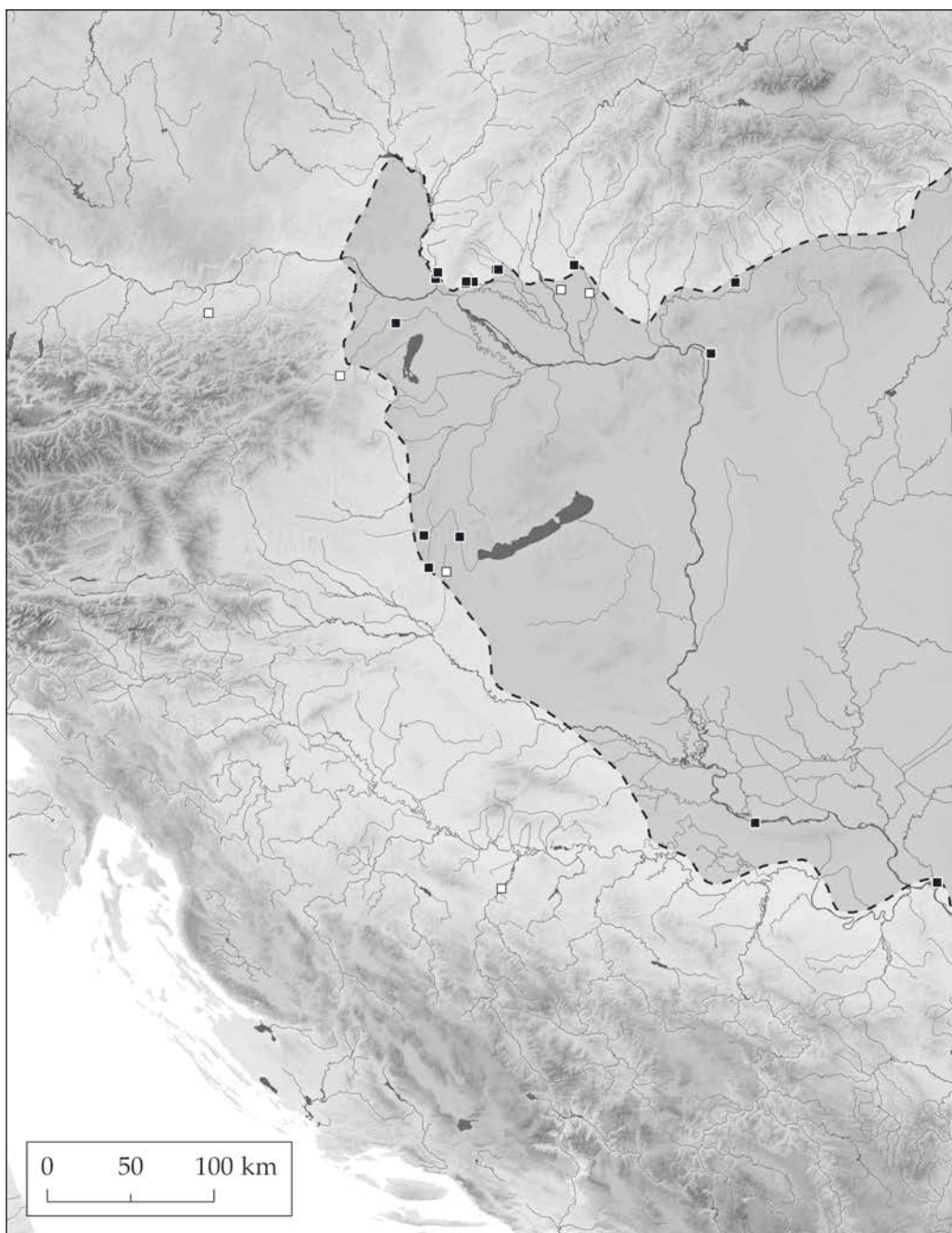
⁵² Podobne VIDA, Tivadar: *Die awarenzeitliche Keramik I.* (6.–7. Jh.), p. 154.

⁵³ FUSEK, Gabriel: *Slovensko vo včasnოსlovanskom období*, pp. 106 – 108; MACHÁČEK, Jiří: K absolutní a relativní chronologii keramiky středodunajské kulturní tradice na jižní Moravě. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: Řada archeologická M* 5, a. 49, 2000, p. 37.

⁵⁴ GUSAR, Karla: Nalazi slavenske keramike s lokaliteta Podvršje-Glavčine. In: *Archaeologia Adriatica*, a. 3, 2009, č. 1, pp. 305 – 322.

⁵⁵ ŠTULAR, Benjamin – LOZIC, Edisa et alia: Migration of Alpine Slavs and machine learning: Space-time Pattern Mining of an Archaeological Data set. In: *PLoS ONE*, a. 17, 2022, č. 9, pp. 1 – 19.

* Autor je zaviazaný vďakou P. Drnovskému (Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta), D. Golubovičovi (Infobiro Mediacentar Sarajevo), M. Marunovej (Arheološki muzej Zadar), V. Mikulkovej (Univerzita Komenského v Bratislave, Akademická knižnica), P. Šlézarovi (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci), L. Vagalinskému (Balgarska akademija na naukite, Nacionalnijat archeologičeski institut s muzej) za sprístupnenie literatúry, M. Mordovinovi (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar) za pomoc pri lokalizácii vybraných lokalít, A. Alajbegovi (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split), K. Filipecovi (Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet) a M. Mazuchovi (Akademie věd České republiky, Archeologický ústav Brno) za poskytnutie upresňujúcich informácií o vybraných náleziskách, G. Fusekovi (Slovenská akadémia vied, Archeologický ústav) za viaceré cenné postrehy vo veci problematiky rozšírenia keramiky pražského typu, a osobitne P. Bandurovi za vyhotovenie distribučných máp.

Obr. 5: Birituálne pohrebiská s plochými žiarovými hrobmi bez zastúpenia keramiky pražského typu. Čiernou farbou sú označené náleziská avarského kultúrneho okruhu, bielou farbou všetky ostatné. Polygón zodpovedá priestoru rozšírenia inhumačných pohrebísk spájaných s tzv. neskorým avarským kaganátom (podľa ZÁBOJNÍK 2009).

Srodstvo i pogrebna praksa u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji

Príbuzenská a pohrebná prax v ranostredovekej Dalmácii / Kinship
and Burial Practice in Early Mediaeval Dalmatia

The group of so-called early medieval cemeteries with pagan burial characteristics in Dalmatia comprises a significant number of sites that are closely related by two features: a small number of graves and the lack of imported objects. At first glance, it would seem that they are merely proportional parameters, but a thorough analysis reveals additional associations. Comparing the cemeteries in Ravni kotari and Cetinska krajina, the author concludes that cemeteries with a small number of burials are in fact a reflection of the socioeconomic situation following the collapse of the late antique territorial-political and church apparatus in the Dalmatian hinterland.

Keywords: Early Middle Ages, Early Medieval Dalmatia, Early Medieval Cemeteries, Slavs

U kategoriju lokaliteta o kojima ćemo raspravljati spadaju inhumacijska groblja na ravnom s ne više od tridesetak, a uglavnom i s dosta manje grobova. Za neke od njih istraživači su nedvosmisleno naveli kako nije primijećena značajnija devastacija lokaliteta, dok su u drugim slučajevima pretpostavili kako je broj grobova izvorno bio daleko veći. U gotovo potpunom nedostatku dijagnostičkih nalaza, ova su groblja zbog keramičkih posuda i najjednostavnijih tipova nakita poprilično široko datirana, i to od 7. do sredine 9. stoljeća. Radi li se mahom o spašenim ostacima nekoć velikih grobalja ili razloge njihove povezanosti treba tražiti u drugim čimbenicima? Je li manjak uvezenih predmeta proporcionalan broju grobova ili pak indikator tadašnje

socioekonomske situacije? Odgovore ćemo pokušati pronaći na području dviju dalmatinskih mikroregija – Cetinske krajine i Ravnih kotara.

Uništena ili jednostavno mala groblja?

Prije više od četrdeset godina objavljeno je nekoliko omanjih grobalja ove faze s područja Ravnih kotara, a riječ je o položajima Kašić - Razbojine, Smilčić – Kulica, Trljuge – Pržine u Biljanima Donjim te Stankovci – Klarića kuće. Iskopavanje groblja na Razbojinama u Kašiću uslijedilo je nakon što je određen broj grobova uništen poljoprivrednim radovima. Spašeno je 37 grobova, od kojih je 23 sadržavalo nalaze tipične za stariju fazu

* Mag. archaeol. ANTE ALAJBEG. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, viši kustos, Split (Republika Hrvatska).

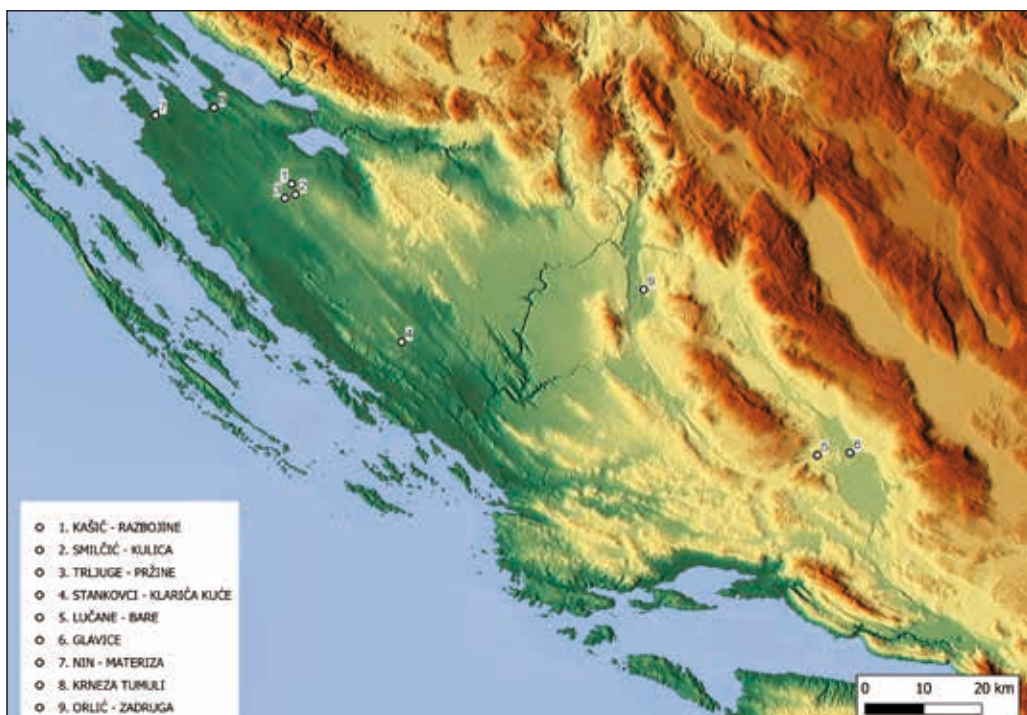

Fig. 1: Zemljovid s odabranim ranosrednjovjekovnim grobljima u Ravnim kotarima i Cetinskoj krajini.

ranosrednjovjekovnih grobalja u Dalmaciji. Najbrojniji su bili željezni noževi i keramičke posude, a uz željezne prečice i kopču su pronađene i dvije brončane karičice. Zabilježen je jedan dječji grob, a spol je bilo moguće utvrditi za 19 muških i 7 ženskih kostura. Dušan Jelovina datirao je Razbojine u drugu polovinu 7. i prvu polovinu 8. stoljeća.¹

Groblje na Kulici u Smilčiću također je djelomično uništeno poljoprivrednim radovima, a iskopavanjem je spašeno tek pet grobova. U njih četiri pronađena su dva noža, jedna keramička posuda i pršljen te ulomak željeznog neutvrđenog predmeta. Još je jedna posuda spašena iz jednog od prethodno uništenih grobova.

Zbog loše sačuvanih kostiju spol se mogao utvrditi tek za dva muškarca. Janko Belošević je groblje datirao u 8. i prvu polovinu 9. stoljeća.²

Groblje na položaju Pržine pronađeno je prilikom iskapanja pijeska kraj zaselka Trljuge u Biljanima Donjim. U dva je navrata arheološkim iskopavanjem spašeno 28 grobova, od kojih je njih 17 Belošević datirao u 8. i prvu polovinu 9. stoljeća, a preostale u 10. i 11. stoljeće. Između dviju faza registrirana je stratigrafska distinkcija, budući da su grobovi mlađe faze mjestimično bili ukopani u sloj starijih grobova. Nalazi su pronađeni u 10 od 17 grobova starije faze, i to isključivo keramičke posude i željezni noževi.

¹ JELOVINA, Dušan: Ranosrednjovjekovna nekropola na „Razbojinama“ u selu Kašiću kod Zadra. In: *Starohrvatska prosvjeta* ser. III, a. 10, 1968, p. 47.

² BELOŠEVIĆ, Janko: *Materijalna kultura Hrvata od 7.–9. stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980, p. 52.

Premda je antropološki uzorak bio loše sačuvan, Belošević je naglasio kako nije bilo dječjih grobova i ustvrdio da je ta pojava karakteristična za "stari horizont starohrvatskih grobova u Dalmaciji".³

Groblje kraj zaselka Klarići u Stan-kovcima također je djelomično uništeno iskapanjem pijeska i poljoprivrednim radovima. Zaštitnim iskopavanjem je spašeno 13 grobova, od kojih šest muških, pet ženskih i dva dječja. U deset su grobova zabilježeni nalazi, među kojima prevladavaju keramičke posude i noževi, a pronađeni su i ulomak brončanog prstena, brončana karičica te dvodijelni koštani česalj. Belošević je posebno istaknuo vatrište uz grob 7 kojega je pripisao poganskom pogrebnom obredu.⁴ Groblje kraj Klarića kuća datirao je u 8. stoljeće.

Nastavljamo s grobljima u Cetinskoj krajini. Na lokalitetu Bare u Lučanima kod Sinja pronađeno je 25 grobova koje je, na temelju stratigrafske distinkcije i drukčije grobne arhitekture, Ante Milošević izdvojio u dvije faze. Starijoj je fazi pripisao šest grobova, od kojih su četiri sadržavali nalaze: tri keramičke posude, četiri željezna noža, željezni čavao, željezno kresivo s kremenjem te ulomak (kasnoantičke?) staklene posude. Mlađe je grobove, karakteristične po uklesanim križevima na kamenim obložnicama i nedostatku nalaza, okvirno datirao u nešto kasnije srednjovjekovno razdoblje, dok je šest grobova starije faze datirao u drugu polovinu 7. stoljeća. Što se potonje faze tiče, naveo je da je u jednome grobu bila sahranjena žena, a u preostalima

muškarci. S obzirom da je groblje bilo omeđeno vododerinama, poljem i strminom, zaključio je kako zatečena situacija predstavlja izvorno stanje i da nije bilo značajnije devastacije lokaliteta.⁵

U nedalekim Glavicama, točnije u zaselku Poljaci, registrirano je čak pet ranosrednjovjekovnih ukopišta. Na položajima Liske i Kongor pronađen je tek po jedan, dok su na Gluvinim kućama I i Gluvinim kućama II pronađena po dva groba ove faze, uz dominantan broj mlađih grobova karakterističnih po uklesanim križevima na kamenim obložnicama. Najveći je broj ranosrednjovjekovnih grobova starije faze registriran na susjednim Jojinim kućama – njih 14 od 36. Dakle, može se primijetiti kako se na Gluvinim i Jojinim kućama ponavlja obrazac s lučanskoga groblja. Udio glavičkih grobova s nalazima ipak je nešto manji, a najveća je razlika vidljiva u broju keramičkih posuda: tek po jedna s Gluvinih kuća I te Jojinih kuća, dok su u pet grobova na potonjem položaju pronađeni oveci ulomci keramike, što je Maja Petrinec protumačila kao tragove pogrebnog obreda.⁶ U tom kontekstu treba spomenuti i jame s pepelom pronađene uokolo grobova starije faze na Jojinim i Gluvinim kućama II. Preostale nalaze čine mahom tipični predmeti dnevne upotrebe, izuzev onih pronađenih u grobu 1 na Gluvinim kućama I: posuda, nož, koštani iglenik s okovom i željeznom iglom, dva prstena od raskovanog brončanog lima ukrašena graviranim križevima, par srebrnih naušnica

³ *Ibidem*, p. 54.

⁴ *Ibidem*, pp. 55–57.

⁵ MILOŠEVIĆ, Ante: Ranosrednjovjekovna nekropola u „Barama“ u Lučanima kod Sinja. In: *Starohrvatska prosvjeta* ser. III, a. 14, 1984, pp. 286–287, 302–303.

⁶ PETRINEC, Maja: Dosadašnji rezultati istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja u Glavicama kraj Sinja kao prilog razrješavanju problema kronologije starohrvatskih grobalja. In: *Opuscula Archaeologica*, a. 26, 2002, p. 210.

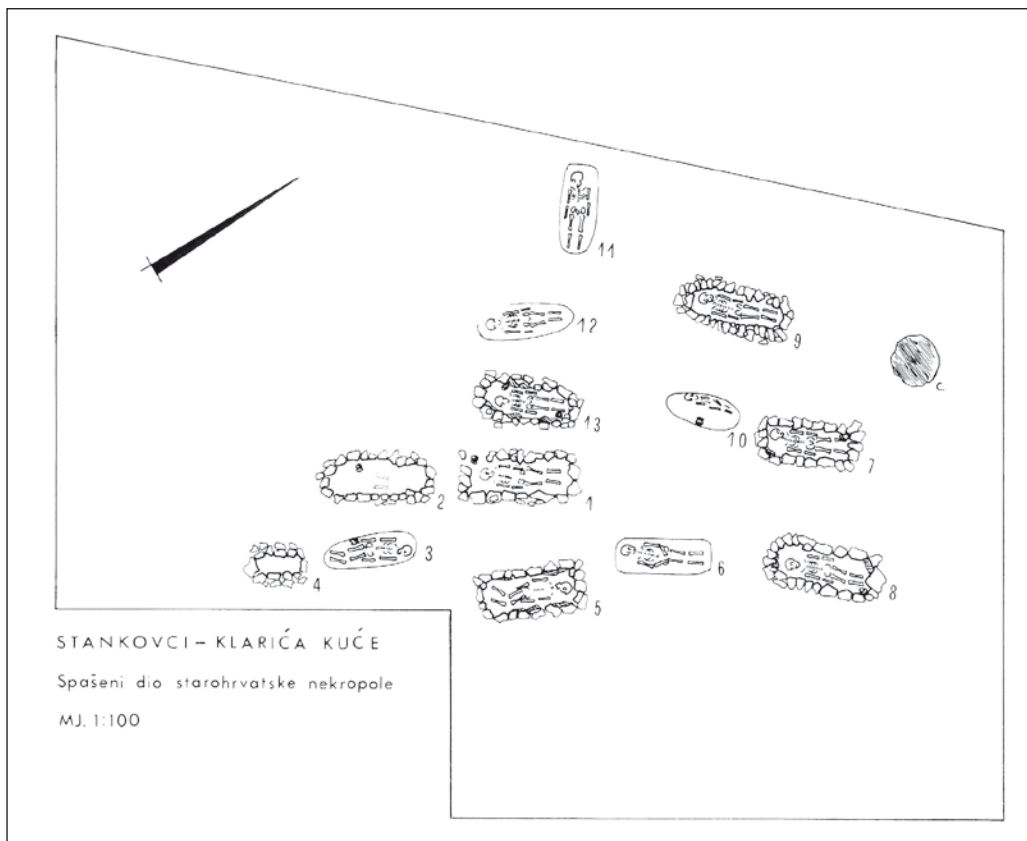

Fig. 2: Tlocrt groblja Stankovci – Klarića kuće (BELOŠEVIĆ, Janko: *La nécropole paléocroate Stankovci – Benkovac*. In: *Inventaria Archaeologica*, nr. 20, p. 192).

ukrašenih granulama te dva brončana antička predmeta – *aucissa* fibula i zvonce.⁷ Među grobovima starije faze izrazito prevladavaju grobovi odraslih, jer su tek dva groba na Jojinim kućama bila dječja. Petrinec je glavičke grobove starije faze datirala u 8., a Milošević u 7. i 8. stoljeće.⁸

Ovoj skupini treba pridodati i lokalitet Nin – Materiza – ranosrednjovjekovno groblje formirano uz jugoistočnu

i sjeverozapadnu stranu zemljanoga tumula, unutar kojega su pak pronađeni tek znatno kasniji grobovi. Nalazi su zabilježeni u 13 od ukupno 25 ranosrednjovjekovnih grobova: najbrojnije su keramičke posude, zatim željezni noževi i kresiva, a pronađeni su i jedan brončani prsten bez ukrasa te perle od staklene ogrlice. Zbog loše sačuvanosti kostiju prepoznato je tek osam muškaraca, tri

⁷ MILOŠEVIĆ, Ante: Ranosrednjovjekovno groblje kod Gluvinih kuća u Glavicama kod Sinja. *Starohrvatska prosvjeta* ser. III, a. 24, 1997, pp. 111–126; PETRINEC, Maja: Dosadašnji rezultati istraživanja, pp. 211–215.

⁸ PETRINEC, Maja: Dosadašnji rezultati istraživanja, p. 215; MILOŠEVIĆ, Ante: Ranosrednjovjekovno groblje kod Gluvinih kuća, p. 121; MILOŠEVIĆ, Ante: *Arheologija Sinjskoga polja*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2017, pp. 95–99.

žene i jedno dijete. Uokolo grobova 16, 20 i 21 su zabilježena vatrišta, što je Belošević protumačio kao poganski pogrebni običaj.⁹ Naveo je i kako je izvjesni broj grobova oštećen poljoprivrednim radovima, a groblje je okvirno datirao u 8. stoljeće, naglasivši da za precizno datiranje ne raspolaže čvrstim argumentima.

A sada se vratimo na prvo pitanje: jesu li sva ova groblja tek ostatci ostataka velikih grobalja koja su izvorno brojila više desetaka, možda čak i više od stotinu grobova, ili zatečeni broj grobova predstavlja reprezentativni uzorak? Ne može se dati jednoznačan odgovor za sve lokalitete. Iz Beloševićevih opisa doima se kako je od navedenih ravnokotarskih lokaliteta spašen tek djelić dovoljan za puko registriranje groblja. S druge strane, nema naznaka da je u Lučanima i Glavicama bilo značajnije devastacije. Teoretski je moguće da su obje tvrdnje točne, kao i da broj uništenih ravnokotarskih grobova uopće nije bio toliko velik i presudan za analizu tih grobalja. Međutim, osim samog broja grobova i gotovo pa potpunog nedostatka dijagnostičkih nalaza, ove lokalitete povezuje nekoliko drugih čimbenika.

Dječji grobovi

Možda je i najupadljivija poveznica ekstremno nizak udio dječjih grobova. Činjenica jest da su na ranosrednjovjekovnim grobljima sve do sredine 9. stoljeća dječji grobovi značajno podzastupljeni, ali ovakvi vrlo niski postotci svojstveni su samo ovoj skupini grobalja.¹⁰ Moguća značajnija devastacija lokaliteta teško da je mogla utjecati na ovu varijablu,

budući da ni na jednom istraženom ranosrednjovjekovnom groblju dječji grobovi nisu bili izolirani, već smješteni uz grobove odraslih. Ostavljajući razloge takve pogrebne prakse po strani, može se pretpostaviti da ekstremna podzastupljenost dječjih ukopa nosi i kronološke implikacije. Na grobljima ove faze primjetan je rast udjela dječjih grobova prema točki njihova napuštanja. Promotrimo li pobliže plan zapadnoga groblja na Ždrijacu, zaključit ćemo da je njihova najniža koncentracija u središnjem dijelu (Ždrijac zapad I), to jest povelikoj skupini grobova bez dijagnostičkih nalaza. Potom je razvidno kako incidencija raste na zapadnijem dijelu groblja (Ždrijac zapad II), karakterističnom po ostrugama tzv. hrvatskog tipa te koštanim recipijentima kasnoavarskog stila. Najviši je udio dječjih grobova pak na istočnome dijelu zapadnoga groblja (Ždrijac zapad III), obilježenim naušnicom tzv. ketlaškog tipa te denarom cara Lotara (845. – 855.), dakle nalazima koji datiraju u sredinu 9. stoljeća ili nešto kasnije. Ovakav pretpostavljeni slijed još je i jasniji na istočnom ždrijačkom groblju, koje, prema nalazima karolinških ostruga i mača, križolike aplike i prstenja s pentagramom, koincidira sa sektorima Ždrijac zapad II i III. Na tom je izdvojenom groblju udio dječjih grobova najviši i odgovara postotcima s tzv. grobalja s kršćanskim načinom pokapanja, odnosno onima okvirno datiranim između sredine 9. i kraja 11. stoljeća.

Prema broju grobova moguće je tek pretpostaviti da pokapanje na sektoru s najnižim udjelom dječjih grobova (Ždrijac zapad I) počinje tijekom prve polovine 8. stoljeća, ali ga je nemoguće

⁹ BELOŠEVIĆ, Janko: *Materijalna kultura*, p. 20.

¹⁰ EVANS, HUW M. A.: *The Early Mediaeval Archaeology of Croatia A. D. 600–900*. Oxford: BAR International Series 539, 1989, pp. 177 – 179.

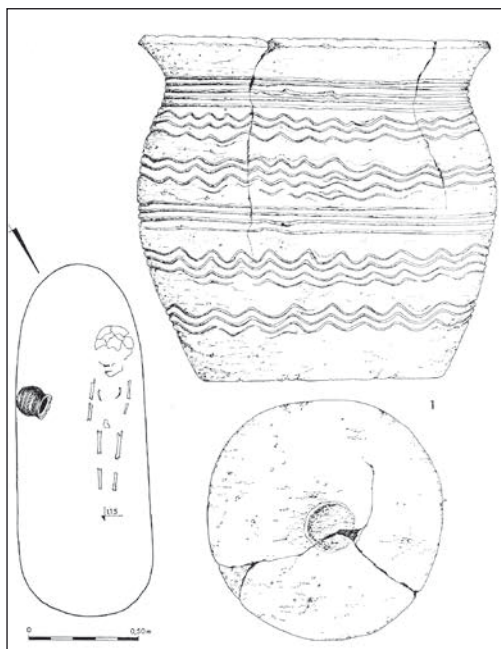

Fig. 3: Stankovci – Klarića kuće, dječji grob 10 (BELOŠEVIĆ, Janko: *La nécropole paléocroate*, p. 195)

preciznije datirati zbog potpunog izostanka dijagnostičkih nalaza.¹¹ A upravo ga taj problem još čvršće povezuje s grobljima o kojima je riječ u ovome tekstu.

Češljasti ukras

Razglabajući groblje Lučane – Bare, Ante Milošević je posebno izdvojio keramičku posudu iz groba 1 (tab. 1, 1). Gotovo pa čitavo tijelo te posude ukrašeno je gusto poredanim vodoravnim linijama, to jest češljastim ukrasom. Analogije tom

ukrasu nisu odveć brojne, a Milošević ih je prepoznao u posudama iz groba 30 s Razbojina (tab. 1, 6), groba 10 s Klarića kuća (fig. 3) i jednoj posudi iz Benkovca bez podataka o okolnostima pronalaska.¹² No češljastom ukrasu iz Lučana znatno konkretnije analogije predstavljaju posude iz groba 4 na Jojinim kućama (tab. 1, 2),¹³ groba 5 na Razbojinama (tab. 1, 3),¹⁴ groba 3 na Pržinama (tab. 1, 4),¹⁵ kao i posude pronađene izvan grobova na Kulici (tab. 1, 5).¹⁶ Radi se dakle o gotovo svim lokalitetima koje smo dosad spominjali, a to teško može biti slučajnost. Posebno je znakovito što se zbog teritorijalne distribucije ne može tvrditi da je češljasti ukras lokalna pojava, jer se javlja i u Ravnim kotarima i u Cetinskoj krajini.

Još jedna zanimljivost. Milošević je nešto širu analogiju lučanskoj posudi pronašao i među urnama s Maklinova brda, na kojima češljasti ukras samo obrubljuje zone ukrašene valovnicama ili nizovima vertikalnih linija.¹⁷ Zbog analogija s kašičkim žarama, ali i pretpostavljene povezanosti ostalih grobnih nalaza s kasnoantičkim grobljima, šest grobova starijeg horizonta na Barama u Lučanima datirao je u drugu polovinu 7. stoljeća.¹⁸ Međutim, najčvršće analogije ornamentima kašičkih urni su zapravo na posudama iz groba 30 na Razbojinama, groba 10 s Klarića kuća (upravo onima koje je Milošević istaknuo kao najsličnije lučanskoj posudi), ali i groba

¹¹ ALAJBEG, Ante: O topografskoj kronologiji grobalja s poganskim osobinama pokapanja u sjevernoj Dalmaciji. In: *Archaeologia Adriatica*, a. 9, 2014, p. 154.

¹² MILOŠEVIĆ, Ante: Ranosrednjovjekovna nekropola u „Barama“, pp. 301–302.

¹³ PETRINEC, Maja: *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2009, p. 401, tab. 123.

¹⁴ BELOŠEVIĆ, Janko: *Materijalna kultura*, tab. LIV, fig. 6.

¹⁵ *Ibidem*, tab. LXII, fig. 5.

¹⁶ *Ibidem*, tab. LVII, fig. 5.

¹⁷ MILOŠEVIĆ, Ante: Ranosrednjovjekovna nekropola u „Barama“, p. 302.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 302–303.

5 s inhumacijskog groblja na Maklinovu brdu.¹⁹ Potonji je grob smješten unutar opsega ishodišnog dijela groblja na kojemu nema dijagnostičkih nalaza i na kojemu pokapanje vjerojatno započinje u prvoj polovini 8. stoljeća.²⁰

Među razmatranim lokalitetima izdavaju se četiri na kojima su registrirani tragovi pogrebnog obreda, odnosno paljenja vatre u neposrednoj blizini grobova – Materiza u Ninu, Klarića kuće u Stankovcima te Gluvine kuće II i Jojine kuće u Glavicama. Najčešće se radi o vatrištima promjera do jednog metra s ostacima pepela, u kojima nije bilo nalaza poput ulomaka keramike ili životinjskih kostiju. Belošević vatrišta na Materizi i Klarića kućama nedvosmisleno povezuje s pogrebnim običajima, dok je Petrinec za lokalitete u Glavicama zaključila kako su jame s pepelom pliće ukopane, ali i starije od grobova starije faze. Pretpostavila je da su to zapravo tragovi paljevinskih grobova oštećenih prilikom ukapanja grobova starije faze, premda nisu pronađeni ostatci ljudskih kostiju.²¹ Poput Beloševića, Branko Marušić je paljenje vatre u neposrednoj blizini grobova na istarskim grobljima 7. i 8. stoljeća pripisao poganskim pogrebnim običajima.²² Ostavljajući značenje ovog običaja po strani, podsjećam tek da paljenje vatre uz grobove nije registrirano ni na kasnoantičkim, niti na mlađim srednjovjekovnim grobljima. Iako se takva pojava smatra jednom od temeljnih karakteristika dalmatinskih grobalja ove faze, nije zabilježena na njezinim najvećim objavljenim

grobljima – Ždrijacu u Ninu i Maklinovu brdu u Kašiću. Stoviše, izgleda da je paljenje vatre u blizini grobova svojstveno upravo ovakvim malim grobljima. A taj nas zaključak dovodi do usporedbe s još jednom skupinom lokaliteta ove faze – grobljima u tumulima.

Tumuli

U dalmatinskom zaobalju nije pronađeno pregršt tumula s ranosrednjovjekovnim grobovima, a grobljima ove faze možemo pripisati humke u Kašiću, Krnezi i Podvršju. U svim su slučajevima to zapravo ponovno upotrijebljeni zemljani humci s prapovijesnim ili kasnoantičkim ukopima. Humak Glavčurak u Kašiću, inače najpoznatiji po nalazima ostrogotskog stila, gotovo je potpuno uništen vađenjem pijeska. Od nalaza iz dvaju istraženih i nepoznatog broja uništenih grobova Belošević je spasio tri keramičke posude, dva željezna noža, držak vjedrice i željezni srp.²³ U sloju iznad prapovijesnih ukopa, na tumulu Jokina glavica u Krnezi pronađeno je šest ranosrednjovjekovnih grobova, od kojih su četiri imali sljedeće popratne nalaze: dvije keramičke posude, ogrlicu od staklenih perli, srebrne karičice, kresivo s kremenjem, željezno šilo i dva željezna noža.²⁴ Čak sedam keramičkih posuda pronađeno je izvan grobnih cjelina. U grobovima su pokopana dva muškarca, dvije žene te jedno dijete, a jednom je odraslom pokojniku bilo nemoguće utvrditi spol. Na susjednoj Duševića glavici, također iznad prapovijesnog

¹⁹ BELOŠEVIĆ, Janko: *Materijalna kultura*, tab. LXIV, fig. 26, 27, 28.

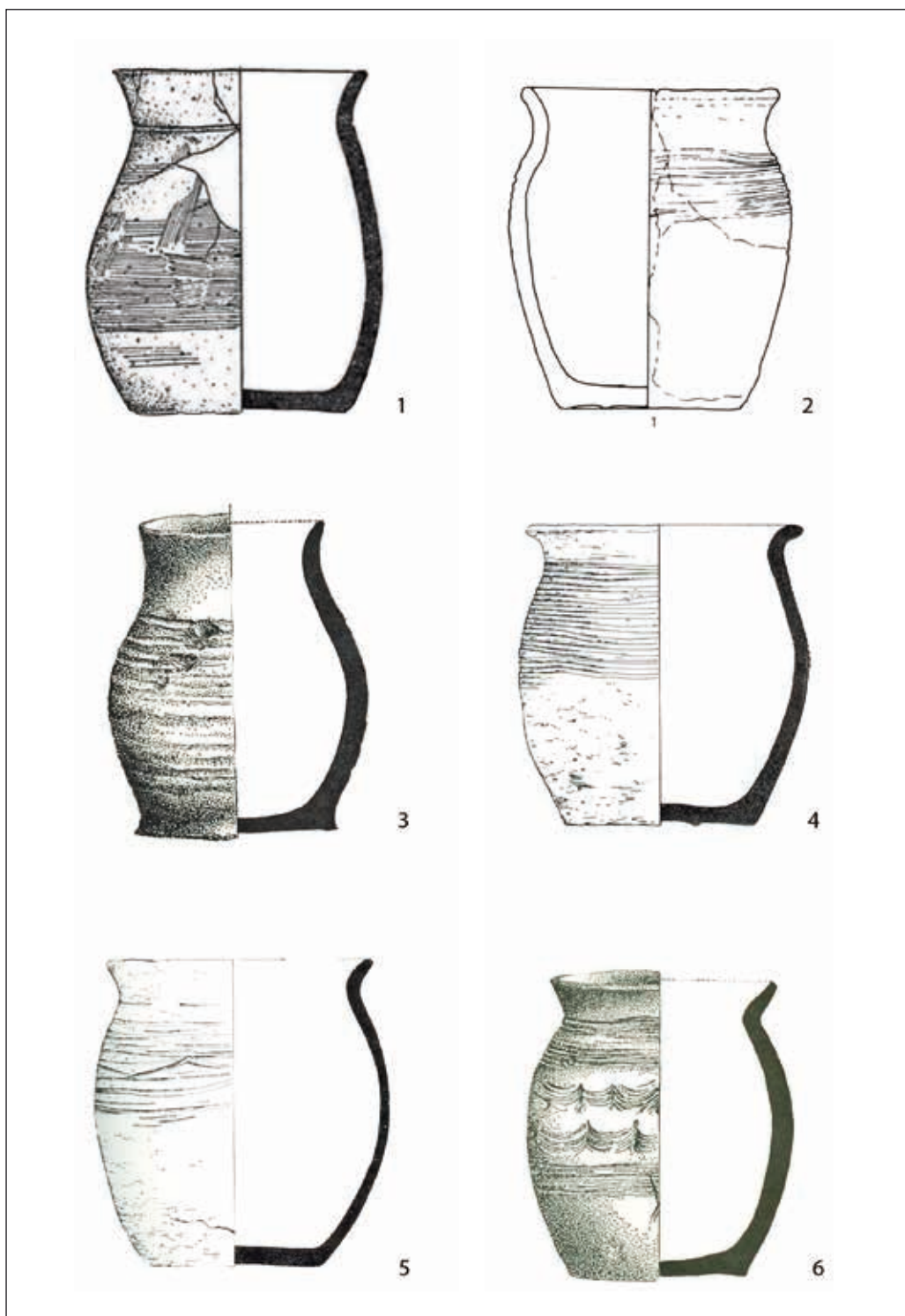
²⁰ ALAJBEG, Ante: O topografskoj kronologiji, p. 153.

²¹ PETRINEC, Maja: Dosadašnji rezultati istraživanja, p. 206–209.

²² MARUŠIĆ, Branko: Nekropole VII i VIII stoljeća u Istri. In: *Arheološki vestnik*, a. 23, 1967, p. 336.

²³ BELOŠEVIĆ, Janko: *Materijalna kultura*, p. 50.

²⁴ GUSAR, Karla: Jokina Glavica – ranosrednjovjekovni grobovi. In: MARIJANOVIĆ, Brunislav (ed.): *Tumuli iz Krneze i Podvršja kod Zadra*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012, pp. 53–55.

Tab. I: Keramičke posude s češljastim ukrasom.

sloja, u devet ranosrednjovjekovnih grobova su pronađene tri keramičke posude, dva željezna noža te pojasna garnitura od dva brončana privjeska i željezne alke.²⁵ Dvije posude zabilježene su izvan grobnih cjelina. Antropološkom je analizom bilo moguće utvrditi da su u grobovima bili sahranjeni jedan muškarac, tri žene i jedno dijete, dok je osteološki uzorak iz ostalih ukopa bio nedovoljno sačuvan. Ranosrednjovjekovni grobovi na Matakovoj glavici u susjednom Podvršju su uništeni, no prilikom istraživanja su na njihovoj razini, a iznad kasnoantičkih grobova, pronađeni kameni brus, brončana pređica te dvije keramičke posude.²⁶ Uz uništene grobove je u istom sloju pronađeno i vatrište promjera oko pola metra, najsličnije onome s groblja na Klarića kućama u Stankovcima.²⁷

Premda se ne radi o višeslojnim zemljanim humcima, ovoj skupini lokaliteta možemo još pridodati i grobove s položaja Orlić - Zadruga. U neposrednoj blizini i unutar kasnoantičkog gospodarskog kompleksa pronađena su tri ranosrednjovjekovna groba pod vrlo malim tumulima. Iznad grobova 1 i 2 stajali su humci načinjeni od kamena i ulomaka tegula, s nalazima keramike, životinjskih kostiju te tragovima ugljena i pepela, a nad trećim je bila nabačena manja gomila kamena.²⁸ U prvom su grobu pronađeni keramička posuda, željezni nož i šilo, a u drugom keramička posuda,

željezna strelica, željezni nož i dvije željezne zakovice koje su bile u desnoj šaci pokojnika. Treći je grob ukopan unutar opsega rimskoga gospodarskog sklopa, a bio je bez nalaza. Maja Petrincec je ove grobove datirala u 8. stoljeće.²⁹

Pregledajući temeljne karakteristike grobalja pod tumulima, doima se kako su njihove međusobne sličnosti upadljive i indikativne, to više što se preklapaju s obilježjima grobalja na ravnom. Ponovno se radi o malom broju grobova, manjku dijagnostičkih nalaza, niskom udjelu dječjih grobova te korištenju vatre u pogrebnom obredu. Izvjestan dio grobova i u ovoj je skupini lokaliteta uništen prije iskopavanja, najviše na Matakovoj glavici i Glavčurku. Nimalo začuđujuće, jer zemljani humci općenito spadaju među najugroženije tipove arheoloških lokaliteta. Što se ostalih lokaliteta tiče, može se isključiti mogućnost kako je broj uništenih grobova kompromitirao uzorak, s obzirom da su tumuli po svojoj naravi zatvorene cjeline i izvorno nisu mogli sadržavati značajno veći broj grobova.

Izravna simbolička veza ranosrednjovjekovnih grobalja pod tumulima i grobalja na ravnom je pak lokalitet Nin – Materiza – groblje na ravnom nastalo uokolo prapovijesnog humka. U tom kontekstu treba istaknuti da Karla Gusar zaključuje kako najbliže analogije materijalu iz tumula u Krnezi i Podvršju potječu upravo s Materize.³⁰

²⁵ GUSAR, Karla – VUJEVIĆ, Dario: Duševića glavica. In: MARIJANOVIĆ, Brunislav (ed.): *Tumuli iz Krneze*, pp. 107–108.

²⁶ GUSAR, Karla – VUJEVIĆ, Dario: Istraživanja tumula Matakova glavica u Podvršju, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* ser. III, No. 42 (2009), p. 340; GUSAR, Karla – VUJEVIĆ, Dario: Matakova glavica. In: MARIJANOVIĆ, Brunislav (ed.): *Tumuli iz Krneze*, pp. 162–163.

²⁷ *Ibidem*, p. 159.

²⁸ PETRINEC, Maja: Frühmittelalterliche Gräber aus Orlić Angesichts Bisheriger Erkenntnisse über den Horizont mit Heidnischen Bestattungsmerkmalen. In: *Starohrvatska prosvjeta* ser. III, a. 42, 2015, pp. 90–91.

²⁹ *Ibidem*, pp. 129–130.

³⁰ GUSAR, Karla: Jokina glavica, p. 64.

Datiranje

Uz prethodno izložena temeljna obilježja grobalja su navedena i datiranja koja sežu od 7. do sredine 9., uz prevladavajuće datiranje u 8. stoljeće. Kao što je u uvodu rečeno, ta se datiranja ponajviše temelje na nedostatku dijagnostičkih nalaza – onih ranobizantskih i ranoslavenskih, a potom karolinških. Takav abdukcijom izvedeni zaključak već na prvu djeluje klimavo, ponajviše zato što podrazumijeva višu vjerojatnost izostanka dijagnostičkih nalaza u 8., negoli u 7. i 9. stoljeću. Karolinški nalazi završnog 8. i prve polovine 9. stoljeća vrlo su brojni i gotovo da nema groblja iz ovoga razdoblja bez uvezenih ostruga ili mačeva, izuzev onih koji su predmet ove rasprave. Stoga takav argument djeluje prihvatljivo. S druge strane, izostanak dijagnostičkih nalaza 7. stoljeća nimalo ne iznenađuje, jer takvi su u dalmatinskome zaoblju zapravo prava rijetkost – teško je reći ima li manje artefakata iz 7. ili 8. stoljeća. Upravo zato se čini da je 7. stoljeće olako eliminirano.

Među svim razmatranim grobljima i njihovim jednolično opremljenim grobovima tek su tri groba sadržavala nalaze prikladne za tipološko datiranje. Grob 1 na Gluvinim kućama I, opremljen s dva prstena od raskovanog brončanog lima ukrašena graviranim križevima i parom srebrnih zvjezdolikih naušnica, Petrinec je datirala u 8. stoljeće.³¹ Jednako je datirala i grob 11 na Jojinim kućama, u kojemu

su pronađena tri para srebrnih karičica, ogrlica, prsten od raskovanog srebrnog lima ukrašen nečitljivim graviranim motivom i željezni nož.³² Treba naglasiti da su radiokarbonski datumi glavičkih grobova objavljeni dosta poslije preliminarnih podataka i tipološkog datiranja, a samim time i zanimljiviji. Grobovi s dijagnostičkim materijalom nisu analizirani, jer su analize provedene u sklopu istraživanja prehrambenih navika dalmatinskih populacija od željeznog doba do ranog srednjeg vijeka. AMS ¹⁴C analize datirale su glavički grob 3 u Cal AD 668. – 778., a grob 48 u Cal AD 715. – 891. ili Cal AD 776. – 947.³³ Prema statističkim razlikama može se zaključiti da ova dva groba nisu ukopana istovremeno, to jest da pripadaju različitim fazama – baš kao što je i pretpostavljeno na osnovi stratigrafskih i tipoloških osobitosti glavičkih grobalja.

Treći ukop s dijagnostičkim materijalom dolazi s Duševića glavice. U poprilično oštećenom grobu 6, bez sačuvanih ljudskih ostataka, pronađeni su keramička posuda, ulomak željeznog nožića te dva lijevana brončana predmeta. Prvi pripada skupini polukružnih ili polumjesečastih privjesaka, kakvih je u Dalmaciji dosad nađen nezanemarljiv broj, a drugi je kružni okov sa životinjskim protomama, zasad jedinstven na ovom području. Najbrojnije i najbliže analogije okovu potječu iz ranosrednjovjekovnih grobalja na prostoru današnje Albanije, a nekoliko ih je pronađeno u Karpatskoj kotlini.³⁴

³¹ PETRINEC, Maja: Dosadašnji rezultati istraživanja, p. 212.

³² *Ibidem*, pp. 211–215.

³³ LIGHTFOOT, Emma – ŠLAUS, Mario – O'CONNEL, T. C.: Changing Cultures, Changing Cuisines: Cultural Transitions and Dietary Change in Iron Age, Roman, and Early Medieval Croatia. In: *American Journal of Physical Anthropology*, a. 148, 2012, p. 556. U potonjem su tekstu uzorcima s lokaliteta Glavice – Gluvine kuće pripisani krivi brojevi grobova, na što je upozorio Jakov Vučić. Vidi: Vučić, Jakov: Ranosrednjovjekovni ukop s novcem Bazilija I. iz Stankovaca. In: *Diadora*, a. 36, 2022, p. 215, nota 65.

³⁴ GUSAR, Karla – VUJEVIĆ, Dario: Duševića glavica, pp. 112–113; PETRINEC, Maja: Frühmittelalterliche Gräber aus Orlić, pp. 117–120.

AMS ¹⁴C analizom je susjedni grob 9 datiran u Cal AD 640. – 770., a Karla Gusar i Dario Vujević su grob 6 datirali „u 8. stoljeće ili najranije u kraj 7. stoljeća s obzirom na to da se u Hrvatskoj u ranom 7. stoljeću uglavnom pojavljuje ritus incineracije s ukopima u keramičkim urnama.“³⁵ Maja Petrinc se pak poslužila sličnim okovom Zábajnikova tipa 203 iz groba 53 na kasnoavarskom groblju u slovačkom Bernolákovu i datirala grob 6 s Duševića glavice u 8. stoljeće.³⁶ Ženski grob 13 s obližnje Jokine glavice, opremljen parom srebrnih karičica, ogrlicom od staklenih perli i keramičkom posudom, je AMS ¹⁴C datiran u Cal AD 770. – 900.³⁷

Raspoloživi datumi nisu brojni, ali su itekako relevantni na ovom nevelikom uzorku. Posebno je znakovito što dva groba bez dijagnostičkog materijala (Gluvine kuće, gr. 3 i Duševića glavica, gr. 9) pokazuju vrlo sličan raspon – dobar dio 7. i veći dio 8. stoljeća, a potpuno isključuju završno 8. i prvu polovinu 9. stoljeća. Najbogatiji grob s Jokine glavice pak obuhvaća zadnja tri desetljeća 8. i čitavo 9. stoljeće. Stoga je neosporivo da pokapanje na barem nekim od ovih grobalja započinje kudikamo prije pojave grobova s karolinškim nalazima. Tipološka i radiokarbonska datiranja ovih malih grobalja popunjavaju kronološki bezdan između kasnoantičkih i većih ranosrednjovjekovnih grobalja poput Ždrijaca, Velima ili Maklinova brda.

Zaključak

Prema terenskim izvješćima doima se kako je najviše uništenih grobova bilo na lokalitetu Razbojine u Kašiću. Premda je nemoguće pretpostaviti o kolikom je broju riječ, značajna je destrukcija itekako mogla prouzročiti gubitak grobova s dijagnostičkim nalazima. No jedna je pojava na tom groblju znakovita – Jelovina je naglasio prilično veliku udaljenost između skupina grobova od čak desetak metara, što sasvim sigurno nije rezultat destruktivnih procesa.³⁸ Štoviše, takva situacija zapravo podsjeća na razasute skupine grobova u Glavicama. Glede ostalih grobalja, nema čvrstih pokazatelja da je broj uništenih grobova značajno iskrivio generalnu sliku. Stoga se Beloševićeve tvrdnje o gotovo pa potpunoj devastaciji baš svih ravnokotarskih lokaliteta o kojima je bilo riječi mogu ocijeniti kao pretjerane, za što dobar primjer pružaju groblja u tumulima. Nije li uostalom golemo većina srednjovjekovnih grobalja otkrivena tek nakon djelomičnog uništenja uslijed oranja ili gradnje?

Za objašnjenje pojave grobalja s niskim brojem grobova ključno je, naravno, datiranje. Radiokarbonski datumi iz Glavica i Krneze poduprli su prethodno iznesene pretpostavke Janka Beloševića, Dušana Jelovine, Ante Miloševića i Maje Petrinc kako pokapanje na ovim grobljima počinje već u drugoj polovini 7. ili

³⁵ GUSAR, Karla – VUJEVIĆ, Dario: Duševića glavica, p. 118.

³⁶ PETRINEC, Maja: Frühmittelalterliche Gräber aus Orlic, pp. 117–120; cfr. ZÁBAJNÍK, Jozef: Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Kaganats). In: ČILINSKÁ, Zlata (ed.): *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre, 1991, p. 315, tab. 36, fig. 16.

³⁷ GUSAR, Karla: Jokina glavica, p. 54.

³⁸ JELOVINA, Dušan: Ranosrednjovjekovna nekropola na „Razbojinama“, p. 24. Vidi i plan groblja (*Ibidem*, tab. 1, p. 49).

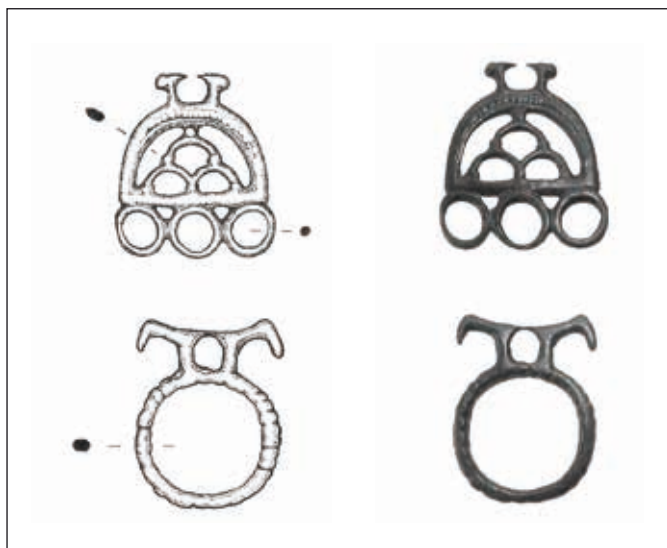

Fig. 4: Duševića glavica, grob 6 – polukružni privjesak i kružni okov (GUSAR, Karla – VUJEVIĆ, Dario: *Duševića glavica*, tab. VI, 1–4, p. 130)

tijekom prve polovine 8. stoljeća. A takvo datiranje smješta ova groblja u odgovarajući socioekonomski kontekst. Uzevši sve prethodno izloženo u obzir, vjerojatnom se čini mogućnost da su arheološkim iskopavanjima zahvaćene zapravo grupe grobova kojih je na užem području moglo biti nekoliko, a koje su bile međusobno udaljene desetak ili više metara. Baš kao što je potvrđeno u Glavicama ili na tumulima u Krnezi. Takvo bi sporadično pokapanje upravo odgovaralo socioekonomskoj situaciji u dalmatinskom zaobalju nakon raspada kasnoantičkog teritorijalno-političkog i crkvenog aparata, a prije političke defragmentacije krajem 8. i početkom 9. stoljeća prouzročene uzdizanjem novih elita. Stoga mali broj

grobova djeluje ponajviše kao odjek situacije u kojoj su glavni čimbenici socijalne kohezije zbrisani, a temelj novog društvenog poretka i glavni kriterij u zajedničkom pokapanju postaje srodstvo.

U skladu s ovim katastrofičnim scenarijem koji podrazumijeva i nemalu depopulaciju, autonomni ekonomski refleks bio je zaokret prema održavanju opstanka. Poneki uvezeni predmet, to jest dijagnostički nalaz, nije krunski dokaz da su trgovačke veze još žive, već upravo

simptom opće ekonomske regresije – strmoglavog pada ponude i potražnje, kao i drastične kontrakcije tržišta. No politička i ekonomska erozija u dalmatinskom zaobalju nije bila jedini uzročnik transformacije kulturnog habitusa i njegovog preorijentiranja od Jadrana prema kontinentu – procesa kojeg je Danijel Džino razložno nazvao *postajanje Slavenima*.³⁹ Mali broj grobova, običaj paljenja vatre u pogrebnom obredu pa čak i analogni ukrasi na keramičkim posudama kulturno povezuju ova inhumacijska groblja s nekolicinom dosad otkrivenih kremacijskih grobalja u Dalmaciji.⁴⁰ Presudni čimbenik kulturne transformacije bili su, dakle, ranosrednjovjekovni migranti sa sjevera – Slaveni.

³⁹ DŽINO, Danijel: *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*. Leiden–Boston: Brill, 2010, p. 13.

⁴⁰ O ranosrednjovjekovnim kremacijskim grobljima u Dalmaciji vidi: FABIJANIĆ, Tomislav: *Problem doseljenja Slavena/Hrvata na istočni Jadran i šire zaleđe u svjetlu arheoloških nalaza: Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru* (PhD Thesis, University of Zadar), 2008, pp. 29–103; BILOGRIVIĆ, Goran: *Urne, Slaveni i Hrvati. O paljevinskim grobovima i doseobi u 7. stoljeću*. In: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, a. 36, pp. 1–17.

PETRA JERŠEK*

Ranosrednjovjekovna groblja u sjevernoj Dalmaciji – stanje istraživanja i otvorena pitanja

Ranostredovké cintoríny v Severnej Dalmácii, Chorvátsko – stav
výskumu a otvorené otázky / Early Medieval Cemeteries in Northern
Dalmatia, Croatia – State of Research and Open Questions

By mapping early medieval cemeteries in the area of today's northern Dalmatia in Croatia, microregions that reflect the grouping of this type of sites were identified. For each microregion (Nin area, Ljubački Bay, Kašić Donji and its surroundings, wider Bribir and Knin area) the state of research is presented and the most important information about cemeteries is highlighted. An additional review is dedicated to the state of research on objects of early Carolingian provenance, otherwise especially numerous in this geographical area. The short excursion focuses on related findings from Great Moravia and presents certain similarities, but also differences in material culture.

Keywords: Early Middle Ages, topographical analysis, finds of Carolingian provenance, spurs, Great Moravia

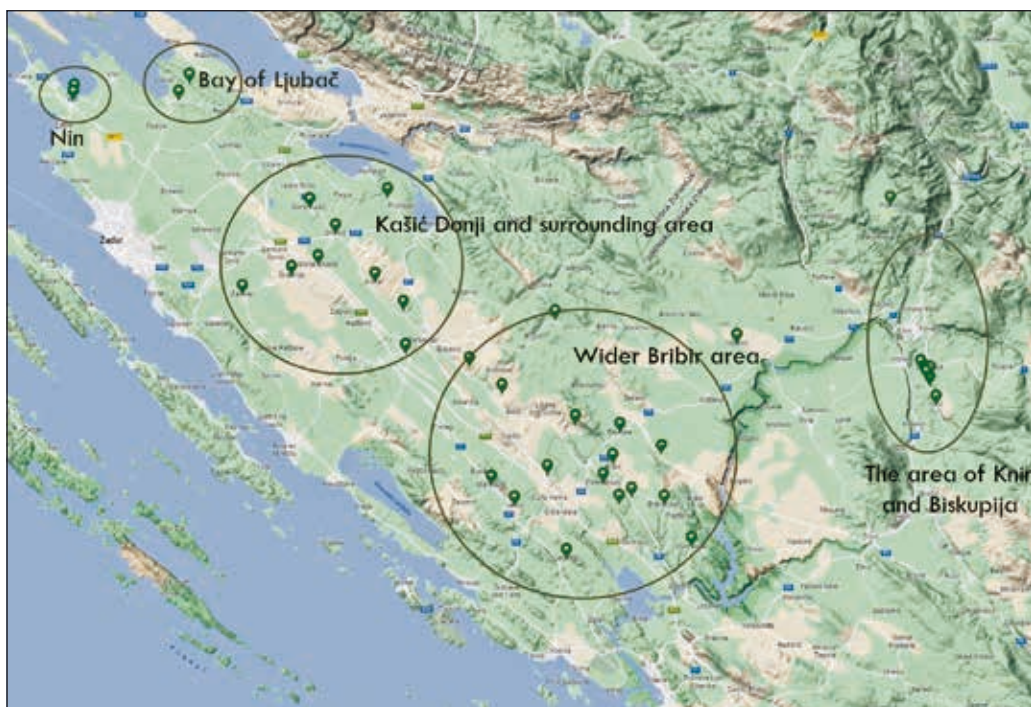
Prostor sjeverne Dalmacije poznat je po mnoštvu izuzetno važnih ranosrednjovjekovnih grobalja. Kako se prostorni opseg Dalmacije znatno mijenjao u prošlosti, počevši od rimske provincije Dalmacije, važno je naglasiti da ovaj pregled uključuje samo sjevernu Dalmaciju prema suvremenoj regionalizaciji. Stoga su kao zemljopisno ograničenje postavljene rijeke Zrmanja i Krka,¹ odnosno ravnokotarski prostor s Bukovicom i krajem oko gornje Krke.

Pojačani interes za istraživanje ranosrednjovjekovne baštine u Dalmaciji javlja se krajem 19. stoljeća kada Lujo Marun i Kninsko (Hrvatsko) starinarsko društvo istražuju cijelo mnoštvo lokaliteta (Otres, Morpolaća, Biskupija, Orlić, Gaćelezi, itd.).² Nakon 2. svjetskog rata uslijedio je novi zamah u istraživanjima i tada su istražena mnoga groblja, osobito od strane S. Gunjače (1909.–1981.), D. Jelovine (1927.–2008.), J. Beloševića

* Mag. archeologie PETRA JERŠEK, Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Republika Hrvatska).

¹ Najčešće se kao razdjelnica sjeverne i srednje Dalmacije uzima šibenska regija i tok rijeke Krke. CRKVENČIĆ, Ivan – FRIGANOVIĆ, Mladen – PAVIĆ, Radovan – ROGIĆ, Veljko – SIĆ, Miroslav: *Geografija SR Hrvatske: Južno Hrvatsko primorje*, vol. 6. Zagreb: Školska knjiga, 1974, p. 116.

² JELOVINA, Dušan: Osnivanje i rad Kninskog starinarskog društva. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 18, 1988, pp. 241 – 251; VRŠALOVIĆ, Dasen: *Srednjovjekovna arheologija u Hrvatskoj: prvih sto godina 1878. – 1978*. Zagreb: Kiklos – krug knjige, 2013, pp. 6 – 9.

Karta 1: Prostorni razmještaj ranosrednjovjekovnih grobalja između Zrmanje i Krke s naznačenim mikroocjelinama (Google maps, obradila P. Jeršek).

(1929.–2016.) i Z. Gunjače (1939.–1994.), a nakon njih istraživanja nastavlja mlađa generacija arheologa. Prema trenutnom stanju istraživanja groblja 8. i prve polovice 9. stoljeća topografski su najzastupljenija upravo u sjevernoj Dalmaciji, isto kao i veliki broj grobalja mlađeg, „kristijaniziranog“ horizonta.³ Kartiranjem svih poznatih grobalja moguće je izdvojiti nekoliko mikroocjelina, odnosno područja gdje je zamjetno njihovo grupiranje (karta 1). Analizom prostornog razmještaja grobalja zamjetna je veća koncentracija u Ninu i široj okolici, oko Kašića Donjeg i susjednih naselja, oko Bribira te istočnije u poljima oko gornje Krke, kod Knina i Biskupije.

Ninsko područje

Nin odlikuje iznimno povoljan smještaj na morskoj obali, na samom sjeverozapadnom rubu Ravnih kotara. Smatra se da su romanizirani starosjedioci *Aenone* i novodoseljeno slavensko stanovništvo uspješni ostvariti suživot. Zaštitnim istraživanjima oko crkve sv. Asela, katedrale ranosrednjovjekovne hrvatske biskupije u 9. stoljeću, otkriveno je groblje s više faza ukopavanja. Najraniju fazu, okvirno datiranu između 5. i 6. stoljeća, čini nekoliko grobova uz apsidu ranokršćanske crkve, a fazu ukopavanja od 7./8. do 11. stoljeća čine grobovi okupljeni u manjim skupinama.⁴ Rezultati ovih istraživanja

³ BELOŠEVIĆ, Janko: *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća: s posebnim obzirom na rezultate istraživanja groblja na području sjeverne Dalmacije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980, p. 136.

⁴ KOLEGA, Marija: Nin – arheološka istraživanja ispred župne crkve Sv. Asela (Anselma). In: *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, a. 33, 2001, nr. 2, pp. 92 – 94.

nisu publicirani u cijelosti, objavljen je samo grob 41 s luksuznim nalazima koji se na osnovu radiokarbonske analize smješta između 656. i 769. godine, a poznato je da najveći broj grobova pripada razvijenom i kasnom srednjem vijeku.⁵ Od posebnog su interesa grobovi iz 7. i 8. stoljeća, koji su smješteni između romaničkog zvonika i ranokršćanske crkve (Slika 1).⁶ Naime, rezultati ovih istraživanja od velike su važnosti za razumijevanje pogrebnih običaja i faza ukopavanja u odnosu na crkvu.

U neposrednoj blizini crkve sv. Asela istraženo je višeslojno groblje koje je djelomično prethodilo crkvi sv. Križa u Ninu. Najstariji sloj nalazi se na razini antičkog Nina i okvirno se datira u 8. stoljeće. Grobovi su ukopani u ranosrednjovjekovne pregradnje antičke arhitekture koja je uvjetovala njihov raspored. Sahranjivanje traje i nakon izgradnje crkve sv. Križa.⁷ Na obližnjem položaju Banovac također je pronađena ranosrednjovjekovna stambena arhitektura nad ostacima rimske zgrade s manjim brojem grobova u svojem arealu. Nalaze čine keramički lonci, kresiva, noževi, karakteristični za horizont grobalja

Slika 1: Nin, sv. Asel – faze izgradnje u kompleksu s ucrtanim položajem grobova (Kolega, Marija: Ranokršćanski sloj arhitekture u Nadžupnom kompleksu Sv. Asela u Ninu, p. 22).

8. i prve polovice 9. stoljeća, a grobovi se povezuju s osobama koje su nastanjivale ove objekte.⁸ Radiokarbonskom analizom ispitana je starost kostura iz groba 16 (600.–668.).⁹ Prva istražena nekropola starijeg horizonta ranosrednjovjekovnih grobalja jest humak Materiza kod Nina. Ovaj prapovijesni humak iskorišten je za ukop 25 osoba s bočne strane humka, a zanimljiva je pojava paljenja vatre u i oko grobova. Kako nema jasnijih markera za užu dataciju, groblje se okvirno datira u 8. stoljeće.¹⁰ Dosada najveće sustavno istraženo ranosrednjovjekovno

⁵ *Ibidem*, p. 94; EADEM: Nin-sv. Asel, grob 41. In: Ante MILOŠEVIĆ (ed.): *Hrvati i Karolinzi: rasprave i vrela*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000, pp. 62 – 63. UGLEŠIĆ, Ante: *U potrazi za Višeslavovom krstionicom*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2022, pp. 72 – 73.

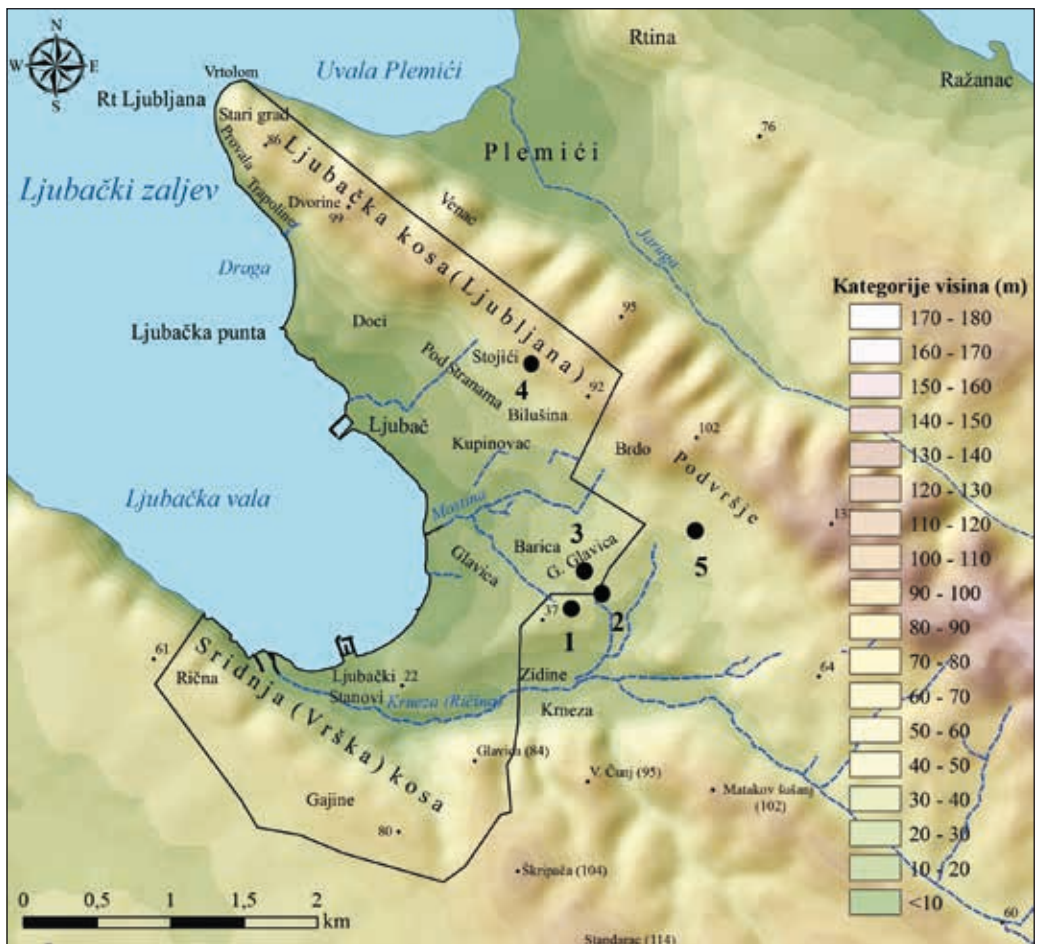
⁶ KOLEGA, Marija: Ranokršćanski sloj arhitekture u Nadžupnom kompleksu Sv. Asela u Ninu. In: *Ars Adriatica*, 2014, nr. 4, pp. 20 i 24.

⁷ BELOŠEVIĆ, Janko: Srednjovjekovno groblje u okolišu crkve sv. Križa u Ninu. In: *Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, a. 37, 1998, nr. 24, pp. 105 – 106 i 129, T. XXXI.

⁸ RADOVIĆ, Mate: Starohrvatski grobovi otkriveni na položaju Banovac u Ninu. In: *Diadora: Journal of the Archaeological Museum in Zadar*, a. 24, 2010, p. 162.

⁹ DADIĆ, Majda: Starohrvatski grobovi otkriveni na položaju Banovac u Ninu, s osvrtom na ostale srednjovjekovne grobove. In: *Diadora*, a. 33 – 34, 2020, pp. 359 – 380.

¹⁰ BELOŠEVIĆ, Janko: Starohrvatska nekropola uz humak 'Materiza' kod Nina. In: *Diadora*, a. 6, 1973, pp. 221 – 244; IDEM: *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*, pp. 19 – 21.

Karta 2: Ljubački zaljev s označenim položajem prapovijesnih humaka s i bez ranosrednjovjekovnih ukopa te ranokršćanskih dvojnih crkvi (1 – Duševića glavica, 2 – Matakova glavica, 3 – Jokina glavica, 4 – tumuli na Ljubačkoj kosi, 5 – Podvršje – Glavčine) (Magaš, Damir – Radoš, Denis: *Prirodno-geografske značajke Ljupča*. In: Faričić, Josip – Lenkić, Jerolim (eds.): *Župa Ljubač – zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih kotara*. Zadar – Ljubač: Sveučilište, Župa sv. Martina, 2017, p. 17; obradila P. Jeršek).

groblje u Dalmaciji na Ždrijacu u Ninu datira se u 8. i prvu polovicu 9. stoljeća, a od nalaza se posebno ističu nalazi karolinške provenijencije, denar franačkog cara Lotara I. (840.–855.) i velik broj keramičkih lonaca. Posebno je značajan trojni grob 322 u drvenom sanduku, opremljen dvosjeklim mačem, kopljem, parom

ostruga s pripadajućom garniturom, torquesom, ogrlicom od perli te staklenom bocom i čašom.¹¹

Ljubački zaljev

Ranokršćanske gemine na položaju Glavčine u Podvršju spaljene su u prvoj

¹¹ IDEM: *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*. Zadar: Arheološki muzej, 2007, T. XLIV, T. CII–CIII.

polovici 7. stoljeća.¹² Pojava ranosrednjovjekovne keramike na lokalitetu povezuje se s novopridošlim Slavenima koji su, kako se čini, privremeno boravili u crkvi.¹³ Iz ovog razloga otkriće ranosrednjovjekovnih grobova ukopanih u obližnjim prapovijesnim humcima u naseljima Krneza i Podvršje ne iznenađuje toliko (Karta 2, 1 – 3). Na Matakovoj se glavici naknadno sahranjivalo u dva navrata, prvi puta u 4. stoljeću i potom u ranom srednjem vijeku te je upravo u tom sloju zamijećen sloj paljevine uz grobove.¹⁴ Na Matakovoj glavici, kao i na Jokinoj i Duševića glavici keramički lonci i noževi predstavljaju tipične nalaze. Bitno je naglasiti da za nekoliko grobova s ovih lokaliteta postoje C-14 datumi. Nažalost, ovo je više iznimka nego pravilo, budući da raspoložemo s poprilično malim brojem apsolutnih datuma. Osteološki ostaci iz groba 13 s Jokine glavice datirani su između 770. i 900. godine, a grob 9 s Duševića glavice između 640. i 770. godine.¹⁵ Za usporedbu, tri obližnja prapovijesna tumula na Ljubačkoj kosi

nisu imala sekundarne ranosrednjovjekovne ukope što ukazuje na to da nisu svi tumuli na širem području Ljubačkog zaljeva korišteni u tu svrhu (Karta 2, 4).¹⁶

Središnji Ravni kotari – Kašić Donji i okolica

Naročito veliki broj ranosrednjovjekovnih grobalja otkriven je u središnjim Ravnim kotarima (Karta 3). Manje groblje na redove na Maklinovu brdu u Kašiću pokazalo se kao jedno od najznačajnijih grobalja ranijeg horizonta. Datira se u 8. i prvu polovicu 9. stoljeća, a većinu nalaza čine predmeti svakodnevne uporabe od kojih je najbrojnija keramika.¹⁷ U neposrednoj blizini otkriveno je i paljevinsko groblje na položaju vinograda Stojana Drče, inače prvi lokalitet nakon indikacija iz Marunovog vremena koji govori o postojanju ritusa incineracije u Dalmaciji.¹⁸ Tragovi paljevine s ulomcima spaljenih kostiju i keramike uočeni su na već izoranoj površini, ukopi su smješteni okvirno u 7. stoljeće, što nije

¹² UGLEŠIĆ, Ante: Podvršje-Glavčine, rezultati arheoloških istraživanja. In: Željko TOMIČIĆ – Ante UGLEŠIĆ (eds.): *Zbornik o Luji Marunu: zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857. –2007.)*. Skradin – Knin, 7. – 8. prosinca 2007. Šibenik – Zagreb – Zadar: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“ – Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Institut za arheologiju – Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadaru, 2009, p. 146.

¹³ GUSAR, Karla: Nalazi slavenske keramike s lokaliteta Podvršje – Glavčine. In: *Archaeologia Adriatica*, a. 3, 2009, nr. 1, pp. 305 – 322. Drugačije mišljenje predlaže: DŽINO, Danijel: Starokršćanski bazilikalni kompleks i grobovi u tumulima u Ljupču: odgonetanje „mračnog“ doba Dalmacije. In: *Starohrvatska prosvjeta*, 2018, nr. 44 – 45, pp. 89 – 113.

¹⁴ GUSAR, Karla – VUJEVIĆ, Dario: Matakova glavica. In: Brunislav MARIJANOVIĆ (ed.): *Tumuli iz Krneze i Podvršja kod Zadra*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012, pp. 151 – 174.

¹⁵ GUSAR, Karla: Jokina glavica – ranosrednjovjekovni grobovi. In: Brunislav MARIJANOVIĆ (ed.): *Tumuli iz Krneze i Podvršja kod Zadra*, pp. 49 – 83; GUSAR, Karla – VUJEVIĆ, Dario: Duševića glavica. In: MARIJANOVIĆ, Brunislav (ed.): *Tumuli iz Krneze i Podvršja kod Zadra*, pp. 103 – 136.

¹⁶ VUJEVIĆ, Dario: Istraživanja tumula na Ljubačkoj Kosi 2007. godine. In: *Archaeologia Adriatica*, a. 5, 2011, nr. 1, pp. 1 – 31.

¹⁷ BELOŠEVIĆ, Janko: *Starohrvatsko groblje na Maklinovu brdu u selu Kašiću kod Zadra*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2010, pp. 89 – 90.

¹⁸ IDEM: Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem Dorfe Kašić bei Zadar. In: *Balkanoslavica*, a. 1, 1972, pp. 73 – 86 i IDEM: *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*, pp. 46 – 48.

Karta 3: Prostorni razmještaj ranosrednjovjekovnih groblja oko Kašića Donjeg (Satellites pro-Apple map, obradila P. Jeršek).

bilo arheološki potkrijepljeno prilikom objave groblja.¹⁹ Na groblju Kašić-Razbojine istraženo je 37 kosturnih ukopa s kamenom grobnom arhitekturom i nalazima noževa, kresiva i keramičkih posuda.²⁰ Nešto je kompleksnija nekropola na položaju Glavčurak u Kašiću gdje su ukopani grobovi iz 6. stoljeća. Oni se prostiru južno od pješčanog humka, ali

i preko njega, dok su ranosrednjovjekovni grobovi starijeg horizonta ukopani po humku. Nešto mlađi ranosrednjovjekovni grobovi ukopani su na periferiji humka.²¹ Svi grobovi s položaja Grede u Kašiću datiraju se nakon sredine 9. stoljeća.²² Na položaju Mastirine u Kašiću istraženo je groblje u okolišu šesterokonehne crkve izgrađene sredinom 9. stoljeća

¹⁹ Što ne znači da ih ne treba smjestiti u 7. stoljeće, međutim, stava sam da datacije grobova općenito trebaju proizlaziti iz što jasnijih parametara.

²⁰ JELOVINA, Dušan: Ranosrednjovjekovna nekropola na ‚Razbojinama‘ u selu Kašiću kod Zadra. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 10, 1968, pp. 23 – 52.

²¹ BELOŠEVIĆ, Janko: Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašiću kraj Zadra. In: *Diadora*, a. 4, 1968, pp. 221 – 246; IDEM: *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*, pp. 49 – 50.

²² VRŠALOVIĆ, Dasen: Srednjovjekovno groblje na ‚Gredama‘ u selu Kašiću kod Zadra. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 10, 1968, pp. 69 – 92; PETRINEC, Maja: *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2009, pp. 54 – 55.

na lokaciji antičke vile rustike.²³ Pripadajuće groblje u funkciji je nakon izgradnje crkve, na što ukazuju zastupljeni nakitni oblici.²⁴ Kašička groblja vrlo dobro pokazuju kako se mjesto sahranjivanja mijenjalo kroz rani srednji vijek.

Nekih 7 km istočno od Kašića uz ranokršćansku crkvu sv. Martina u Pridrazi otkriveni su ranosrednjovjekovni grobovi s nalazima ostruga, prstenja i jednojagodnih naušnica. Isti položaj korišten je kao groblje i kroz kasni srednji vijek.²⁵ Nešto južnije od Kašića, na položaju Begovača u Biljanama Donjim istraženo je veliko srednjovjekovno groblje sa 604 groba, koje se razvilo oko ranosrednjovjekovne crkve izgrađene na antičkim ostacima. Ranosrednjovjekovnih grobova je oko 200, a ističu se grobovi 253 i 258 smješteni oko apsida koji su sadržavali ostruge karolinškog tipa i pripadaju najstarijoj fazi ukapanja.²⁶ Iz Škabrnje dolazi fragmentarno sačuvan mač iz devastiranog groba s položaja Smokva gluvača, gdje se i ranije nailazilo na grobove. Radiokarbonska analiza kostiju dala je datum u rasponu od 720. do 895. godine. Tipologija mača ukazuje na kraj 8. ili početak 9. stoljeća.²⁷ Sustavna arheološka istraživanja na Crkvini

u Galovcu obuhvatila su ranokršćansku crkvu opremljenu novim predromaničkim crkvenim namještajem i veliko groblje u njenom okolišu. Crkva je izgrađena na ostacima antičke arhitekture, a oko nje se od 9. stoljeća razvija groblje koje se nastavlja koristiti do 16./17. stoljeća. Ranom srednjem vijeku pripada oko 150 grobova. Od nalaza svojom brojnošću ističe se ženski nakit, jednojagodne, četverojagodne, trojagodne naušnice.²⁸

Središnji Ravni kotari – šire bribirsko područje

Bribirska glavica sa svojim izrazito povoljnim strateškim položajem pogodovala je kontinuitetu naseljavanja od liburnske utvrde Varvarije, rimskog municipija do srednjovjekovnog Breberiuma. Dvije lokacije s ranosrednjovjekovnim ukopima nalaze se tik uz gradske bedeme, u blizini gradskih vratiju na položaju Vratnice i na istočnoj padini glavice, na položaju Novi put, otkrivenom prilikom trasiranja novog pristupnog puta. Na Vratnicama je otkriveno i pet ranijih, antičkih ukopa. Razne inačice jednojagodnih naušnica i karičica najzastupljeniji su tipovi nalaza na oba položaja.²⁹ Groblje Novi put

²³ MILJENKO, Jurković: Kašić kraj Zadra, Mastirine. In: Ante MILOŠEVIĆ (ed.): *Hrvati i Karolinzi: katalog*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000, p. 266.

²⁴ JELOVINA, Dušan: Starohrvatsko groblje na „Mastirinama“ u selu Kašiću kod Zadra“. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 12, 1982, pp. 36 – 66.

²⁵ JURIC, Radomir: Novija istraživanja srednjovjekovnih groblja na zadarskom području. In: *Histria Antiqua*, a. 8, 2002, pp. 303 – 307.

²⁶ JELOVINA, Dušan – VRŠALOVIĆ, Dasen: Srednjovjekovno groblje na „Begovači“ u selu Biljanima Donjim kod Zadra. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 11, 1981, pp. 55 – 136; PETRINEC, Maja: *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, p. 62.

²⁷ BEKIĆ, Luka – UGLEŠIĆ, Ante: Nalaz ranokarolinškog mača iz Škabrnje. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 47, 2020, pp. 231 – 250.

²⁸ BELOŠEVIĆ, Janko: Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovcu kod Zadra. In: *Diadora*, a. 18–19, 1997, pp. 301 – 350; PETRINEC, Maja: *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, p. 73.

²⁹ ZEKAN, Mate: Pet srednjovjekovnih nekropola Bribira. In: SMITH-DEMO, Barbara – BURIC, Tonči-ZEKAN, Mate (eds.): *Bribir u srednjem vijeku*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996, pp. 41 – 47; JELOVINA, Dušan: Starohrvatsko groblje pred glavnim ulaznim vratima u staru Varvariju. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 20, 1990, pp. 7 – 63; UROĐA, Nikolina: Bribir-Vratnice.

Karta 4: Prostorni razmještaj ranosrednjovjekovnih grobalja oko Bribirske glavice (Satellites pro-Apple map, obradila P. Jeršek).

u cijelosti je publicirano tek nedavno.³⁰ Slični nalazi karakteriziraju ukope unutar zidina, na položaju Groblje koje se prostire oko rotunde iz 6. stoljeća, odnosno kasnije crkve sv. Joakima i Ane.³¹

Podno obližnje ostrovičke gradine situirano je groblje na položaju Greblje gdje se manja skupina grobova u drvenim sanducima može datirati u rano 9. stoljeće, no groblje se nastavlja koristiti i u narednom stoljeću.³² Rezultati istraživanja zasad su samo sumarno objavljivi. Isto vrijedi i za Dubravice, smještene

u blizini rijeke Krke. Ovo groblje najpoznatije je po paljevinskim grobovima u plitko ukopanim urnama i jamama, a djelomično uništenim skeletnim grobovima. Istraživač groblja Z. Gunjača smatra da se radi o dva različita groblja koja valja datirati od kraja 7. do kraja 9. stoljeća.³³ Cjelovita objava groblja zasad izostaje. Nažalost, često se poprilično dugo čeka na cjelovite objave grobalja nakon arheoloških istraživanja, čime bi se omogućila njihova daljnja razmatranja u arheološkoj literaturi. Nešto nedavnije,

In: Matea BRSTILO REŠETAR – Kristian GOTIĆ (eds.): *Varvaria-Breberium-Bribir: razotkrivanje slojeva*. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2019, pp. 136 – 137.

³⁰ URODA, Nikolina: Groblje ‚Novi put‘ na Bribirskoj glavici. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 47, 2020, pp. 303 – 340.

³¹ ZEKAN, Mate: Pet srednjovjekovnih nekropola Bribira, pp. 47 – 48; MILOŠEVIĆ, Ante – URODA, Nikolina: Arheološka slika Bribira: povijest istraživanja. In: Matea BRSTILO REŠETAR – Kristian GOTIĆ (eds.): *Varvaria-Breberium-Bribir: razotkrivanje slojeva*, pp. 35 – 39.

³² DELONGA, Vedrana – BURIĆ, Tonči: *Ostrovića kod Bribira: arheološko-povijesna skica*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1998, pp. 18 – 21.

³³ GUNJAČA, Zlatko: Groblje u Dubravcima kod Skradina i druga groblja 8-9. stoljeća u Dalmaciji. In: BUDAČ, Neven (ed.): *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta, 1995, pp. 159 – 168.

2004./2005. godine vršena su arheološka istraživanja groblja na položaju Velištak u Velimu gdje je otkriveno 27 paljevinskih i 139 kosturnih grobova. Ovo je dosad najveće istraženo paljevinsko groblje, a od posebnog je interesa odnos između skeletnih i paljevinskih grobova. No, trenutno su dostupni samo preliminarni podaci u formi kratkog znanstvenog članka.³⁴ Oskudni podaci dostupni su i za groblje uz crkvu sv. Martina u Donjim Lepurima, sjeverno od Bribira. Poznato je da je najstariji sloj grobova iz ranosrednjovjekovnog razdoblja, dok je većina grobova iz kasnoga srednjeg vijeka. Na ovoj lokaciji nalazila se ranokršćanska crkva koja je znatnije obnovljena u predromanici, a odnos grobova prema sakralnom sklopu tek treba biti razjašnjen.³⁵ Jedan od publiciranih grobova, ženski grob 223, sadržavao je luksuzne zlatne naušnice lunulasto-zvezdolikog tipa te ogrlicu s jagodama od tiještenog zlatnog lima.³⁶ Groblje Vrbica kod Piramatovaca okvirno je datirano nalazima nakon sredine 9. stoljeća, no rezultati istraživanja još nisu objavljeni.³⁷ Slično se datira još jedno nepublicirano groblje

u Radašinovcima na položaju Vinogradine.³⁸ Istraživanja na Lalušama u Vačanima provedena su relativno nedavno (2011.–2014.). Na ovom manjem groblju najreprezentativniji je ukop u sarkofagu (grob 10) s nalazima mača tipa K po Petersenu, para ostruga s opremom za pričvršćivanje, cjelovite staklene boce te solida Konstantina V. Kopronima i Lava IV. Od posebnog su interesa brojne analize, poput analize drevne DNK, stabilnih izotopa ugljika i dušika iz kostiju, čiji su rezultati, kao i groblje, zasad preliminarno prezentirani.³⁹

Područje Knina i Biskupije

Najistočniju mikrocjelinu čine groblja na kninskom području. Prva, ujedno i amaterska istraživanja (između 1886. i 1908. godine) fokusirala su se na Crkvinu u Biskupiji, gdje je nađen veliki broj ulomaka crkvenog namještaja koji je pripadao predromaničkoj crkvi sv. Marije, ali i vrlo poznati grobovi u drvenim sanducima, presvođenim grobnicama i kamenim sarkofazima.⁴⁰ Uslijedila su revizijska iskopavanja u tri navrata.⁴¹ Lokalitet je

³⁴ JURIC, Radimir: Ranosrednjovjekovno groblje u Velimu kod Benkovca. In: *Diadora*, a. 22, 2007, pp. 217 – 233.

³⁵ PETRINEC, Maja: *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, pp. 81 – 82.

³⁶ JAKŠIĆ, Nikola: Il ruolo delle antiche chiese rurali nella formazione del ducato Croato medievale. In: *Hortus Artium Medievalum*, a. 14, 2008, pp. 105 i 107; PETRINEC, Maja: O nakitu iz Golubića i ženskoj nošnji iz razdoblja 8. i prve polovine 9. stoljeća. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 46, 2019, pp. 51 i 57 – 63.

³⁷ KRŃEVIĆ, Željko: Historijat arheoloških istraživanja na šibenskom području. In: *Stoljeće arheologije na šibenskom području*. Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1995, pp. 47 – 48.

³⁸ Osteološka građa s lokaliteta detaljno je analizirana i utvrđena je prisutnost tuberkuloze i lepree među stanovništvom. JURIC, Radimir: Radašinovci – Vinogradine 1999.–2007. In: *Diadora*, a. 23, 2009, pp. 179 – 191.

³⁹ JOVIĆ, Jelena – KRŃEVIĆ, Željko: Ratnik-konjanik iz Vaćana. In: BRSTILO REŠETAR, Matea – GOTIĆ, Kristian (eds.): *Varvaria-Breberium-Bribir: razotkrivanje slojeva*, pp. 138 – 139.

⁴⁰ Izbor iz literature koja nudi pregled grobnih nalaza / selection of literature that provides an overview of grave finds: MILOŠEVIĆ, Ante (ed.): *Hrvati i Karolinzi: katalog*, pp. 209 – 228; PETRINEC, Maja: *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, pp. 66 – 70.

⁴¹ GUNJAČA, Stjepan: Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950. In: *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, a. 57, 1949/1950, pp. 9 – 49; PETRINEC, Maja: Arheološka istraživanja i uređenje arhitektonskog kompleksa na Crkvini u Biskupiji u razdoblju od 2008. do 2017. godine. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 44–45, 2018, pp. 283 – 306.

Slika 2: Najreprezentativnije ostruge s Crkvine na Biskupiji (redom prikazane ostruge iz sarkofaga s hipokampima, ostruge iz zidane grobnice unutar južnog broda bazilike, ostruge iz zidane grobnice ispod zida nartekse). (Petrinec, Maja – Jurčević, Ante: *Crkвина – Biskupija, Insights into the chronology of the site from 8th to 15th century*. In: Marina Vicelja-Matijašić (ed.): *Swords, crowns, censers and books: Francia Media-cradles of European culture*. Rijeka: Faculty of Humanities and Social Sciences University of Rijeka, 2015, p. 351, 20).

zbog vrlo bogato opremljenih grobova i mnoštva predmeta karolinške provenijencije međunarodno prepoznat i razmatran. Grobovima u drvenim ljesovima pripada velik broj ostruga i ostružnih garnitura te tri mača tipa K po Peterseanu.⁴² Vrlo kvalitetne i raskošno ukrašene masivne ostruge nađene su u grobovima u presvođenim grobnicama i grobu u sarkofagu u sjevernoj prostoriji nartekse crkve sv. Marije (Slika 2).⁴³ O određenim kronološkim razlikama među biskupijskim grobovima u novije su vrijeme raspravljali mnogi autori.⁴⁴ U selu Biskupija, naime, ima podosta lokacija gdje su otkriveni ranosrednjovjekovni ukopi. Na Bračića podvornicama Marun

je istražio groblje s pedesetak skeletnih grobova od kojih je većina bila sahranjena u drvenim ljesovima koji su na spojevima bili premazani glinom. Tada je otkriveno i nekoliko jama s paljevinom za koje se pretpostavlja da su paljevinski grobovi.⁴⁵ Skeletno groblje u okolišu predromaničke crkve na položaju Bukorovića podvornica može se prema nalazima smjestiti između kraja 9. i kraja 11. stoljeća.⁴⁶ Groblje uz crkvu na Lopuškoj glavici najvećim se dijelom može pripisati razvijenom srednjem vijeku, ali dio grobova može se smjestiti u 11. stoljeće.⁴⁷ Na svega 2 kilometara od Crkvine, u Orliću, u novije je vrijeme utvrđen točan položaj gdje su u Marunovo vrijeme nađena dva

⁴² MILOŠEVIĆ, Ante (ed.): *Hrvati i Karolinzi: katalog*, pp. 209 – 219.

⁴³ *Ibidem*, pp. 220 – 225.

⁴⁴ JARAK, Mirja: *Crte iz hrvatskoga ranog srednjeg vijeka – karolinški nalazi iz kraja 8. i prve pol. 9. stoljeća*. In: Mirja JARAK – Maja BUNČIĆ (eds.): *Zdenko Vinski – život i znanstveni rad. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 2016. godine*. Zagreb: Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta – Arheološki muzej u Zagrebu, 2020, pp. 221 – 241; PETRINEC, Maja: *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, pp. 171 – 177; BILOGRIVIĆ, Goran: *Formiranje identiteta elite u istočnojadranskoj zaleđu na prijelazu sa 8. u 9. stoljeće – uloga karolinškog oružja*. In: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, a. 52, 2019, pp. 122 – 124; ALAJBEG, Ante: *Trgovina robljem i kršćanstvo u arheološkom zapisu – primjer ranosrednjovjekovne Dalmacije*. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 47, 2020, pp. 271 – 272.

⁴⁵ MARUN, Lujko: *Starinarski dnevnik*, p. 119; PETRINEC, Maja: *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, pp. 13 – 14, 39 – 40.

⁴⁶ GUNJAČA, Stjepan: *Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje*. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 2, 1952, pp. 57 – 79.

⁴⁷ IDEM: *Starohrvatska crkva i groblje na Lopuškoj glavici u Biskupiji kod Knina*. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 3, 1954, pp. 7 – 29.

karolinška mača.⁴⁸ Istraživanja na lokaciji rimskog gospodarskog objekta u Orliću iznjedrila su vrlo zanimljive rezultate otkrivši ranosrednjovjekovne grobove s nasutim humcima, što je praksa „koja još nije zabilježena u sustavno istraženim ranosrednjovjekovnim grobljima u Hrvatskoj“.⁴⁹ Humci su načinjeni od kamenja, tegula, ulomaka keramike i životinjskih kostiju s tragovima drvenog ugljena i pepela. S kninskog područja dolazi i glasoviti zlatni ženski nakit iz Golubića, navodno otkriven 1932. godine, a od tada je razmatran više puta, najnedavnije od strane Maje Petrincec.⁵⁰

Osvrt na stanje istraživanja nalaza karolinške provenijencije

Velika zastupljenost nalaza ranokarolinške provenijencije u sjevernoj Dalmaciji zahtijeva osvrt na dosadašnja saznanja i promišljanja o tim vrlo važnim i reprezentativnim nalazima. Horizont kraja 8. i početka 9. st prepoznatljiv je po nalazima oružja i konjaničke opreme, među kojima su najbrojnije ostruge s pripadajućim garniturama za zakapčanje, a slijede spate karolinškog tipa. Najveći dio ovih nalaza potječe s Crkvine u Biskupiji,

a nađeni su i u Orliću, Morpolaci, Ždrijacu u Ninu, Kašiću-Maklinovo brdo, Škabrnji, Biljanama Donjim, Podgrađu, Piramatovcima, Bribiru, Ostrovice, Vaćanima i Bratiškovcima. Određeni broj ovih predmeta slučajni je nalaz, dio nema poznati arheološki kontekst niti je sustavno dokumentiran, a dio loše sačuvan. Kao najvažniji autoritet u proučavanju ranosrednjovjekovnih mačeva ističe se Z. Vinski. Upravo je on najviše doprinio po pitanju sistematizacije, primjenom Petersenove tipološke klasifikacije, a i prvi je objavio sve tada poznate karolinške mačeve s područja Hrvatske. U (sjevernoj) Dalmaciji najzastupljeniji su mačevi tipa K (Biskupija-Crkvina, Kninsko polje, Vaćani), u manjem broju zastupljeni su posebni tip 1 (Orlić, Morpolaća) i tip H (Nin-Ždrijac).⁵¹ Mač iz Škabrnje nalikuje tipu Mannheim i srodnim tipovima koji su nešto stariji od tipova dosad poznatih mačeva iz Dalmacije.⁵² Ždrijački mač i ostale mačeve tipa H detaljnije je obradio J. Belošević,⁵³ a u novije vrijeme mačevima se najviše bave A. Milošević i G. Bilogrivić te se počela primjenjivati i Geibigova tipološka klasifikacija mačeva.⁵⁴

Kratki prikaz tada poznatih ostruga iz Dalmacije napisan je od strane

⁴⁸ PETRINEC, Maja: Orlić kraj Knina. In: Ante MILOŠEVIĆ (ed.): *Hrvati i Karolinzi: katalog*, pp. 313 – 314;

EADEM: Frühmittelalterliche Gräber aus Orlić Angesichts Bisheriger Erkenntnisse über den Horizont mit Heidnischen Bestattungsmerkmalen. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 42, 2015, pp. 81 – 130.

⁴⁹ EADEM: Frühmittelalterliche Gräber aus Orlić, pp. 88 – 93.

⁵⁰ Petrincec donosi pregled dotadašnjih razmatranja o golubićkom nakitu PETRINEC, Maja: O nakitu iz Golubića i ženskoj nošnji iz razdoblja 8. i prve polovine 9. stoljeća, pp. 45 – 166.

⁵¹ MILOŠEVIĆ Ante (ed.): *Hrvati i Karolinzi: katalog*, pp. 209 – 210, 214 – 218 (Biskupija-Crkvina), pp. 268 – 269 (Kninsko polje), pp. 284 – 285 (Morpolaća), pp. 304 – 307 (Nin-Ždrijac), pp. 313 – 314 (Orlić); JOVIĆ, Jelena – KRNCIĆ, Željko: Ratnik-konjanik iz Vaćana, pp. 138 – 139.

⁵² BEKIĆ, Luka – UGLEŠIĆ, Ante: Nalaz ranokarolinškog mača iz Škabrnje, pp. 238 – 240.

⁵³ BELOŠEVIĆ, Janko: *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*. Zadar: Arheološki muzej, 2007, pp. 273 – 278; IDEM: Osvrt na karolinške mačeve tipa H sa šireg područja Dalmatinske Hrvatske. In: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, a. 24, 2007, pp. 405 – 418.

⁵⁴ BILOGRIVIĆ, Goran: Karolinški mačevi tipa K. In: *Opuscula Archaeologica*, a. 33, 2009, pp. 125 – 182; BILOGRIVIĆ, Goran: O mačevima posebnog tipa u Hrvatskoj. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 38, 2011, pp. 83 – 110; MILOŠEVIĆ, Ante: Novi mač iz Koljana u svjetlu kontakata s nordijskim zemljama u ranom srednjem vijeku“. In: *Histria antiqua*, a. 21, 2012, pp. 459 – 470.

Lj. Karaman 1930. godine.⁵⁵ Z. Vinski u više je navrata pisao o karolinškim ostrugama, no ne na jednako studiozan i sveobuhvatan način kao što je pisao o mačevima.⁵⁶ Primjerice, 1977./78. godine ističe činjenicu da, unatoč sve većoj brojnosti ostruga, potpunija znanstvena evaluacija i rasprava o ostrugama izostaje te da „stanje istraživanja iziskuje objašnjenje“.⁵⁷ Godine 1986. određenu pažnju ostrugama karolinškog obilježja iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika posvetio je D. Jelovina. Navodi da se u Muzeju nalazi 71 komad ostruga, što u parovima, što pojedinačnih, no zadovoljava se osnovnim informacijama i ne ulazi u dublju analizu.⁵⁸ Ostruge su kataloški obrađene u katalogu Hrvati i Karolinzi, a desetak stranica im posvećuje i M. Petrincec u svojoj monografiji o ranosrednjovjekovnim grobljima u Dalmaciji.⁵⁹ O motivima i ornamentima na dalmatinskim ostrugama pisao je A. Jurčević.⁶⁰ Problematici ostruga nedavno se posvetila M. Jarak, posebno se osvrćući na stanje istraživanja pri čemu je zaključila da nedostaje suvremena

sinteza koja bi uključila sve nalaze ostruga i sva dosadašnja saznanja.⁶¹ Čini se da većina autora ostavlja otvorenom mogućnost domaće proizvodnje barem dijela ostruga, prvenstveno zbog velikog broja jednostavnih brončanih i željeznih ostruga, dok bi tek posebno kvalitetni i luksuzni primjerci bili importirani.⁶² Ove jednostavnije ostruge često su identificirane kao tzv. karolinške ostruge hrvatskog tipa i nerijetko su (bile) smatrane proizvodima lokalnih dalmatinskih radionica. Međutim, A. Jurčević komparativnom je analizom pokazao izrazitu srodnost ornamenta od niza trokuta na bazi trna ovih ostruga s poznatom kadiomicom s Runjavice kod Vrlike, što upućuje na njihovu izradu u karolinškim radionicama.⁶³

Pitanje pojave pticolikih jezičaca kao dijelova ostružnih garnitura prva je tematizirala U. Giesler 1974. godine.⁶⁴ Svoje je fokus usmjerila na nalaze pticolikih jezičaca iz sjeverne Dalmacije, kao mjestu njihove najveće koncentracije, a posebno na brojne biskupijske primjerke (Slika 3, 1, 3 – 5, 10). Analizirala je i tada poznate

⁵⁵ KARAMAN, Ljubo: *Iz kolijevke hrvatske prošlosti: historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*. Zagreb: Matica hrvatska, 1930, pp. 127 – 128.

⁵⁶ VINSKI, Zdenko: Nešto o datiranju starohrvatskih arheoloških nalaza. In: *Peristil*, a. 1, 1954, pp. 188 – 199; IDEM: Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji. In: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, a. 10 – 11, 1977/1978, pp. 143 – 190.

⁵⁷ VINSKI, Zdenko: Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji, p. 158.

⁵⁸ JELOVINA, Dušan: *Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1986, p. 11.

⁵⁹ PETRINEC, Maja: *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, pp. 168 – 177.

⁶⁰ JURČEVIĆ, Ante: Nalazi ranokarolinškog oružja i konjaničke opreme u doba formiranja Hrvatske Kneževine. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 38, 2011, pp. 115 – 128.

⁶¹ JARAK, Mirja: Crtice iz hrvatskoga ranog srednjeg vijeka, p. 232.

⁶² VINSKI, Zdenko: Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji, p. 159; BELOŠEVIĆ, Janko: *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*, pp. 106 – 109 i PETRINEC, Maja: *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, p. 168.

⁶³ JURČEVIĆ, Ante: Nalazi ranokarolinškog oružja i konjaničke opreme u doba formiranja Hrvatske Kneževine, p. 122 – 130.

⁶⁴ GIESLER, Ulrike: Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen. In: Kossack, Georg – Ulbert, Günter (eds.): *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie, Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag* 2. München: Beck, 1974, p. 521 – 543; JARAK, Mirja: Crtice iz hrvatskoga ranog srednjeg vijeka, p. 224 – 226.

Slika 3: Pticoliki jezički koje je poznavala Ulrike Giesler 1974. godine (Giesler, Ulrike: *Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen*, pp. 522 i 536 – 537).

primjerke iz Nina (Slika 3, 6 – 7) te petlju s pticolikom prednjom pločicom iz Ostrovice (Slika 3, 8).⁶⁵ Međutim, nakon njenog članka nađeni su neki novi primjerci, primjerice pticoliki jezičci iz presvođene grobnice ispod zida narteksa na Crkvini u Biskupiji, jezičci sa Ždrijca u Ninu (grob 161), Maklinova brda (grob 52) u Kašiću te Vaćana.⁶⁶ Valja istaknuti da su pticoliki jezičci u Hrvatskoj zastupljeni samo u sjevernoj Dalmaciji, barem prema trenutnom stanju istraživanja, te je ovdje otkriven i najveći broj ovakvih jezičaca u Europi općenito. Naime, pitanje pticolikih jezičaca u arheološkoj je literaturi često sagledavano u kontekstu odnosa prema drugim tipovima karolinških jezičaca i šire problematike karolinških stilova ukrašavanja metalnih izrađevina.⁶⁷ I drugi karolinški tipovi jezičaca najčešće su u domaćoj literaturi samo kataloški obrađeni ili se na njih osvrće u kontekstu drugih analiza. Može se zaključiti da unatoč svoj pažnji koja je posvećivana nalazima karolinške provenijencije općenito, određeni tipovi predmeta ipak nisu dovoljno analizirani. Čini se da, unatoč općem dojmu da zapravo već podosta znamo o karolinškim nalazima u Dalmaciji, postoje

određene praznine u znanju i pitanja koja ili nisu bila postavljena, ili na koja naprosto nismo dobili prave odgovore.

Karolinški utjecaji u ratničkoj i konjaničkoj opremi nisu prepoznati samo na području gdje se razvila ranosrednjovjekovna hrvatska država, već i u Velikoj Moravskoj. Treba pripomenuti da se prilikom analiza ovih predmeta istraživači susreću s problemom nedostatka komparativnog materijala na području Franačkog Carstva gdje se takva oprema prestaje prilagati u grobove kroz 7. ili 8. stoljeće, s izuzetkom perifernih regija.⁶⁸ Najveći broj opreme s područja Velike Moravske dolazi iz grobnih cjelina, ostruge čine 33%, dok dvosjekli mačevi čine 7% nalaza.⁶⁹ Po broju pronađenih ostruga posebno se ističu Mikulčice s preko 500 primjeraka, što predstavlja iznimku čak i na europskoj razini.⁷⁰ Na velikomoravskim lokalitetima, kao uostalom i na (sjeverno) dalmatinskim, brojčano prednjače željezne ostruge, dok su brončani primjerci samo iznimno pozlaćeni ili posrebreni. Jedne od najreprezentativnijih svakako su pozlaćene bakrene ostruge s motivom ljudskih maski iz groba 44 kod „Crkve 2“ te pozlaćene bakrene ostruge s cvjetnim

⁶⁵ GIESLER, Ulrike: *Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen*, p. 522, 536 – 537; MILOŠEVIĆ, Ante (ed.): *Hrvati i Karolinzi: katalog*, p. 209 – 210, 219, 231; JELOVINA, Dušan: *Mačevi i ostruge karolinškog obilježja*, Tab. I, 13, 14; Tab. X, 117, 129, 131; Tab. XI, 134; DELONGA, Vedrana – BURIC, Tonči: *Ostrovica kod Bribira*, p. 13.

⁶⁶ BUDIMIR, Milojko: *Arheološka topografija kninske općine*. In: Božidar ČEČUK (ed.): *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini: Knin, 13–15. X. 1987*. Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, 1992, p. 29; BELOŠEVIĆ, Janko: *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*, p. 132 – 134, T. XXIII, 167; BELOŠEVIĆ, Janko: *Starohrvatsko groblje na Maklinovu brdu*, p. 99 – 101, T. XXXIII, 3, 4; JOVIĆ, Jelena – KRNČEVIĆ, Željko: *Ratnik-konjanik iz Vaćana*, p. 138 – 139.

⁶⁷ GIESLER, Ulrike: *Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen*, p. 523 – 525.

⁶⁸ STEIN, Frauke: *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland: text*. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1967; UNGERMAN, Šimon: *Carolingian Imports in Great Moravia*. In: Lumír POLÁČEK (ed.): *Great Moravian elites from Mikulčice*. Brno: Czech Academy of Sciences – Institute of Archaeology, 2020, p. 55.

⁶⁹ RUTTKAY, Alexander T.: *Warfare in Great Moravia*. In: Pavel KOUŘIL (ed.): *Great Moravia and the beginnings of christianity*. Brno: Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 2014, p. 79 – 80.

⁷⁰ KOUŘIL, Pavel: *Ostentatious spurs from Mikulčice*. In: Lumír POLÁČEK (ed.): *Great Moravian elites from Mikulčice*, p. 255.

ukrasom iz groba 50 kod „Crkve 6“ u Mikulčicama.⁷¹ U najluksuznije primjerke pribrajaju se i željezne ostruge ukrašene tauširanim ornamentima, a najljepši parovi dolaze iz Mikulčica, iz groba 232 kod „Crkve 2“ te groba 100 kod „Crkve 6“.⁷² U hrvatskoj arheološkoj literaturi su pak posebno zapažene željezne ostruge s tauširanim spiralnim viticama iz groba 1205 s lokaliteta Ducové-Kostolec, kao bliska analogija ostrugama iz groba 7 s Biskupije-Crkvine.⁷³ Poznate su i željezne ostruge s tauširanim ukrasom s grobalja Staré Město (grobovi 224/51 i 266/49)⁷⁴ i Borovce (grob 221), a ostruge istog tipa, no iz naseobinskog konteksta, nađene su u obližnjem Pobedimu.⁷⁵ Ovdje možemo spomenuti

i nalaz ostruga s lokaliteta Ivanka pri Dunaji-Farkasek (grob 34) u bratislavskoj regiji koji zasad nije detaljnije specificiran, osim da se može pobliže smjestiti u drugu polovicu 9. stoljeća.⁷⁶ Zanimljivo, prevladavajući stav jest da su čak i najluksuzniji parovi velikomoravskih nalaza ostruga najvjerojatnije proizvodi domaće produkcije, dok se kao mogućnost navodi prisutnost zapadnih majstora.⁷⁷ Nedavno se Š. Ungerman osvrnuo na mogućnosti razlikovanja ostruga koje predstavljaju direktni karolinški import od proizvoda izrađenih u domaćih radionicama, a po uzoru na zapadne importe. Kao parametre za njihovo razlikovanje ističe ornamentiku i tehnologiju izrade za čiju analizu su

⁷¹ *Ibidem*, pp. 258 – 261; PROFANTOVÁ, Naďa: Mikulčice – pohřebiště u 6. kostela: pokus o chronologcké a sociální zhodnocení. In: PROFANTOVÁ, Naďa – KAVÁNOVÁ, Blanka: *Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2003, pp. 7 – 209 i KOUŘIL, Pavel (ed.): *Great Moravia and the beginnings of christianity*, catalogue, pp. 368 i 372.

⁷² KOUŘIL, Pavel: Ostentatious spurs from Mikulčice, pp. 265 – 267; IDEM (ed.): *Great Moravia and the beginnings of christianity*, catalogue, p. 369.

⁷³ KOUŘIL, Pavel: Frühmittelalterliche Kriegergräber mit Flügellanzens und Sporen des Typs Biskupija-Crkvina auf mährischen Nekropolen. In: IDEM (ed.): *Die Frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik): Materialien der internationalen Fachkonferenz: Mikulčice*, 25. – 26. 5. 2004. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, p. 85; RUTTKAY, Alexander T.: Ducové-Kostolec, Slovakia. In: Pavel KOUŘIL (ed.): *Great Moravia and the beginnings of christianity*, p. 250; ŠTEFANOVICOVÁ, Tatiana: Zur Frage der Elite der großmährischen Gesellschaft im Licht der Funde aus der Slowakei. In: Pavel KOUŘIL (ed.): *Die Frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*, p. 260, Abb. 5, 14 – 15; KOUŘIL, Pavel: Ostentatious spurs from Mikulčice, pp. 265 – 267; PETRINEC, Maja: Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza s Crkvine u Biskupiji kod Knina. *Starohrvatska prosvjeta*, a. 33, 2006, pp. 21 – 36.

⁷⁴ HRUBÝ, Vilém: *Staré Město: Velkomoravské pohřebiště „na valách“*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1955, p. 186 – 187, T. 62/8, 63 (grob 266/49), 81/1–2 (grob 224/51); KOUŘIL, Pavel (ed.): *Great Moravia and the beginnings of christianity*, catalogue, p. 327 (grob 224/51).

⁷⁵ STAŠŤÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, Danica: Zu manchen spezifischen Äußerungen des Bestattungsritus im Frühmittelalter. In: BIALEKOVÁ, Darina – ZÁBOJNÍK, Jozef (ed.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994*. Bratislava: Veda, 1996, p. 300, Abb. 7; KOUŘIL, Pavel: Zur chronologischen Stellung von Sporen, deren Arme mit rechteckigem Rahmen mit fester Schnalle beendet sind. In: LUDĚK GALUŠKA – Pavel KOUŘIL – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ (eds.): *Velká Morava mezi východem a západem: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, Uherské Hradiště, Staré Město 28. 9. – 1. 10. 1999*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2001, p. 248 i 250, Abb. 7, 8 – 9.

⁷⁶ HUSÁR, Martin – TAMAŠKOVIČ, Jakub: Weapons from the early medieval cemetery of Ivanka pri Dunaji – Farkasek in a wider context. In: *Studia Historica Nitriensia*, a. 24, 2020, nr. 2, p. 270 i 283.

⁷⁷ To vrijedi i za ostruge iz groba 44 iz Mikulčica – „Crkva 2“ i groba 50 iz Mikulčica – lokaliteta „Crkva 6“, pregled dosadašnjih istraživanja ovih ostruga dostupan je u: KOUŘIL, Pavel: Ostentatious spurs from Mikulčice, p. 261 – 263 i 267.

potrebne vrlo precizne metode.⁷⁸ Kao što je već ranije istaknuto, slično vrijedi i za dalmatinske ostruge, odnosno zaključeno je da najluksuzniji primjerci predstavljaju poprilično siguran karolinški import.⁷⁹ Nažalost, zasad nema istraživanja koja bi se fokusirala na tehnološke aspekte ovih nalaza, a ona bi svakako upotpunila rezultate tipološke i stilske analize. Stoga kao posve jedinstven nalaz treba spomenuti deformiranu olovnu matricu za izradu ostružnog luka iz Mikulčica čiji ukras nalikuje ostrugama iz sarkofaga s hipokampima s Biskupije-Crkvine, no ne i dosad poznatim tipovima ostruga iz Mikulčica. Matrica govori o proizvodnji ostruga ovog tipa iz tri tehnološka dijela, dva kraka s pločicama na krajevima i trnom, koji su zasebno lijevani i naknadno spajani.⁸⁰

Umjesto zaključka

Iz ovog rezimea sasvim je jasno da stanje istraživanja ranosrednjovjekovnih groblja na prostoru današnje sjeverne

Dalmacije nije loše, svakako je bolje od nekih drugih dijelova suvremene Hrvatske. No, imajući na umu ranije istaknuta otvorena pitanja, što bi moglo doprinijeti daljnjim raspravama? Svakako objava dosad neobjavljenih ključnih groblja, specijalizirane studije arheološkog materijala, ali i posvećivanje veće pažnje naseljima u kojima su ovi ljudi za života stanovali. Uvid u kulturu stanovanja osigurao bi kontekst i dodatnu dimenziju koju valja evaluirati. Sve navedeno može doprinijeti razumijevanju procesa koji se događaju. Kako se nisu svugdje odvijali na potpuno jednak način i jednako brzo,⁸¹ ova pitanja treba prvo sagledati na razini mikroregija. Isto tako, još je uvijek aktualno pitanje donje granice starijeg iliti „poganskog“ horizonta ranosrednjovjekovnih groblja u Dalmaciji, odnosno pitanje datiranja grobova 7. stoljeća na osnovu materijalne kulture.⁸² Sasvim je moguće da će u prepoznavanju grobova 7. stoljeća od najveće pomoći biti metode apsolutnog datiranja. Nažalost, broj takvih datuma još je vrlo malen.

⁷⁸ UNGERMAN, Šimon: Carolingian Imports in Great Moravia, pp. 51 – 57.

⁷⁹ Kao direktni import navode se ostruge iz presvođenih grobnica ispod bazilike, iz sarkofaga otkrivenog u sjevernoj prostoriji nartekse te iz grobova 1, 4, 7 i 88 s Crkvine u Biskupiji, ostruge iz grobova A i B u Morpolachi. PETRINEC, Maja: *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, pp. 169 – 171.

⁸⁰ POLÁČEK, Lumír: Lead spur matrix. In: IDEM (ed.): *Great Moravian elites from Mikulčice*. Brno: Czech Academy of Sciences – Institute of Archaeology, 2020, pp. 270 – 271.

⁸¹ JARAK, Mirja: Groblja i nalazi 7. i 8. stoljeća i formiranje identiteta u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. In: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, a. 54, 2021, p. 226.

⁸² EADEM: Zapažanja o grobljima 8. i 9. st. u Dalmaciji. In: *Opuscula Archaeologica*, a. 26, 2002, p. 248.

Biritualita alebo dozvuky minulosti na včasnostredovekých pohrebiskách**

Birituality or echoes of the past at Early Medieval cemeteries /
Biritualnost ili odjeci prošlosti na ranosrednjovjekovnim grobljima

This paper deals with flat bi-ritual burial grounds from the Early Middle Ages that have been found between the Western Carpathians and the Adriatic. Although all of them are classified as bi-ritual, their burial model is not comparable. Only the Avar necropoli indicate that both burial rites were common practice over a long period of time. Most likely, this variability is the result of peoples with different cultural manifestations coexisting together on the periphery of the Avar cultural sphere. In the other necropoli, however, these manifestations appear to be rather exceptional revivals of the cremation rite among a community that had otherwise switched to inhumation burials.

Keywords: Flat bi-ritual burial grounds, the Avar khaganate, Early Middle Ages

Pri spoznávaní birituality, fenoménu rozšíreného počas obdobia včasného stredoveku, prínosom zásadného významu bola štúdia J. Zábojníka venovaná nekropolám obyvateľstva avarského kaganátu situovaným v priestore severných a západných častí Karpatskej kotliny.¹ V zmysle definície, ktorú tam zmienený autor predostrel, za birituálne pohrebiská považoval len tie avarské nekropoly, na ktorých sa „pochovávalo súčasne kostrovým aj žiarovým spôsobom“.² Študujúc chronologické a priestorové súvislosti ich výskytu dospel k dvom

dôležitým zisteniam. Doložil, že birituálnym spôsobom sa pochovávalo počas celého obdobia avarského kaganátu. V rozmedzí jeho trojstupňovej periodizácie, väčšina evidovaných nálezísk zodpovedá pritom jednoznačne neskorému stupňu.³ Preukázal taktiež, že ich výskyt sa viazal v zásade vždy len na úplnú perifériu avarského kultúrneho prostredia.

Pre úplnosť obrazu birituálneho spôsobu pochovávaní obyvateľstvom avarského kaganátu je dôležité pripomenúť, že zahŕňa aj niekoľko nálezísk odkrytých v južnej časti Karpatskej kotliny (obr. 1).

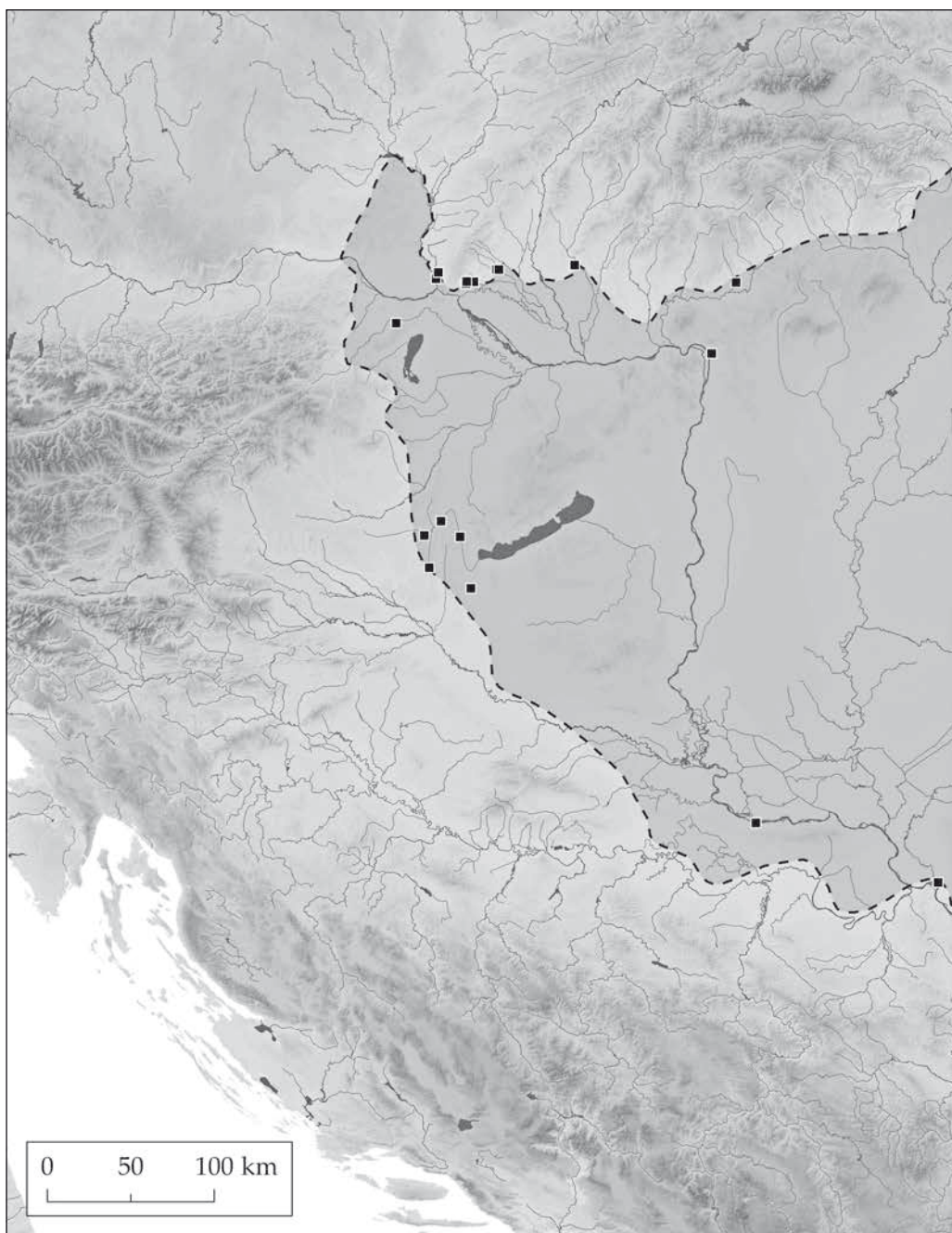
* TOMÁŠ KÖNIG, Katedra archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (Slovenská republika) a NATÁLIA GERTHOFFEROVÁ, Katedra archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (Slovenská republika).

** Príspevok vznikol v rámci výskumného projektu VEGA 1/0523/22.

¹ ZÁBOJNÍK, Jozef: Birituálne pohrebiská v severnej a západnej časti Karpatskej kotliny v období avarského kaganátu. In: *Štúdiijné zvesti Archeologického ústavu SAV*, a. 36, 2004, pp. 339 – 357.

² *Ibidem*, p. 339.

³ IDEM: Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen kaganats). In: ČILINSKÁ, Zlata (ed.): *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnom stredoveku*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1991, pp. 219 – 321.

Obr. 1: Ploché birituálne pohrebiská obyvateľstva avarského kaganátu. Polygón zodpovedá priestoru rozšírenia inhumačných pohrebísk spájaných s tzv. neskorým avarským kaganátom (podľa ZÁBOJNÍK 1999 a 2009).

Aj keď len na základe predbežných výsledkov, ako regulárna sa javí nekropola s urnovými a jamkovými hrobmi odkrytá v chorvátskom Šarengrade.⁴ Doklady kremácie sú známe aj z niekoľkých hrobov dávnejšie preskúmaných v srbskom Pančeve, pričom aspoň v jednom prípade mohlo ísť o tzv. položiarový hrob.⁵ Hoci vzťah medzi kremačnými a inhumačnými hrobmi tam zostal nevyjasnený, biritualitu nemožno celkom vylúčiť ani na ďalších dvoch pohrebiskách zdokumentovaných na srbských lokalitách Novi Slankamen či Čelarevo.⁶

Ak platí téza H. Zoll-Adamikovej, ktorá za odlišnosťami v pohrebnom ríte videla odlišnosti duchovných predstáv, birituálne nekropoly boli manifestáciou ich plnohodnotnej a dlhodobej symbiózy u obyvateľstva naprieč pohraničím avarského kultúrneho prostredia.⁷ Tomu, že nešlo o okrajový, spoločnosťou nanajvýš tolerovaný prejav, nasvedčuje zrejme známy jazdecký hrob 34 z Bernolákova, do ktorého boli vložené spopolnené telesné zvyšky ľudského jedinca.⁸

Odhliadnuc od toho, že v prípade zmienenej štúdie J. Zábojníka ide

o prácu, ktorej závery zostávajú v plnej miere v platnosti, nie je v nej formulovaná jedna veľmi zásadná skutočnosť. Biritualita obyvateľstva avarského kaganátu je v rámci sledovaného územia mimoriadnym fenoménom počas celého obdobia včasného stredoveku.⁹ Ako sa totiž ukazuje, miera aj spôsoby uplatňovania birituality boli počas neho natoľko rozdielne, že je potrebné k tomu zaujať stanovisko.

Ak si odmyslíme avarské nekropoly, biritualitu, ktorá by bola praktizovaná na študovanom území plnohodnotne a počas dlhého obdobia, na plochých včasnostredovekých pohrebiskách doložiť nateraz nevieme. Blíži sa k tomu snáď len pohrebisko v slovinskom Blede, rozsiahla nekropola so skupinkou piatich žiarových hrobov rozmiestnených medzi inhumačnými hrobmi.¹⁰ Odlišnosti v spôsobe pochovávaní vysvetľoval v tomto prípade A. Pleterski začínajúcim kontaktom medzi Slovanmi a zvyškami starousadlého románskeho obyvateľstva.¹¹ Z pohľadu dôležitosti poskytnutých informácií o tomto nálezisku však treba pripomenúť, že ide o výskum

⁴ RIMPE, Andrea – RAPAN-PAPEŠA, Anita – DIZDAR, Marko: Rezultati zaštitnih istraživanja kasnoavarskog groblja Šaregrad – Klopare 2019. godine. In: *Annales Instituti Archaeologici*, a. 16, 2020, p. 8 – 17.

⁵ MANO-ZISI, Djordje – LJUBINKOVIĆ, Mirjana – GARAŠANIN, Milutin – KOVAČEVIĆ, Jovan – VESELENOVIĆ, Rajko: Zaštitno iskopavanje kod Pančeva. In: *Muzeji*, a. 1, 1948, pp. 69 a 72.

⁶ Naposledy BUGARSKI, Ivan: O slovenskim nalazima na jugu avarskog kaganata. In: RUMIANCEVA, Oľga – TRIFUNOVIĆ, Stanko (eds.): *Balkany, Podunavie i Vostočnaja Evropa v rimskoje vremena i epochu Srednevekovia*. Moskva: Institut archeologii Rossijskoj akademii nauk – Muzej Vojevodiny, 2022, p. 170.

⁷ ZOLL-ADAMIKOVA, Helena: Slawisch-awarische Grenzzone im Lichte der Grabfunde. In: *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve*, a. 15, 1990, pp. 99 a 100.

⁸ KRASKOVSKÁ, Ludmila: Pohrebisko v Bernolákove. In: *Slovenská archeológia*, a. 10, 1962, nr. 2, p. 432 a 433, fig. 8.

⁹ Birituálne pohrebiská známe z územia Rumunska a Bulharska predstavujú fenomény príznačné pre odlišné geografické prostredie s kultúrnym vývojom zahŕňajúcim aj iné kultúrno-etnické činitele.

¹⁰ PLETERSKI, Andrej: *Zgodnjesrednjeveška naselbina na blejski Pristavi. Najdbe – Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled: Opera Instituti Archaeologici Sloveniae*, vol. 14. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU – Založba ZRC, 2008, pp. 61 – 66, 250 a 251.

¹¹ IDEM: Zgodnjesrednjeveški žgani grobovi v vzhodnih Alpah. In: *Frühmittelalterarchäologie in der Steiermark. Beiträge eines Fachgesprächs anlässlich des 65. Geburtstags von Dieter Kramer*. Schild von Steier – Archäologische und numismatische Beiträge aus dem Landesmuseum Joanneum, Beiheft 4. Graz: Landesmuseum Joanneum, 2008, p. 36.

Obr. 2: Alsórajk, plán pohrebiska zo včasného stredoveku. Sivou farbou sú odlišené spodné časti zahĺbených objektov interpretovaných ako zvyšky žiarových hrobov (upravené podľa SZŐKE 1996, tab. 15).

staršieho dáta, pričom kremáčne zvyšky ľudského jedinca sú uvádzané len pri jednom zo zmienených piatich predpokladaných žiarových hrobov.¹²

Spomedzi všetkých plochých pohrebísk považovaných za birituálne, má osobitné postavenie nekropola preskúmaná v maďarskom Alsórajku.¹³

Nachádzala sa síce v rovnakom priestore ako viaceré ďalšie birituálne nekropoly, s Avarským kaganátom však nesúvisí. Inventár inhumačných hrobov totiž patrí už do nasledujúcej dejinnej epochy, karolovského obdobia. To, čo ale robí toto pohrebisko výnimočným, je stratigrafický vzťah žiarových a inhumačných hrobov. Rozhodujúce v tejto súvislosti bolo rozmiestnenie dvanástich jam interpretovaných ako žiarové jamkové hroby 1 – 3 a 7. Boli zoradené v južnej časti pohrebiska v línii, rešpektujúc hroby inhumačné (obr. 2). Poloha a stratigrafická pozícia žiarového hrobu 7 voči hrobom inhumačným vypovedajú o tom, že bol od nich mladší.¹⁴ Dôležitá bola tiež jama (žiarový hrob 21A) zahĺbená do zasypaného iného neďaleko odtiaľ situovaného inhumačného hrobu.¹⁵ Hoci sa tam podobné situácie už neopakovali, nič neodporuje predstave, že sú to práve žiarové hroby, ktoré zodpovedajú najmladšiemu horizontu pochovávania na tomto pohrebisku.¹⁶ Ak by bol však tento predpoklad správny, nálezisko by už nespĺňalo kritériá stanovené pre birituálne nekropoly. V každom prípade, pre karolovské obdobie ide o nevsedný jav, ktorý sa nateraz vymyká možnostiam presvedčivej interpretácie.

Kremácia sa na iných ako birituálnych pohrebiskách obyvateľstva avarského kaganátu prejavuje v zásade ako veľmi

¹² IDEM: *Zgodnjesrednjeveška naselbina na blejski Pristavi*, p. 64, fig. 3.26.

¹³ SZŐKE, Béla Miklós: Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla. In: IDEM (ed.): *Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn. Von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter*. Antaeus: Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, vol. 23. Budapest: Archäologisches Institut der UAW, 1996, pp. 61 – 146, fig. 15 – 47.

¹⁴ Kremáčne zvyšky sa však v zásype tohto objektu nenachádzali. Pozri IDEM: Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit, pp. 127 a 128, fig. 20.

¹⁵ *Ibidem*, p. 140, tab. 30.

¹⁶ Možným dokladom postupnosti pochovávania je aj lokalizácia troch objektov (žiarové jamkové hroby 20, 34 a 35) umiestnených s markantným odstupom od inhumačných hrobov v severnej časti pohrebiska.

okrajový jav (obr. 3).¹⁷ Navyše, je tomu tak bez indícií, že bola pochovávanou komunitou prijímaná ako určitá alternatíva.¹⁸ Ako názorný príklad zo staršieho úseku včasného stredoveku možno v tejto súvislosti uviesť rozsiahlu nekropolu s jedným žiarovým hrobom odkrytú v dolnorakúskom Pittene.¹⁹ Mladšiu etapu včasného stredoveku reprezentuje zase rozsahom porovnateľné pohrebisko zo severobosnianskej lokality Petoševci, odkiaľ sú známe žiarové hroby dva.²⁰ Ani z jednej z týchto nekropol, či z ďalších podobných publikovaných v úplnosti, ako napríklad, z Lipovej-Ondrochova²¹ či z Trnovca nad Váhom,²² nemáme zatiaľ žiadne presvedčivé doklady o tom, že by tu zachytené prejavy „birituality“ boli prejavmi spolužitia spoločenstiev s rôznymi

duchovnými predstavami či ľudí odlišného pôvodu.²³ Súvisia skôr s ojedinelými prejavmi spojenými s pretrváváním niektorých duchovných predstáv u komunity, ktorá už prešla na inhumáčny spôsob pochovávaní.²⁴ Motiváciu k takémuto konaniu azda naznačuje etymologický výklad slova *upír* vychádzajúceho z praslávanského **opyrv* s pôvodným významom *nespálený*.²⁵ Môžeme sa teda nazdávať, že k týmto prejavom dochádzalo len za mimoriadnych okolností. Dozvedáme sa o nich aj vďaka tomu, že zmena pohrebných zvyklostí priniesla zároveň ustálenie priestoru využívaného pre funerálne účely. Kremačné zvyšky, ukladané už len zriedkavo, a navyše, v podobe ojedinelých hrobov, by bolo totiž len ťažko možné zachytiť v dostatočnom počte.*

¹⁷ Pramenná základňa hodnotená v príspevku je prezentovaná v štúdií Tomáša Königa, ktorá je samostatne publikovaná v tomto zborníku.

¹⁸ Porovnaj GLEESON, Patrick – McLAUGHLIN, Rowan: Ways of death: cremation and belief in first-millennium AD Ireland. In: *Antiquity*, a. 95, 2021, nr. 380, pp. 390 – 396.

¹⁹ FRIESINGER, Herwig: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Pitten-Kreuzackergasse, p. B. Neukirchen. In: IDEM (ed.): *Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich* II. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, vol. 17/18. Wien: Verlag der ÖAW, 1975 – 1977, pp. 66 a 136.

²⁰ ŽERAVICA, Zdenko: Ranoslovenska nekropola Bagruša u Petoševcima kod Laktaša. In: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu – Arheologija, nova serija*, a. 40/41, 1985/1986, p. 153 a 154.

²¹ Točík, Anton: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei (I). In: *Slovenská archeológia*, a. 19, 1971, nr. 1, p. 207, fig. 60: 8, 22.

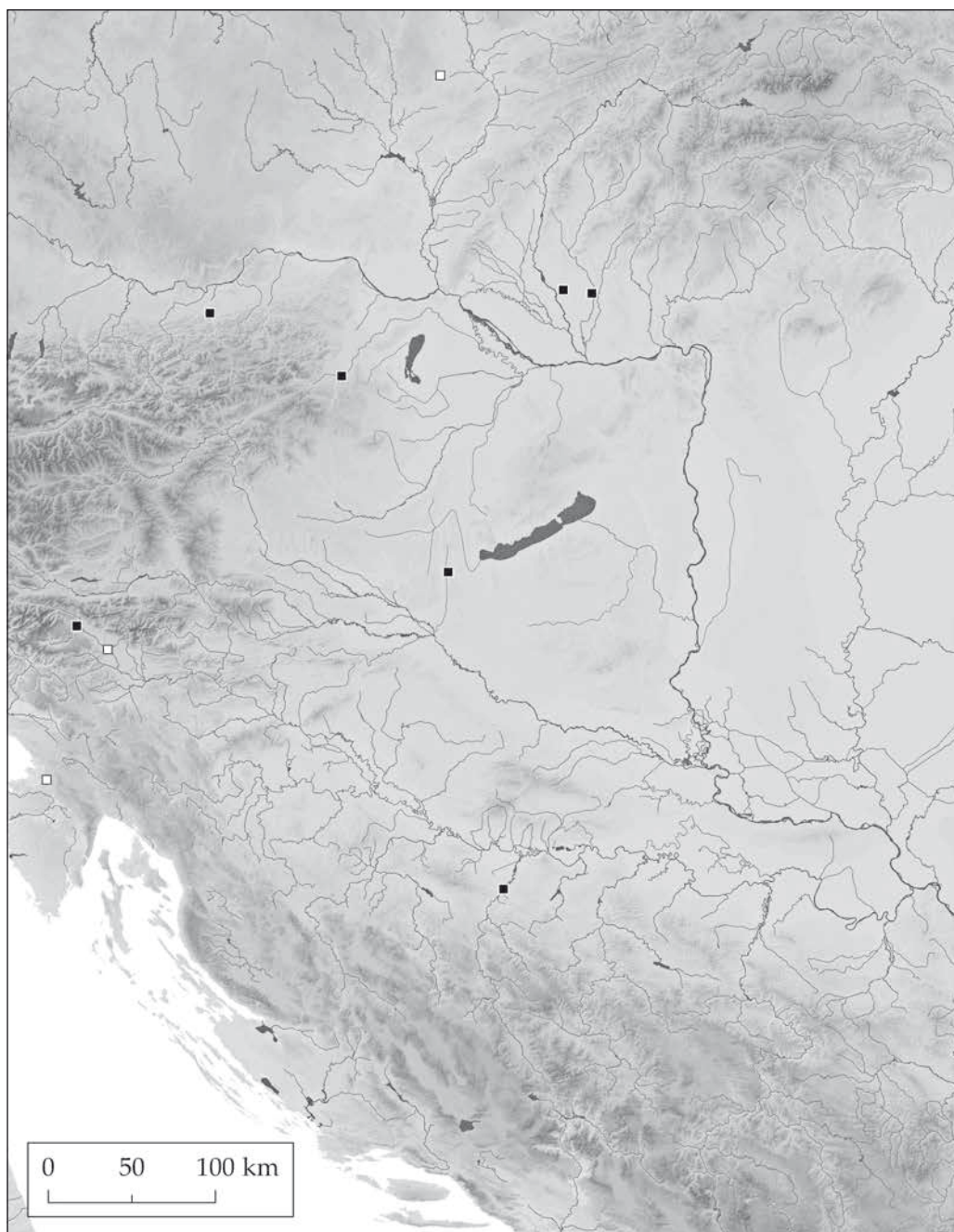
²² IDEM: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert, p. 171, tab. 39: 11 – 13.

²³ Porovnaj HEROLD, Hajnalka: Materielle Kultur – technologische Traditionen – Identität. Untersuchungen zur Archäologie des Frühmittelalters in Niederösterreich. In: *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, a. 37, 2009, pp. 112 a 128.

²⁴ JUNGCLAUS, Bettina – BIERMANN, Felix: New observations of the burial rite: Traces of fire exposure in Early Medieval inhumation burials – examples from the Slavic cemetery of Wusterhausen/Dosse (North-Eastern Germany). In: *Anthropologischer Anzeiger*, a. 78, 2021, nr. 1 – 2, p. 120.

²⁵ GULHAK, Alemko: *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec, 1993, p. 661.

* *Autori sú zaviazaní odakou A. Alajbegovi (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split) a D. Golubovićovi (Infobiro Mediacentar Sarajevo) za sprístupnenie literatúry, a osobitne P. Bandurovi za vyhotovenie distribučných máp.*

Obr. 3: Ploché birituálne pohrebiská bez zastúpenia nálezísk spájaných s obyvateľstvom avarského kaganátu. Čiernou farbou sú vyznačené náleziská v literatúre považované za vierohodné (Alsórajk, Bled, Lipová-Ondrochov, Petoševci, Pitten, Purgstall an der Erlauf, Trnovec nad Váhom), bielou farbou tie sporné (Kranj, Predloka, Pustiměř).

Sjeverna Hrvatska između Mađara i Hrvata u 10. i 11. stoljeću

Severné Chorvátsko medzi Maďarmi a Chorvátmi v 10. a 11. storočí /
Northern Croatia between Hungarians and Croats

According to historical sources, Frankish Lower Pannonia at the end of the 9th century was under the administration of Duke Braslav, merged with the Blatnograd estate (county) and under his rule faced the collapse of Frankish administration in Pannonia. The great cultural similarity of these two areas of Pannonia separated by the Drava River from the 9th to the 11th century is evidenced by the results of archaeological research. The same or similar processes take place throughout the area, as well as in other parts of the former Frankish Pannonia. The duchy was not occupied by the Hungarians at the beginning of the 10th century, nor was it a part of the Frankish Empire anymore, and there was a certain setback compared to other parts of Europe, mostly visible in the absence of significant buildings. Objects that did not exist before appear in the graves, and this is also a deviation from the tradition that was present in the 9th and early 10th centuries. It is possible that the Lower Pannonia was related to Croatia and Hungary. The duchy was strongly influenced by both Croatia and Hungary – the duchy always had a certain uniqueness, but it is difficult to determine what made it as unique. Claims that it was no one's land until the end of the 11th century sound unrealistic. Its freedom was determined by the Holy Roman Empire, which has been constantly pushing the border towards the east since its founding at the beginning of the 10th century, to the detriment of the duchy. It is possible that the threats by the Holy Roman Empire led to increased ties of the southern and northern entities. At the end of the 11th century, it will finally be more closely connected with Hungary, but also with Croatia.

Keywords: Lower Pannonia, Pannonian Slavs, Croats, Hungarians

Franački ljetopisci, ali i drugi izvori, pružaju nam vrlo šture podatke o povijesnim zbivanjima u Donjoj Panoniji u prvim desetljećima 10. stoljeća (Slika 1).¹ Iako ni iz ranijeg razdoblja nemamo mnogo više podataka o događajima u tom dijelu Franačkog Carstva, čini se da su

se na tom prostoru tada počeli događati određeni procesi udaljavanja od dotadašnjih središta.² Oni nisu vidljivi na terenu i ne mogu se dokazati, kao što se teško dokazivala i prijašnja neposredna franačka prisutnost. Samo se prema podacima iz okolnog prostora, s područja današnje

* KREŠIMIR FILIPEC, PhD. Arheološki zavod Filozofskog fakulteta, Sveučilište u Zagrebu (Republika Hrvatska).

¹ FILIPEC, Krešimir: *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, 2015.

² IDEM: *Cemeteries, Graves and two churches in Lobar – problems and solutions = Groblje, grobovi i dvije crkve u loboru – neki problemi i rjesenja*. In: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, a. 54, 2021, nr. 1; pp. 397 – 410.

Slika 1: Zemljovid srednje Europe i podjela Panonije u: (1) antičko doba (Rimsko Carstvo) na Gornju (rimске provincije: Prva Panonija i Panonija Savija) i Donju Panoniju (rimске provincije: Panonija Valerija i Druga (Sirmijska) Panonija); (2) Podjela prema franačkih izvorima iz 9. st. na Gornju Panoniju (sjeverno od rijeke Drave) i Donju Panoniju (južno od rijeke Drave); isti taj dio Franačke nazivao se i područje između rijeke Drave i Save (regnum inter Dravum et Savum); (3) Podjela prema Conversio na Gornju (između rijeke Dunava i rijeke Rabe) i Donju Panoniju (između rijeka Dunava, Rabe i Drave). (Prema: Filipec 2015, sl. 2)

zapadne Mađarske, Slovenije i Austrije, franačka uprava raspala ili povukla.³ Kad može donekle zaključiti da se postojeća se prate samo arheološki podatci, kojih je

³ ŠTIH, Peter: Mađari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja. In: *Zgodovinski časopis*, a. 37, 1983, nr. 3, pp. 171 – 201; FELGENHAUER-SCHMIEDT, Sabine: Niederösterreich im 10. Jahrhundert. In: DAIM, Falko – LAUREMANN, Ernst (eds.): *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich). Monographien des Römisch Germanischen Zentralmuseums*, vol. 64. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2006, pp. 253 – 267; Sós, Ágnes Cs.: Die Slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. *Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, vol. 22. München: Beck, 1973; FILIPEC, Krešimir: *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*, pp. 183 – 211; KARO, Špela: Archaeological traces of Ancient Hungarians in Slovenian territory – small finds from various findspot contexts. In: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, a. 54, 2021, pp. 315 – 330.

još vrlo, vrlo malo, doima se kao da se ništa radikalno nije dogodilo. Stanovništvo bi, ponajviše zaključujući prema izostanku bilo kakvih povijesnih izvora u Donjoj Panoniji, s početkom mađarskih provala trebalo ostati prepušteno više-manje samomu sebi.⁴ To je posve moguće, ali za razliku od prijašnjeg doba, o kojem gotovo ništa nismo znali, 10. stoljeće već nam je bolje poznato prije svega prema rezultatima arheoloških istraživanja. Stanovništvo ne samo da nije nestalo ili da je raseljeno nego je upravo u tim turbulentnim vremenima europske povijesti počelo demografski jačati, posebno od sredine 10. stoljeća, kad se to ponajbolje vidi datiranjem predmeta u grobovima. I dalje rijetki arheološki lokaliteti i nalazi pokazuju suprotne tendencije od onih koje bi upućivale na zemlju koja bi bila opustošena mađarskim provalama.⁵ Demografsko jačanje, od sredine 10. stoljeća, može se objasniti ili povoljnim gospodarskim prilikama, ili političkom stabilizacijom, ili eventualno useljavanjima. Teoretski možemo pretpostaviti odakle je eventualno moglo stići novo stanovništvo. Realna su dva smjera, i to iz Hrvatske, južno od rijeke Save, ili iz Prekodravlja, s područja koje su zauzeli Mađari.

Prvi demografski slom Donje Panonije nastupio je mnogo prije mađarskih pustošenja, već prije prve polovice 9. st., i veliki dijelovi tog prostora ostali su puсти ili slabo naseljeni do kraja franačke uprave. Demografski slom stanovništva

nastupio je očito nakon propasti avarske vrhovne vlasti nad tamošnjim Slavenima početkom 9. st. i nakon ustanka Ljudevita, vojvode Donje Panonije (818. – 823.).⁶ Nakon prve trećine 9. stoljeća između rijeke Drave i Save ima podosta manjih naseljenih mjesta, ali nijedno veće.⁷ Naselja su mala, raštrkana, ali još gotovo nepoznata na širem prostoru. Stara avarodobna groblja općenito se napuštaju do prve trećine 9. stoljeća uz možda jednu ili dvije iznimke (Lobor i možda Sisak). Donja Panonija slabo je naseljena ili gotovo pusta kroz cijelo 9. stoljeće, izuzev dijelova današnje Slovenije, zapadno od rijeka Sutle i Dravinje, gdje nešto prije počinje demografska obnova, vjerojatno i pod utjecajem bavarskih doseljenika te istočnih dijelova međuriječja rijeka Drave i Save istočno od Požeške kotline, koja je došla pod vrhovnu bugarsku vlast. Donja Panonija u 9. je stoljeću franačka provincija, a kao posljedica ratova trebalo joj je relativno dugo da se obnovi. Pojačana gradnja i misijska središta poput Lobora ili eventualno Siska posljedica su vanjske intervencije. Nakon intenzivnih arheoloških istraživanja posljednjih tridesetak godina prostor je bolje istražen, ali unatoč tomu, nema mnogo nalaza.

Franačka Donja Panonija koncem 9. stoljeća, prema povijesnim izvorima, bit će pod upravom vojvode Braslava, spojena s blatnogradskim posjedom (grofovijom), te će pod njegovom vlašću dočekati slom franačke uprave u Panoniji.⁸ Kod

⁴ Što je karolinška Donja Panonija vidi prema zemljovidu: FILIPEC, Krešimir: *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*, p. 9, sl. 2.

⁵ TOMIČIĆ, Željko: *Bjelobrdski kulturni krug. Groblja 9. do 13. stoljeća u međurječju Mure, Drave, Dunava i Save*. Zagreb-Požega: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2019.

⁶ SZENTPÉTERI, József: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. In: *Varia archaeologica Hungarica*, a. 13, 2002, nr. 1 – 2.

⁷ TOMIČIĆ, Željko: Der Süden Pannoniens in der Karolingerzeit. In: *Anteaues Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae*, a. 31 – 32, 2010, pp. 93 – 112.

⁸ FILIPEC, Krešimir: *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*, pp. 158 – 171.

nekog Braslavova grada odigrat će se sudbonosna bitka između franačke i mađarske vojske.⁹ Blatnogradska grofovija sa zalavarskom aglomeracijom i područje južno od Drave s Loborom i Siskom dijelit će sličnu sudbinu i u sljedećem razdoblju, barem do kraja 10. stoljeća.¹⁰ Na nekadašnjem Braslavovu posjedu, koji je uključivao i Donju Panoniju i Blatnograd, zbivali su se procesi koji vrlo slične onima u drugim dijelovima Karpatske kotline kad je riječ o pojavi nove mode i novih ukrasnih predmeta u grobovima pod utjecajem novih kulturnih i političkih okolnosti. Ni za jedan se dio prostora južno od Blatnog jezera prema arheološkim podacima ne može potvrditi da je prije kraja 10. ili čak početkom 11. stoljeća pod mađarskom vlašću.¹¹

Hrvatski teritorij i ranosrednjovjekovna hrvatska država prije 10. stoljeća počinju nešto južnije od rijeke Save, otprilike tamo gdje je u prijašnjem razdoblju bila granica između rimskih provincija Panonije i Dalmacije. Ranosrednjovjekovna Hrvatska nije trpjela nikakav demografski pad u to doba, naprotiv, u tom prostoru jačaju naselja.¹² U to je doba sve više pokopa na grobljima i na njima će taj broj kroz cijelo 10. i 11. stoljeće stalno rasti, a demografski rast vidljiv je sve do južnih granica Panonije. Sve upućuje na to da hrvatski teritorij nije bio nimalo

oštećen mađarskim provalama te nema podataka o razaranjima.¹³ Vrlo je moguće da su se južni dijelovi Donje Panonije počeli jače vezati uz Hrvate na jugu. Nije isključeno ni da su već prije s toga prostora stizali kolonisti. Do kraja 10. stoljeća rijeka Drava, do koje su stigli jači mađarski utjecaji, počeo će razdvajati teritorij panonskih Slavena pod političkim utjecajem Hrvata od onih pod političkim utjecajem Mađara, kao što će zapadni dijelovi doći pod politički utjecaj rimsko-njemačkog carstva. Donja Panonija dolazi u sferu utjecaja triju država i sve će one u narednim razdobljima utjecati na njezin razvoj.

U zaista opširnoj povijesnoj literaturi, posebno do sredine 20. stoljeća, pripadnost današnje sjeverne Hrvatske dugo se promatrala u sklopu hrvatsko-ugarskih odnosa te pravnih i političkih problema. Isticala se rijeka Drava kao povijesna granica između Ugarske i Hrvatske te se propitivalo kad su je prvi put Mađari prešli i kad su zauzeli zemlju južno od nje – početkom 10. stoljeća ili možda tek potkraj 11. stoljeća. Danas, nakon nekoliko desetljeća kontinuiranih arheoloških istraživanja, koja su ipak donijela na svjetlo dana neke nove podatke, moguće je da se naziru neka rješenja, ali ne i konačno rješenje te odgovor na to pitanje. Očito je to pitanje mnogo kompleksnije

⁹ ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – HULÍNEK, Drahošlav (eds.): Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska. In: *Zborník príspevkov z kolokvia v Bratislave 19. – 20. júna 2007*. Bratislava: Slovenský archeologický a historický inštitút – SAHI, o. z., 2008.

¹⁰ FILIPEC, Krešimir: *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*, pp. 158 – 171.

¹¹ *Ibidem*, pp. 183 – 211.

¹² PETRINEC, Maja: Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države. In: *Monumenta mediæ ævi Croatiae*, vol. 3. Split: Muzej Hrvatskih Arheoloških Spomenika, 2009.

¹³ Ima vrlo malo arheoloških nalaza mađarskog porijekla i sve u sekundarnoj uporabi: ŽERAVICA, Zdenko: Ranoslavenska nekropola Bagruša u Petoševcima kod Laktaša. In: *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu*, a. 40/41, 1985/1986, pp. 193 – 194; MILETIĆ, Nada: Ranoslovenske nekropole u Bosni i Hercegovini – komparativna razmatranja. In: *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu*, a. 44, 1989, pp. 175 – 200, 185–186; Tomičić, Željko: Spoznaje o arheološkom naslijeđu ranosrednjovjekovnog groblja na položaju Bagruša kraj Petoševaca. In: *Archaeologica Adriatica*, a. 4, 2010, pp. 133 – 134.

nego što se to željelo prihvatiti i očito se relativno dugo razdoblje od početka 10. do kraja 11. stoljeća donjopanonska povijest ne može baš jednostavno opisati, kad o tom dobu ne piše gotovo nitko od suvremenika, a arheološka istraživanja još nisu dovoljna.

Povijesni izvori

Prva desetljeća 10. stoljeća u znaku su mađarskih pljačkaških pohoda po cijeloj srednjoj Europi. Nakon mađarskog poraza kod Augsburga 955. prorjeđuju se prodori prema zapadu te počinje uobličavanje mađarske države na području na kojem su se već nastanila različita plemena. Moguće je da je postojao pokušaj, nakon propasti franačke uprave početkom 10. stoljeća, da se u doba svetorimskog cara Otona II. (973. – 983.) povrati vlast nad dijelom Panonije. Oton II. Salzburškoj je nadbiskupiji 977. i 982. potvrdio ispravu koju je navodno 860. godine Arnulf izdao Salzburškoj Crkvi, a u kojoj se nabrajaju vlasništva i posjedi u Karantaciji i bavarskoj Istočnoj marki.¹⁴ Iako je isprava nesumnjivo krivotvorina iz druge polovice 10. st., njezin je sadržaj u povijesnom kontekstu objašnjiv. Nemamo razloga sumnjati u to da je Salzburški nadbiskup polagao pravo na mnogobrojne spomenute posjede, pitanje je samo zašto ju je baš u drugoj polovici 10. st. neki krivotvoritelj dao na potvrdu caru Otonu II. Logično bi bilo pretpostaviti da se tada bavarska Katolička Crkva nadala

da će nakon vojne pobjede cara Otona II. uspjeti vratiti posjede koje je u prijašnje doba imala na tom prostoru, ali to se nije dogodilo, odnosno, uspjeh je bio ograničen samo na granična područja. Moguće je također da odgovor na pitanje što se događa s Panonijom u 10. stoljeću daje bizantski car Konstantin Porfirogenet (945. – 959.) u svojem djelu *De administrando imperio*. On piše, ali se točno ne zna u koje se to doba zbililo, da su Hrvati zavladaali Panonijom, ali je nisu pripojili primorskoj Hrvatskoj.¹⁵ Ti Panonci imali su i neovisnog vladara, dakle, bila je riječ o drugoj državi čiji vladar šalje poslanike, a samo Hrvatima u „panonskoj Hrvatskoj“ (Sclavoniji, Slavoniji), tj. Donjoj Panoniji, iz prijateljstva. To što je slao hrvatskom knezu tribut ili darove, još ne znači da je u vrijeme na koje se odnosi analizirana rečenica, Ilirik i Panonija, tj. Donja Panonija ili panonska Hrvatska, bila u sklopu dalmatinske Hrvatske, jer je vladar Panonije (panonske Hrvatske) općenito slao poslanike u razne zemlje, što je uostalom i prerogativ njegova suverenog položaja što ga je pisac označio riječju, a jedina iznimka u kvaliteti tih poslanstava jesu poslanstva upućivana knezu dalmatinske Hrvatske. To je ipak jedan vrlo dvojbjen i nesuvisao izvor. Pop Dukljanin spomenuo je da je hrvatski kralj Tomislav zapriječio nekoliko mađarskih upada i da je sve prodore njihova vojskovođe Atila uspješno odbio. Tu se mogu navesti i različiti drugi dokumenti i povelje te spomen Sisačke biskupije na

¹⁴ FILIPEC, Krešimir: *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*, pp. 172 – 182, 277 – 297.

¹⁵ CONSTANTINE PORPHYROGENITUS: *De administrando imperio*. Ed. Gyula MORAVCSIK; trans. Romilly J. H. JENKINS. Washington: Center for Byzantine Studies, 1967 (revised edition); Konstantin PORFIROGENET: *O upravljanju carstvom*. Introduction and comments Nikola TOMAŠIĆ. Zagreb: Dom i svijet, 2003, p. 76; GRAFENAUER, Bogo: Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata. In: *Historijski zbornik*, a. 5, 1952, nr. 1 – 2, pp. 1 – 56; FILIPEC, Krešimir: *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*, pp. 92 – 198.

splitskome crkvenom saboru, ali nijedan od tih dokumenata ne pruža jednoznačnu sliku o povijesti Donje Panonije. Spomen Sisačke biskupije zabilježen je 928. na splitskome crkvenom koncilu uz napomenu da je biskupija, poput ostale dvije nuđene, Skradinske i Delminijske, bila dobro napućena i da je imala dovoljan broj svećenika, vrlo je neobičan i teško provjerljiv. Ta koncilska bilješka suštinski se razlikuje od pisma bavarskih biskupa papi oko 900., u kojem se prikazuje posve drugo stanje u navodno opustošenoj Panoniji, bez ijedne čitave crkvene zgrade. Nesumnjivo je prekodravska Panonija trebala biti više opustošena od ovostrane, južne Panonije, ali tako dijametralno različite opise stanja u Panoniji možemo objasniti time što su, očito, bavarski biskupi dijelove opustošene Panonije preuveličavali te se njima koristili kao stilskom figurom u obraćanju papi, ili se u dvadeset pet godina (od oko 900. do 928.) situacija iz temelja promijenila. Različiti drugi, vrlo dvojbeni, izvori koji se pojavljuju, također ne pružaju dovoljno dokaza. Moguće je da je hrvatski kralj Zvonimir (1075./76. – 1089.) zavladao Donjom Panonijom i moguće da je to područje više puta iz hrvatske vrhovne vlasti prelazilo pod mađarsku vrhovnu vlast. To su vrijeme popunili nesigurni povijesni izvori koji govore o tome da je ugarski kralj Stjepan I. (997. – 1038.) zauzeo cijelu Panoniju i zadržao je te da mu je pomogao njegov suvremenik hrvatski kralj Krešimir (1000. – oko 1030.) u borbi sa Svetim Rimskim Carstvom, zbog čega mu je predao Slavoniju (Panoniju), koju je on zahtijevao 1035., itd. Takva situacija

možda bi mogla dovesti do tvrdnje da je riječ o ničijoj zemlji – to bi značilo da nakon franačke uprave nikad nije bila samostalna, nego ju je držao uvijek netko od njegovih susjeda – cijelu i neki njezin dio. Moguće da su dva kraljevstva podijelila područje utjecaja nad tim teritorijem na rijeci. Povijesni izvori ne pripomažu u rješavanju problema.

Nakon toga često se u različitim raspravama analiziraju isprave iz vremena kad je već osnovana Zagrebačka biskupija te se na temelju njih pokušava naći neko rješenje. Felicijanova isprava iz 1134. jedno je od najstarijih svjedočanstva ne samo za povijest Zagrebačke biskupije nego i za cijelu Donju Panoniju, odnosno srednjovjekovnu Slavoniju uopće (Slika 3). Razumljivo je da su se povjesničari dali na posao da taj golemi vremenski razmak, od 928. do 1093./1094., kad je trebala biti osnovana Zagrebačka biskupija, odnosno više od sto šezdeset godina povijesti Donje Panonije, barem nekako popune.¹⁶ Nuđenje Sisačke biskupije biskupu Grguru na splitskom koncilu 928. ne mora nužno značiti da je ta biskupija tada funkcionirala te da se nalazila unutar Hrvatske (Hrvatskoga Kraljevstva). Prostor na kojem bi mogla biti ponovno obnovljena Sisačka biskupija pripadao je, a vjerojatno još tada pripada, akvilejskomu misijskom krugu i terorijski je u tom smislu zaista mogla biti ponuđena ninskom biskupu Grguru, jer je i ninska biskupija osnovana na istome akvilejskome misijskom prostoru, na području Akvilejske patrijaršije. No, i da je biskupija tada obnovljena, to nikako ne objašnjava što se zbivalo s tim prostorom

¹⁶ KLAJČ, Nada: Baltazar A. Krčelić (1715 – 1778) autor tzv. Odlomka ljetopisa iz 11. st. In: *Croatica christiana periodica*, a. 16, 1985, pp. 1 – 46; MARGETIĆ, Lujo: *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku. Pravnopovijesne i povijesne studije*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilište u Rijeci, 2000, p. 289; FILIPEC, Krešimir: *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*, pp. 313 – 336.

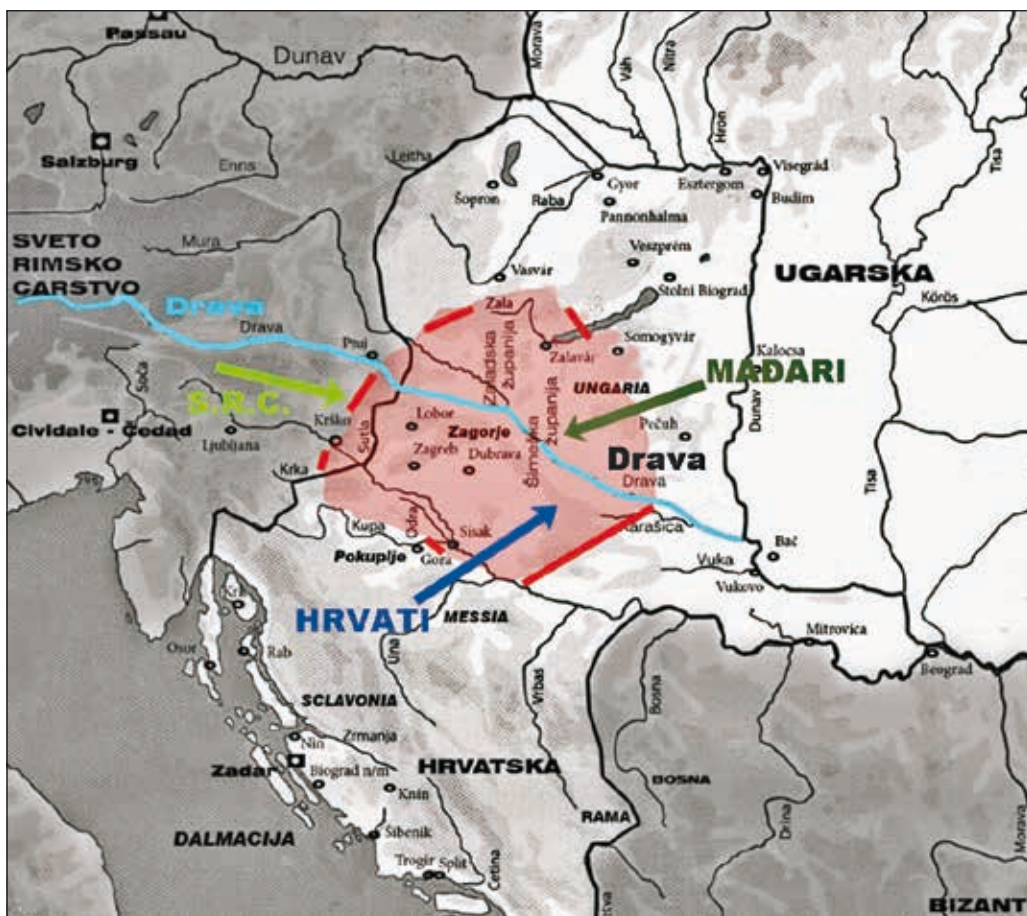

Slika 2: Zagrebačka biskupija prema približnim granicama iz 14. st. s naznačenim područjem kasnoantičkih biskupija čiji je teritorij obuhvaćala i ucrtanim poznatim starokršćanskim crkvama. naznačene su približne granice okolnih država.

sljedećih sto šezdeset godina. Ono što zbunjuje jest pitanje zašto je osnovana Zagrebačka biskupija na istom teritoriju gdje je već bila Sisačka biskupija. Tzv. Felicijanova isprava iz 1134. važna je isprava za posjed Dubravu, ali je za povijest Zagrebačke biskupije posve nesiguran povijesni izvor koji zasigurno u sebi ima tragove ili natruhe istine, ali ne dokazuje ništa, osim što možda upućuje na ono što već znamo i iz drugih izvora: da je negdje u posljednjem desetljeću 11. stoljeća Donja Panonija pod Ugarskom. Vrlo je teško pomisliti da bi netko išao toliko daleko i lažirao baš sve u njoj, ali ona pokazuje određenu tendenciju da objasni nešto što

je važno u sporu oko šume, gdje se, valjda da bi se fascinirao parničar i uvjerio sud, navodi sva silina svjedoka i drugih podataka koji su trebali pomoći u sporu.

Zapadni dio nekadašnje Donje Panonije zapadno od rijeka Sutle i Dravinje bit će u 10. stoljeću uključen u novoosnovane granične markgrofovije Svetoga Rimskog Carstva, a istočni dio uskoro će od Bugara preuzeti Mađari. Ta dva dijela Donje Panonije imat će nakon toga posve drukčiji politički i kulturni razvoj. Između njih ostao je relativno mali teritorij omeđen rijekama Dravom, Savom i Kupom, s dva najvažnija ranosrednjovjekovna središta, Siskom i Loborom.

Slika 3: Brslavovo vojvodstvo kraj 9. st. s ucrtanom rijekom Dravom kao novom granicom i područjem utjecaja susjednih država.

Granica na rijeci Dravi

Kad je i je li uopće u tijeku 10. i 11. stoljeća postavljena granica na rijeci Dravi između Hrvata i Mađara, jedno je pitanja na koje također nemamo jednoznačan odgovor. Granica Hrvatskoga Kraljevstva završava na Dravi već prije 10. stoljeća ili ga je čak prelazila na području Prekomurja u smjeru Blatnog jezera, što

je također mogućnost koja se razmatra i uzima u obzir (Slika 5). Posve je sigurno da su istu tu rijeku Dravu prelazili i prešli Mađari na nekoliko mjesta jer su držali istočni dio međuriječja nakon što su iz njega istjerali Bugare. O tome svjedoče rijetki arheološki nalazi iz Đakova, njegove okolice i Vukovara.¹⁷ Kaptol kod Požege kao Zborni kaptol i sjedište Pečujске biskupije s južne strane rijeke Drave

¹⁷ DEMO, Željko: Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar-Lijeva Bara (X–XI. stoljeće). *Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographiae*, vol. 6/1–2. Zagreb: Arheološki muzej, 2009; FILIPEC, Krešimir: Srednjovjekovno groblje i naselje Đakovo – Župna crkva. *Istraživanja Katedre za opću srednjovjekovnu i nacionalnu arheologiju*, vol. 1. Zagreb: Centar za ranosrednjovjekovna istraživanja, 2012.

pružio je podatke o osnivanju groblja uz crkvu na kraju 11. i početkom 12. stoljeća.¹⁸ Ta crkva, uz one na Meraji u Vinkovcima, Borincima kod Vinkovcima i Klisi kod Osijeka, upućuje na pojačanu gradnju crkava na prijelazu 11. u 12. stoljeće u sklopu ugarske države i Pečujske biskupije. Takva situacija još nije dokazana u zapadnom dijelu međuriječja Drave i Save iako je, naravno, i ona tu moguća. Općenito je teško dokazivo da je hrvatski teritorij u 10. i 11. stoljeću obuhvaćao zemlju sjeverno od rijeke Save.

Ideja da je do rijeke Drave bila jedna provincija, vrlo je vjerojatno relikv iz prošlog vremena, iz 9. stoljeća, kada je cijeli taj teritorij bio uklopljen u okvire Forojulijske markgrofovije, koja je završavala na rijeci Dravi, gdje je završavala i forojulijska vojna operativna zona i markgrofovija do 828. Ideja da je to bio cjelovit prostor, gradila se dugo pa ni bugarska uzurpacija, ni mađarsko pustošenje, kao ni stvaranje mađarske države u posljednjim desetljećima 10. st. u sjevernim i sjeveroistočnim dijelovima Panonske nizine, tu ideju nisu mogle izbrisati, pa ni u onom času kad su Mađari prešli rijeku Dravu.

Početkom 10. st., nakon stotinu godina u istoj franačkoj državi, velike razlike između panonskih Slavena i Hrvata u Dalmaciji, koje su postojale nesumnjivo još potkraj 8. i početkom 9. st., bile su izbrisane. Panonski Slaveni bili su pod Avarima, a Hrvati nisu nikada. Stvoreni su svi preduvjeti za to da taj prostor, koji je bio organiziran prema franačkom modelu i koji je bio uklopljen u okvire zapadnoeuropske civilizacije, postane jedinstven. Svemu tom zbližavanju pridonijele su vjerojatno seobe i ženidbene

veze, posebice plemstva. Nesumnjivo je riječ o tome da su Hrvati, odnosno dio njih, iskoristili situaciju u nekom interregnumu koji je stvoren potpunim kolapsom franačke uprave u Panonskoj nizini, ili su bili primorani na to, te moguće zauzeli dijelove zemlje ili je stavili pod svoju kontrolu. Panonski Slaveni, posebno plemstvo, mogli su se združiti s Hrvatima. Nesumnjivo su veze uspostavljene i s Ugarskom. U grobovima ubijenih na loborskom groblju imamo strelice zabodene u tijelima pokopanih, ali sve su zapadnog tipa. Ili oni ratuju međusobno ili s nekim na zapadu, ali mađarske su strelice nepoznate. Sveto Rimsko Carstvo širilo je svoj teritorij na štetu Donje Panonije sve do razvijenoga srednjeg vijeka.¹⁹

Čvršće povezivanje Hrvatske i Ugarske vjerojatno počinje od kraja 10. i početka 11. st. jer su obje države, Hrvatska i Ugarska, bile suočene s prijetnjom ponovnog širenja Svetoga Rimskog Carstva (Franačkog Carstva), a Hrvatska i s jačanjem Mletačke Republike (Venecije). U tom kontekstu dolazak nove zajedničke ugarske dinastije nije trebao biti veći šok za zemlju. Nemamo razloga sumnjati u to da je Donja Panonija ovisila o hrvatskoj pomoći te da je napad na Hrvatsku, na sjeveru, moguće započeo prijelazom rijeke Drave. Nažalost to ne možemo dokazati.

Arheološki izvori – neki problemi

Arheološka istraživanja ne pokazuju da se išta radikalno dogodilo u prvim desetljećima 10. st., kao što bi bio prekid pokopa na nekim pozicijama ili nešto drugo što bi dovelo do određenoga diskontinuiteta.

¹⁸ Bojčić, Zvonko – PODUNAVAC, Danimirka: Počeci Požeškog zbornog kaptola sv. Petra – srednjovjekovno crkveno i svjetovno središte Pečujske biskupije. Early Medieval Centers of Power, Programme and the book of abstracts, Zagreb 2021.

¹⁹ Kosi, Miha: ...*quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit...* (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku). In: *Zgodovinski Časopis*, a. 56, 2002, nr. 1 – 2, pp. 43 – 93.

Slika 4: Glavna središta franačke Donje i Gornje Panonije u 9. stoljeću.

Ipak su vidljive neke promjene! One su zahvatile Blatnograd, koji se nalazio gotovo na granici prema području koje su tada držala mađarska plemena. Tu se osjeća propadanje infrastrukture i odseljavanje ljudi. Je li to posljedica samo blizine granice s Mađarima ili je zalavarska aglomeracija ostala bez „gradskog“ stanovništva zbog potpunoga gospodarskoga kolapsa cijele provincije i širega kraja? Plemstvo je pobjeglo, trgovina je propala i trgovci su počeli zaobilaziti taj kraj. Stanovništvo u Donjoj Panoniji nastojalo je na različite načine odgovoriti na probleme koji su ih tada zadesili, a to pokazuje svu složenost odnosa u 10. st. (Slika 2)

Groblja iz prve polovice 10. stoljeća južno od rijeke Save još su više iznimka nego pravilo. Ističe se samo jedno groblje iz tog vremena južno do Drave i sjeverno od Save u Loboru, na poziciji Majka Božja Gorska, koje treba promatrati u sklopu ove kompleksne situacije.²⁰ Ostala groblja, ponajviše groblja na redove, osnivaju se tek u 10. stoljeću, a obično završavaju gradnjom crkava na postojećim grobljima ili premještanjem groblja uz župne crkve. Neprekinuti kontinuitet pokopa južno do rijeke Drave vidljiv je samo u Loboru i nigdje drugdje. Čini se da Donja Panonija do početka 10. stoljeća nije bila demografski obnovljena i gušće

²⁰ FILIPEC, Krešimir: Zdenko Vinski i rani srednji vijek u savsko-dravskom međuriječju s posebnim osvrtom na diferenciranje bjelobrdске kulture u regionalnom smislu. In: JARAK, Mirja –BUNČIĆ, Maja (eds.): *Zdenko Vinski – život i znanstveni rad. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 2016. godine*. Zagreb: FF-press; Arheološki muzej u Zagrebu, 2020, pp. 257 – 264.

nastanjena. U kojoj se onda mjeri mogu pratiti daljnja zbivanja kad nema pouzdanih podataka? U velikom dijelu cijeloga tog prostora pojavljuju se, naime, dva problema: slaba izraženost materijalne kulture 9. i početka 10. st., koja se povezuje s vremenom franačkog vrhovništva nad spomenutom provincijom, i nepostojanje dokaza, odnosno njihov izostanak, da je prostor južno od Blatnog jezera bio naseljen od novoga mađarskog etnika prije kraja 10. st. ili početka 11. stoljeća, Tri različita primjera pružaju Zalavár (zalavárska aglomeracija), Ptujski grad, Lobar i eventualno Sisak, koji je najslabije poznat. Sva su ta četiri lokaliteta potkraj 9. i početkom 10. stoljeća u sklopu Braslavova vojvodstva. Svi oni proživljavaju različitu sudbinu, a nakon 10. stoljeća naći će se u različitim državama. Arheološki materijal neće se na tamošnjim grobljima jako razlikovati, što je posljedica širenja i tzv. ketlaške i tzv. bjelobrdske kulture. Nalazišta su vrlo kompleksna i pružaju nam različite poglede na ista zbivanja.

U Ptuju je bio prijelaz preko rijeke Drave, vjerojatno je postojao most preko kojeg su prolazili mađarski pohodi prema Italiji.²¹ Dokumentirani su i staromađarski predmeti u grobovima na Ptujskom gradu koji se mogu različito tumačiti, ali ponajmanje uključivanjem mjesta u sklopu mađarske države. Ono po čemu se interpretacije sudbine Ptuja nakon 900. razlikuju od interpretacije prilika u Blatnom (Zalavár) jest to što se smatra da je, ako je i bio privremeno zauzet od Mađara (što se nikako ne smije isključiti) ili

napušten, zasigurno je brzo vraćen pod franačku upravu. Kontinuiran i neprekinut niz pokopa na groblju na Ptujskom gradu prestao je u 11. st. Prestanak pokopa vjerojatno je posljedica premještanja groblja uz crkvu na drugoj poziciji. Ptuj ne samo da je ostao pod franačkom upravom nego je postao jedno od važnijih uporišta franačke uprave između rijeke Rabe i rijeke Drave, prije svega uporište i posjed salzburškog nadbiskupa u Pannoniji. Čini se da tu nema disonantnih tonova. Ono što ostaje otvoreno pitanje jest da li je na Ptujskom gradu bila crkva i je li ona srušena u mađarskoj provali ili u nekim drugim okolnostima. Nažalost, odgovor na to pitanje ne možemo dati jer su u arheološki slojevi u mnogobrojnim kasnijim intervencijama na istoj poziciji jako poremećeni. Stoga se ne može dokazati da se, kao i u Loboru, uz ranokršćansku crkvu formira novo groblje, uz koje ili na kojem se gradi nova karolinška ili obnavlja stara ranokršćanska crkva te se uz nju nastavljaju pokopi. U Ptuju crkva je srušena, možda već za mađarskih provala prema Italiji početkom 10. stoljeća, ali to se također ne može dokazati. Južno do rijeke Drave u zapadnom dijelu međuriječja nema nikakvih mađarskih predmeta, pa su i kovanice vrlo rijetke; u Loboru su nađene samo dvije kovaniće sv. Stjepana i onda tek sv. Ladislava. Nema ničega što bi se mogao povezati ni s provalama ni s naseljavanjem (Slika 4). Mađarskih pak nalaza ima u Sloveniji na tzv. Strata Hungarorum i u rubnim dijelovima ranosrednjovjekovne Hrvatske,

²¹ KOROŠEC, Josip: *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji*. Ljubljana: Tiskarna Družbe Sv. Mohorja, 1947; IDEM: *Staroslovensko grobišče na Ptujem gradu*, Dela 1. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1950; KOROŠEC, Paola: Ungarische Elemente aus der Nekropole auf der Burg zu Ptuj. In: *Arheološki vestnik*, a. 36, 1985, pp. 337 – 350; TOMIČIĆ, Željko: Prilog istraživanju kronologije bjelobrdskeg segmenta srednjovjekovnog groblja Ptuj-Grad. In: *Ptujski arheološki zbornik*, 1993, pp. 543 – 579; KOROŠEC, Paola: *Nekropola na Ptujem gradu, turnirski prostor = Das Gräberfeld an dem Schloßberg von Ptuj, Turnierplatz*. Ptuj: Pokrajinski muzej, 1999.

	Konstantin VII Porfirogenet i sin Roman (913. - 959.) bizantski car	Stjepan I. (1000. - 1038.) ugarski kralj	Petar I. (1038. - 1041.) i (1044. - 1046.) ugarski kralj	Andrija I. (1046. - 1060.) ugarski kralj	Bela I. (1060. - 1063.) ugarski kralj	Ladislav I (1077. - 1095.) ugarski kralj
Vukovar Lijeva Bara Srpski	1 G					
Lobor Majka Božja Gorska Nevoltska župe		2 S				1 S
Bijelo Brdo Ulica Venecija Slavonska			1 G	5 G	2 G	
Josipovo Mesarna Slavonska				4 G		
Svinjarevci Srpski					1 G	5 G
Vinkovci Meraja Slavonska						5 G
Zvonimirovo Veliko polje Slavonska						1 G
Čepin Ovcara Tursko groblje Slavonska						2 G+N

Kovanica nađena u grobu ili poljuće iz raznog groba: G; kovanica nađena u arheološkim staji: S; slučajni nalaz na lokalitetu: K.

Slika 5: Sjevernohrvatska nalazišta između rijeke Drave i Save na kojima su nađene kovanice 10. i 11. st. s naznačenim jednim lokalitetom (Lobor) s područja nekadašnje franačke Panonije (dopunjeno prema: Filipec 2015, sl. 109).

južno do rijeke Save (rasparane garniture u dječjim grobovima).

Kad se piše o Blatnom (Blatnogradu, dan. Zalaváru), većinom se ide za tim da je on uništen ili napušten u doba mađarske seobe, već oko 900., i da je potom dio mjesta (benediktinski samostan sv. Hadrijana) ponovno obnovljen od vremena vladavine ugarskoga kralja sv. Stjepana ili, najprije, u vrijeme njegova oca, velikog vojvode Gejze.²² Ono što nesumnjivo govori u prilog jasnu i neprekinutu kontinuitetu života u tome mjestu jesu

crkve koje nisu bile porušene, možda tek napuštene, i oko kojih se u kontinuitetu pokapalo barem do početka 11. st. Naravno, u traženju toga kontinuiteta potrebno je biti vrlo oprezan jer se katkad kratki prekidi ili čak oni koji trajali nekoliko desetljeća ne mogu najjasnije odijeliti. Tu je problem gradnje „druge faze“ crkve sv. Hadrijana: čini se da se to dogodilo kasnije nego što bi se to očekivalo. U arheološkoj literaturi provlači se teza da je Zalavár došao pod mađarsku vlast već poslije 900., što je zaista moguće.²³

²² Szóke, Béla Miklós: *Die Karolingerzeit in Pannonien: Monographien des Romisch-Germanischen Zentralmuseums*, vol. 145. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2021, pp. 275 – 302.

²³ Sós, Ágnes Cs.: *Die Slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert*; Szóke, Béla Miklós: *Die Karolingerzeit in Pannonien*, pp. 275 – 302.

U Loboru, na lokalitetu Majka Božja Gorska, u ranome srednjem vijeku bile su podignute dvije crkve, drvena crkva i predromanička bazilika.²⁴ One su stajale jedna uz drugu, drvena je sagrađena u prvoj trećini 9. stoljeća, a zidana nakon nje. Bazilika se prema određenim konstruktivnim elementima (oblik apsida, vanjske lezene poklapaju se s pilastrima na unutrašnjem zidu) te prema sličnim tlocrtnim rješenjima također ne može uže datirati. Takva se građevinska i konstruktivna rješenja prema sličnim zgradama sa sličnim tlocrtima obično datiraju pred kraj ranoromaničkog razdoblja ili barem kroz 11. st., i to prema onima sagrađenima na užemu ranosrednjovjekovnome hrvatskom području, Solinu, bizantskom Zadru i Mletcima ili prema bazilici u Zalavár-Récéskútu (Blatno, Blatnograd), nekadašnjemu najvažnijemu panonskom središtu, okvirno u 9. st. Drvena crkva srušena je najkasnije do početka 11. st. jer se u sloju iznad ruševine pojavljuju srebrne kovanice ugarskoga kralja Stjepana I. Predromanička bazilika također je bila porušena i preko nje počinje pokapanje. Nakon rušenja bazilike počinje pokapanje mrtvih već po ruševini, u njezinoj unutrašnjosti. Uokolo nje pokapanje se nastavlja i najbolje je vidljivo u grobovima datiranim otprilike pred kraj 10. i u početak 11. st., kad se vidi

veliki broj predmeta u grobovima, određeno blagostanje te praćenje trendova koji su tada postojali diljem Panonske nizine i okolnih krajeva, a karakterizira ih veliki broj predmeta u grobovima. To je vrijeme egzistiranja tzv. bjelobrdske kulture, kulture koja u ovom dijelu zemlje povezuje slabo istraženo 9. st. s razvijenim srednjim vijekom. Prema arheološkim bi se predmetima i sloj grobova iznad sloja sa šutom koja pripada ruševini predromaničke bazilike mogao datirati kroz cijelo 11. st., onda možda više prema kraju toga 11. st., a najkasnije do sredine 13. st. Prema grobovima, dakle, evidentno je dulje vrijeme pokapanja, moguće da je čak riječ o cijelom dobu funkcioniranja tzv. bjelobrdske kulture (od posljednje trećine 10. do sredine 13. st.). Dakle, vrijeme diskontinuiteta kad je predromanička bazilika bila porušena, a još nije bila sagrađena kasnoromanička crkva, proteže se od posljednje trećine 10. i prve trećine 11. do sredine 13. st. Čak se ni u ovom slučaju ne može datirati rušenje crkve, te se ne zna je li srušena početkom ili potkraj 10. ili potkraj 11. st. ili još kasnije. Moguće da bi se mogla naći poveznica s lokalitetom Ducové, Flur Kostolec, Trnava u Slovačkoj.²⁵ Na tamošnjem istraženom groblju oko crkve u okviru feudalnog dvora registrirano je uz crkvu više horizonata sahranjanja. Crkva je jako oštećena između 940.

²⁴ FILIPEC, Krešimir: Aquilean missionary center in the Frankish lower Pannonia the turn of 8th in 9th century. In: *Hortus Artium Medievalium – Journal of the International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages*, vol. 19, 2013, pp. 301 – 310. IDEM: Zwei Kirchen aus dem 9. Jahrhundert in Lobor und ihr Inventar. In: *Anteaesus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 35/36, 2018, pp. 345 – 361; FILIPEC, Krešimir – BUNČIĆ, Maja (eds.): *Lobor – ranosrednjovjekovno središte moći: 20 godina arheoloških istraživanja = Lobor – Early Medieval Center of Power: 20 Years of Archaeological Research* (catalogue). Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu; Arheološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; Lobor: Centar za ranosrednjovjekovna istraživanja, 2021, pp. 73 – 110.

²⁵ RUTTKAY, Alexander: Mittelalterlicher Friedhof in Ducové, Flur Kostolec, Bez. Trnava: Beitrag zum Studium der Beziehungen zwischen den sog. Reihengräberfeldern und Kirchenfriedhöfen vor dem 13. Jahrhundert. In: BIALEKOVÁ, Darina – ZÁBOJNÍK, Jozef (eds.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Bratislava: Veda, 1996, pp. 391 – 409.

– 970. te ponovno popravljena, te se napokon oko njenih zidova nastavlja s pokopima od druge polovice 10. st. Crkva nije obnovljena, ali postoji određena tradicija i kontinuitet groblja na redove.

Gledajući to, bilo bi bliže događajima vezanima za ponovni ulazak Svetoga Rimskog Carstva u vrijeme vladavine Otona III. u drugoj polovici 10. st. ili kad su Mađari teoretski prvi put zauzeli ove prostore južno od rijeke Drave, moguće u doba ugarskoga kralja sv. Stjepana I., jer je prije toga to bilo vrlo malo vjerojatno, ili je možda najizglednije da je riječ o vremenu nakon smrti hrvatskoga kralja Zvonimira (nakon 1089.), kad su sjevernu Hrvatsku zauzeli Mađari (o tome da je tada još bazilika bila cijela možda bi svjedočila predromanička skulptura jer zasigurno nije izrađena u jednome mahu, ali kako je rečeno, ni oko njezine datacije nema suglasja). Većina pak predmeta koji se nalaze iznad sloja vezanoga za ruševinu potječe iz relativno kasnijeg doba, iz kasnih faza funkcioniranja tzv. bjelobrdske kulture, te je ona zaista mogla biti razorena tek u vrijeme mongolske provala 1242., ali takvo što bilo bi moguće samo ako se pojedinim tipovima predmeta produlji vijek trajanja do 13. st. Na kraju se možda nijedan povijesni događaj ne može povezati s njezinim rušenjem. Moguće je da je jednostavno stradala u nekom potresu ili požaru te neko vrijeme nije bilo crkve na lokalitetu dok nije sagrađena nova, kasnoromanička. Moguće je da je staro stanovništvo počelo pokapati svoje mrtve oko ruševina i središnje apside predromaničke bazilike, koja nije bila u cijelosti porušena jer je uklopljena u kasnoromaničku crkvu. Moguće je da je iznad velike predromaničke bazilike jedno vrijeme stajala manja crkva, ali to ne možemo znati jer nemamo arheoloških potvrda.

U interpretaciji nalaza iz Lobora, koji se promatra kao sastavni dio Donje

Panonije, to bi trebalo teoretski očekivati u vrijeme vladavine ugarskih vladara u posljednjim desetljećima 10. st, u vrijeme vojvode Gejze ili kralja Stjepana, a prema mađarskoj ili hrvatskoj historiografiji najkasnije poslije 1090-ih. Ptuj pak ne bi nikad, ili bi bio vrlo kratko, u doba najžešćih provala, pod Mađarima ili u području njihova utjecaja. Kako se na sve te tri pozicije, koje geografski nisu jako udaljene jedna od druge, ponavlja gotovo ista ili vrlo slična situacija, očito nešto u primijenjenoj metodi i interpretacijama nalazišta i predmeta nije dobro. Predmeti pak mađarske provenijencije pronalaze se češće na pravcima kojima su Mađari prodirali prema Italiji ili Bavarskoj. Etnička prisutnost Mađara ne može se dokazati prije početka 12. stoljeća, a tada već nastupa sasvim neko drugo doba.

Ono što pokazuju sva dosadašnja arheološka istraživanja jest da pojačana gradnja crkava u Donjoj Panoniji počinje tek od sredine, odnosno, što je još vjerojatnije, pred kraj 12. stoljeća. Tada je cijela Panonija, kao i hrvatska država, već u sklopu Ugarskoga Kraljevstva, odnosno Hrvatsko - Ugarske personalne unije. Čini se da su započeti procesi podizanja crkava u franačko doba bili prekinuti u mađarskim provalama i pri urušavanju političke strukture. U ranije je doba, u 9. st., takvo što na sebe preuzela franačka uprava te imamo barem tri crkve iz tog razdoblja. Je li moguće da nakon 10. stoljeća i kroz cijelo 11. stoljeće nije bilo interesa za gradnju novih crkava? To se pitanje na sadašnjem stupnju istraženosti ne može razriješiti – taj proces svakako ne bi bilo moguće provesti bez jake središnje vlasti, bez koje nema ni crkvene organizacije koja može organizirati gradnju novih zgrada. Je li u to doba, od 10. do konca 11. stoljeća Donja Panonija ničija zemlja (*terra nullius*), i što bi to zapravo značilo? U Donjoj Panoniji ne postoji baš nikakav

čvrsti dokaz da je prije 12. stoljeća bila organizirana bilo kakva mađarska uprava niti da je u tome djelu prepoznato ili dokazano mađarsko naseljavanje, čak se ne može dokazati neka njihova kratkotrajna prisutnost. Arheološka istraživanja pokazuju da se očito ipak nešto drastično promijenilo, npr. crkve su porušene, a stanovništvo kao da je učinilo odmak od franačkih tendencija. Ne samo u 10. već do 13. stoljeća glavna prijetnja dolaziti će sa zapada, s područja Svetog Rimskog Carstva. Mađara i staromađarskih nalaza nema niti u tragovima i to je ono što razlikuje ovaj dio Panonije od sjevernih dijelova Panonske nizine i od onih uz sjeverne rubove Karpatske kotline gdje se takvo što počinje opažati već tijekom 10. stoljeća. Osim širenja karakterističnih predmeta ponajviše vezanih uz modu 10. i 11. stoljeća koje je zahvatilo široke prostore srednje Europe, a u Panonskoj nizini obično se povezuju uz širenje tzv. bjelobrdske kulture nema drugih poveznica s prostorom današnje Slovačke.²⁶ U stoljećima koje slijede nakon uspostava hrvatsko-ugarske personalne unije u ovome dijelu zemlje bit će vidljivije domaće plemstvo, ali i ugarsko plemstvo, ako se to može prosuditi prema imenima i prezimenima nositelja, ali to je već vrijeme srednjovjekovnih feudalnih odnosa kad je ženidba među plemstvom bilo uobičajena. Donja Panonija od 12. st. češće nazivana Slavonijom imat će svoj teritorij i autonomiju, niti teritorij niti autonomija uvijek neće biti ista, ali s vremenom će ona biti sve veća. U njenom daljnjem razvoju sudjelovat će cijeli tamošnji narod i plemstvo kako slavensko, hrvatsko tako

i mađarsko. Među njima neće biti staleskih razlika.

Zaključak

O velikoj kulturnoj sličnosti tih dvaju rijekom Dravom odijeljenih područja Panonije od 9. do 11. stoljeća svjedoče rezultati arheoloških istraživanja. Na cijelom prostoru događaju se isti ili slični procesi kao i u drugim dijelovima nekadašnje franačke Panonije. Vojvodstvo nije zauzeto od Mađara početkom 10. stoljeća, ali nije više ni dio Franačkog Carstva. Vidljivo je određeno nazadovanje u odnosu na druge dijelove Europe, ponajviše u izostanku podizanja važnijih zgrada – ponajviše crkava. U grobovima se pojavljuju predmeti kakvih dotad nije bilo pri pokapanju, a to je nesumnjivo odstupanje od tradicije 9. i početka 10. stoljeća te postavaka koje su širili franački misionari. Između sjeverne Hrvatske i Slovačke postoje određene sličnosti u tome razdoblju, jer su prisutni slični procesi ponajviše uvjetovani mađarskom provalom, naseljavanjem i oblikovanjem mađarske države, ali i širenjem slične mode. Čini se da je Donja Panonija vezana za Hrvatsku (moguće da su nad njom kraće vrijeme i uz prekide vladali Hrvati koji su se odvojili od onih u Dalmaciji i Hrvati iz Dalmacije) te uz Ugarsku (vrlo je vjerojatno u vrijeme vladavine kralja Stjepana I. priključena njegovu kraljevstvu ili je s njim bila jače povezana). Ona je pod jakim utjecajem i Hrvatske i Ugarske – ali će uvijek imati određenu posebnost; ipak, teško je odrediti što čini tu njezinu samosvojnost. Moguće da ima

²⁶ Točík, Anton: *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Archaeologica Slovaca Catalogi*, vol. 3. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1968; RUTTKAY, Alexander: *O slovensko-maďarských vzťahoch po rozpade Veľkej Moravy. Archeologické a historické aspekty*. In: *Slovenské štúdie*, 1992, nr. 2, pp. 159 – 165.

vlastito plemstvo, vlastitu samoupravu te da je samostalna do pred kraj 11., ako je to suditi prema nalazima u grobovima jer drugih reprezentativnih stvari, poput novih crkvi, više nema. Tvrdnje da je do pred kraj 11. stoljeća to ničija zemlja (*terra nullius*) zvuči nerealno. Koliko je ona slobodna, određuje Sveto Rimsko Carstvo,

koje od osnivanja graničnih markgrofovija u 10. stoljeću konstantno pomiče granicu prema istoku na štetu Donje Panonije. Moguće da je upravo ugroza s te strane dovela do pojačanih veza s južnim i sjevernim entitetom. Potkraj 11. stoljeća cijela Hrvatska bit će napokon čvršće povezana s Ugarskom.

ANA AZINović BEBEK*

Marianka i hrvatski hodočasnici u novom vijeku

Mariánka a chorvátski pútnici v novoveku / Marianka and Croatian
Pilgrims in the Early Modern Period

This paper provides an overview of Croatian pilgrimage activities in the early modern period with special emphasis on pilgrimages to Marianka. The author discusses the favourite pilgrimage sites of Croatians in the early modern period, burial customs that include religious medals, favourite religious medals and the images on them, as well as the numbers of medals and images on the medals of the Pauline Fathers. The paper links two pilgrimage sites – Remete in Croatia and Marianka in Slovakia, as two popular pilgrimage sites stimulated by the Habsburg dynasty.

Keywords: Pilgrimages, Pauline Fathers, Marianka, Remete, religious medals

Razdoblje baroka u Hrvatskoj obilježeno je trima fenomenima - katoličkom obnovom, izgradnjom snažnije države u vojnom i upravnom smislu te apsolutizmom. Protureformacija i katolička obnova potvrdile su Crkvu kao važan faktor društvenog života. Uz redovnike i dijecezanski kler, bratovštine su bile veliki promicatelji pučkih pobožnosti slijedeći ikonografske obrasce i posttridentisku pobožnost.

Car Leopold I (1640.–1705.) etablirao je tzv. sakralnu reprezentaciju, tj. vjersko-političku ideologiju Habsburške dinastije u doba baroka, njegujući katoličku pobožnost spram Euharistije, Blažene Djevice Marije, svetaca i hodočašća te je izvrstan predstavnik habsburške pobožnosti, tzv. *pietas austriaca*. Suvremenici su smatrali takvu pobožnost jednom od

glavnih vrlina koje bi vladar trebao posjedovati. Koncept *pietas austriaca* zasni-
vao se na pretpostavci da je Bog udijelio austrijskoj vladarskoj kući posebnu misiju, a to je da štiti Sveto Rimsko Carstvo i Katoličku crkvu od krivovjerja. Carska kuća posvetila se hodočašćima te su hodočasnička središta stekla politički značaj. Hodočašća su smatrana središnjim elementom sakralne legitimizacije novokrunjenih vladara i njihovih brakova, kao i važnim elementom u dobivanju muških nasljednika i postizanju vojnih pobjeda. Primjer cara Leopolda I. pokazuje ulogu određenih hodočasničkih središta u toj reprezentaciji, a posebno se to odnosi na Altötting u Bavarskoj, Mariazell u Austriji, Stará Boleslav u Češkoj i Marianku u Slovačkoj, nekada na području Ugarskog Kraljevstva. Ova sveta

* Doc. dr. sc. ANA AZINović BEBEK, konzervator savjetnik arheolog. Hrvatski restauratorski zavod. Pomoćnica ravnatelja za arheološku baštinu, Zagreb. (Republika Hrvatska).

mjesta mogu se interpretirati kao četiri sloja njegove sakralne reprezentacije, povezana s četirima glavnim monarhijskim titulama: sveti rimski car, nadvojvoda Austrije, kralj Češke i kralj Ugarske.¹

Novovjekovni ukopni običaji u Hrvatskoj

Novovjekovni ukopni običaji u Hrvatskoj najčešće su uvjetovani lokalnom tradicijom. U to vrijeme teritorij današnje države Hrvatske podijeljen je između Habsburške monarhije, Osmanskog Carstva i Mletačke Republike. Iako povijesne i kulturološke prilike ne bi trebale govoriti u prilog ujednačenim religijskim običajima, prema preliminarnim podacima ipak je vidljiva ujednačena posttridentška pobožnost na svim proučavanim nalazištima uz poneke lokalne varijacije.

Postotak nabožnih predmeta u grobovima varira od 25 do 35 %, a ovisi o stupnju istraženosti groblja.² Jednako tako i postotak sveukupnih nalaza u grobovima varira ovisno o stupnju istraženosti. Nažalost, zbog niskog stupnja istraženosti, a još manjeg stupnja učestalosti objava, na dalmatinska grobljima moguće je definirati samo tipove pobožnosti koji se javljaju na medaljicama. Na većini novovjekovnih grobalja dominira broj medaljica u odnosu na ostale nabožne

predmete. Na svim grobljima najzastupljenije su medaljice hodočasničkih mjesta, potom slijede svetačke medaljice i na kraju medaljice različitih marjanskih pobožnosti (kao što su Bezgrešna, Kraljica Sv. Krunice, Marija od Sedam žalosti).³ Svetačka pobožnost ovisna je ponajprije o samostanskim redovima koji djeluju u promatranom području. Svima zajedničko je naglašeno štovanje Majke Božje kroz hodočašća, svetačku pobožnost i moljenje krunice.

Novovjekovna hodočašća vjernika iz Hrvatske usmjerena su uglavnom na područje Austrije, Bavorske i Italije s pojedinačnim primjerima hodočašća u udaljene krajeve. Također, može se primijetiti da stanovnici Dalmacije više odlaze u Italiju te gotovo uopće na odlaze na područje današnje središnje Europe. Stanovnici kontinentalnog dijela Hrvatske odlaze i u Italiju i na područje Austrije, Njemačke, Češke i Slovačke.⁴ Hodočasničke medaljice s područja Dalmacije dominantno su odraz pobožnosti Majci Božjoj Loretskoj. Među svecima je najzastupljeniji franjevački svetac Antun Padovanski, a Sv. Benedikt, omiljen u kontinentalnom dijelu Hrvatske, u Dalmaciji se nalazi vrlo rijetko. Novovjekovna pobožnost Dalmacije usmjerena je više na štovanje Marije i osnivanje bratovština, što je odlika pobožnosti i zapadne

¹ SERFŐZŐ, Szabolcs: Pilgrimages of Emperor Leopold I in Central Europe. In: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, a. 41, 2017, pp. 59 – 66, p. 60.

² AZINOVIC BEBEK, Ana: Wallfahrtsbeziehungen zwischen Kroatien und Österreich im Spiegel von Wallfahrtsmedaillen. In: *MEMO Sonderband*, a. 1, 2022; KÜHTREIBER, Thomas (ed.): *Wallfahrt und Regionalität in Mitteleuropa in der Frühen Neuzeit (17. – 18. Jahrhundert)*. Krems an der Donau: Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit, 2012, pp. 133–143, p. 135, Pdf-Format, doi: 10.25536/2022sb01_06.

³ EADEM: Early Modern Cemeteries Lobar, Ilok and Rijeka; Similarities and Differences in Funeral Customs. In: KRZMAR, Siniša u.a. (Eds.): *Life and death in mediaeval and early modern times: Proceedings of the 5th International Conference of Mediaeval Archaeology*. Zagreb: Institute of Archaeology, 2020, pp. 261 – 270, p. 265.

⁴ AZINOVIC BEBEK, Ana: Wallfahrtsbeziehungen zwischen Kroatien und Österreich, p. 136.

Jadranske obale u novom vijeku.⁵ Prema brojnosti do sada nađenih i analiziranih hodočasničkih medaljica iz čitave Hrvatske može se zaključiti kako su omiljena novovjekovna hodočasnička mjesta koja posjećuju Hrvati tijekom 17. stoljeća bili Mariazell, Altötting, Köln, Taferl i Loreto. Od hodočasničkih mjesta na području današnje Slovačke identificirano je samo hodočasničko mjesto Marianka.

Sva hodočasnička mjesta nalaze se na prostoru Svetog Rimskog Carstva, osim naravno onih na prostoru današnje Italije. Za pretpostaviti je da je hodočasniku iz Zagreba trebalo osam do deset dana putovanja do Mariazella i Taferla u jednom smjeru, a do Loreta ili Kölna 20-ak dana. Do Marianke je hodočasniku iz Zagreba trebalo oko 10 dana. Koliko se može zaključiti, puk najviše odlazi na hodočašća od deset do dvadeset dana u jednom smjeru. Običaj hodočašćenja župa, gradova, pokrajina ili čitavih naroda u neko hodočasničko mjesto potvrđuje nam podatak o postojanju hrvatskog dana hodočašćenja u Mariazell ili pak praksa u Aachenu da se svakoj naciji pokazuju relikvije na drugom mjestu u gradu (Slavenima pokazuju relikvije na malom trgu ispred katedrale u Aachenu).⁶

Novovjekovna hodočašća su, za razliku od srednjovjekovnih, bila kraća te ograničena na lokalna ili regionalna

hodočasnička mjesta. Običaj je da vjernik za života osobno posjeti više svetišta, a ponekad se priključi zajedničkom hodočašću u neko značajnije hodočasničko mjesto. Grupna hodočašća dio su *demonstratio catholica*, a vjerovalo se da grupne molitve lakše i brže dopiru do Vrata neba.⁷

Hodočašća su važan instrument propagande *fidei chatolicae*, međutim nikad nisu bila obvezujući program kao redovito slavljenje mise. Sudjelovanje na hodočašću uvijek je slobodan izbor i odluka svakog vjernika ponaosob.⁸

Interes hrvatske znanstvene zajednice za hodočašćem postoji već oko osamdeset godina. Prve studije o hodočašćima Hrvata počinju proučavanjem srednjovjekovnih izvora, najčešće oporuka u kojima saznajemo o testamentarnim legatima, osobama koje u ime pokojnika provode hodočašće u dogovoreno mjesto. U srednjem i kasnom srednjem vijeku na takav se način najčešće hodočastilo u Rim, Asiz, Sv. Jakov de Compostela i Svetu zemlju.⁹ Arheološka potvrda historiografskim istraživanjima hodočašća snažniji zamah dobiva krajem 20. stoljeća i od tada postoji sve veći interes za obradom i objavom hodočašća i devocionalija. Novovjekovna hodočašća, nabožni predmeti i ukopni običaji u fokusu istraživača su posebno posljednjih desetak godina. U kontinentalnom dijelu

⁵ PRIJATELJ PAVIČIĆ, Ivana: *Kroz Marijin ružičnjak*. Split: Književni krug, 1998, p. 49.

⁶ BUDAK, Neven: Hrvatska hodočašća u Aachen. In: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb*, a. 24, 1991, pp. 15 – 21, p. 19.

⁷ FASSBINDER, Stefan: Abschied von der Dichotomie? Von mittelalterlichen Nah- und barocken Fernwallfahrten. In: BRATHER, Sebastian et al. (eds.): *Archäologie als Sozialgeschichte. Studien zu Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im frühgeschichtlichen Mitteleuropa. Festschrift Heiko Steuer*. Rahden: VML, 1999, pp. 135 – 138, p. 135.

⁸ IDEM: Wallfahrt, Andacht und Magie, Religiöse Anhänger und Medaillen. In: *Beiträge zur neuzeitliche Frömmigkeitsgeschichte Südwestdeutschlands aus archäologischer Sicht. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Beiheft 18. Bonn: Rheinland-Verlag, 2003, p. 123.

⁹ LADIĆ, Zoran: Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća. In: *Croatica Christiana periodica*, vol. 17, 1993, nr. 32, pp. 17 – 31, p. 18.

Hrvatske¹⁰, kao i u Istri¹¹ su sve češće objave nabožnih predmeta proizašlih iz arheoloških istraživanja, dok Dalmacija¹² znatno zaostaje u interesu i broju objava.

O hodočasničkim medaljicama

Dekret o zazivanju, čašćenju i relikvijama svetaca i o svetim slikama, donesen

na Tridentskom saboru, važan je za promatranje fenomena svetačke pobožnosti. Dekret je, među ostalim, pozitivno odredio liturgijsku ulogu slika (lat. *imago*: uključuje i skulpture i kipove), njihovu ispravnost i istaknuo veliko značenje u vjerskoj pedagogiji. Pridržavanje pravila o prikazivanju svetaca najjasnije se slijedi na medaljicama. Zbog

¹⁰ MIRNIK, Ivan: Trsatske medaljice. In: *Dometi*, a. 11 – 12, 1992, pp. 501 – 506; DOBRINIĆ, Julijan, Riječke i trsatske zavjetne medalje, medaljice i medaljoni. Rijeka: Dobrinčić&Dobrinčić d.o.o., 2001; BELAJ, Juraj: Interpretiranje novovjekovnih nalaza iz grobne crkve Sv. Martina u Prozorju. In: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, a. 23, 2006, pp. 257 – 294; AZINović BEBEK, Ana: *Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske: Ph.D. Thesis*, University of Zagreb, 2012; GLAVAŠ, Vedrana: Izvješće o probnom arheološkom istraživanju lokaliteta Senj – Pavlinski Trg. In: *Senjski zbornik*, a. 39, 2012, pp. 35 – 74.; RAPANA PAPEŠA, Anita: Nalazi krunica iz grobova oko crkve Sv Ilije na Meraji u Vinkovcima. In: PETKOVIĆ, Danijel (ed.): *Opera archaeologica & historico-topographica. Arheološki i povijesno-topografski radovi*. Vinkovci: Gradski muzej Vinkovci, 2012, pp. 187 – 210; AZINović BEBEK, Ana (ed.): *Tihi svjedoci vjere, baštine i raskoši. Konzervatorsko-restauratorski radovi, crkva sv. Nikole biskupa u Žumberku*. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, 2017; AZINović BEBEK, Ana – JANEŠ, Andrej: Groblje oko crkve sv. Nikole biskupa u Žumberku. In: KRZMAR, Siniša et al. (eds.): *Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske*. Zagreb: Institut za arheologiju, 2016, pp. 123 – 139; AZINović BEBEK – JANEŠ, Andrej: Kasnosrednjovjekovno i novovjekovno groblje uz crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Rijeci. In: RADIĆ ŠTIVIĆ, Nikolina – VIŠNJIĆ, Josip (eds.): *Pul Vele Crikve, Arheološka istraživanja riječkog kasnosrednjovjekovnog i ranonovovjekovnog groblja*. (in press.); MAŠIĆ, Boris: Hodočasničke medaljice iz Remeta. In: *Vjesnik arheološkog Muzeja u Zagrebu*, a. XLIII, 2010, nr. 3, pp. 205 – 227 2010; IDEM: *Religijske medaljice u srednjovjekovnoj arheološkoj zbirci Muzeja Grada Zagreba*. Zagreb: Muzej Grada Zagreba, 2014; PERKIĆ, Domagoj: Zaštitna arheološka istraživanja Crkve sv. Duha u Mušaluku kod Ličkog Osika. In: *Lička revija*, 2015, pp. 33 – 49; IDEM: Crkva sv. Jurja u Mateškom Selu: nalazi iz grobova kasnoga srednjeg i novog vijeka. In: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, a. 34, 2017, pp. 185 – 226; VIŠNJIĆ, Josip: Preliminarno izvješće o provedenim probnim i zaštitnim arheološkim istraživanjima u Iloku 2012. godini. In: *Hrvatski restauratorski zavod: Izvješće o radu u 2012. godini*. Zagreb 2013; IDEM: Preliminarno izvješće o provedenim dodatnim probnim i zaštitnim arheološkim istraživanjima u Iloku tijekom 2013. godini. In: *Hrvatski restauratorski zavod: Izvješće o radu u 2013. godini*. Zagreb 2014.

¹¹ KRNJAK, Ondina: Svetačke medaljice iz Brkača kod Motovuna. In: *Histria Archaeologica*, a. 35, 2004, pp. 111 – 142; EADEM: Svetačke medaljice iz Arheološkog muzeja Istre u Puli. In: *Acta Numismatica, Zbornik radova 5. međunarodnog numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj*, 2008, pp. 139 – 152; EADEM: Svetačke medaljice – pobožna znamenja žiteljica samostana Sv. Teodore u Puli [Le medaglie devotionali - insegne religiose delle abitanti in convento di S. Teodoro a Pola]. In: *Katalog / Catalogo*, 81, Pula: Arheološki muzej Istre, 2010; EADEM: Vjerski život. In: TEMPORIS SIGNA – *Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja, katalog izložbe*, Pula: Arheološki muzej Istre, 2016, pp. 307 – 371.

¹² BOŽEK, Sanja: Arheološka istraživanja na groblju kod crkve sv. Stjepana u Brelima. In: *Makarsko primorje*, a. 3, 1997, pp. 103 – 115; BURIĆ, Tonči: I ritrovamneti più antichi di rosari in Dalmazia. In: *Starohrvatska prosvjeta*, a. 30, 2005, pp. 199 – 237; VRKIĆ, Šime: Svetačke medaljice iz stare crkve Sv. Jurja u Kruševu kod Obrovca. In: *Diadora, glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, a. 28, 2014, pp. 239–268; IDEM: Svetačke medaljice i drugi religiozni predmeti iz sv. Nikole u Zadru. In: BEKIĆ, Luka (ed.): *Sveti Nikola u Zadru. Arheološko iskopavanje u samostanskom sklopu sv. Nikola u Zadru 2014–2016*. Zadar: Međunarodni centar za podvodnu arheologiju u Zadru, 2017, pp. 171 – 187; MIRNIK, Ivan: Numizmatički nalazi ispod dubrovačkog episkopalnog kompleksa građevina / Numismatic Finds

ograničenog prostora prikazi su morali biti jasni i svima prepoznatljivi.¹³ Svetački atributi i natpisi koriste se kao pomoć u razrješenju prikaza.

Medaljice pronađene u grobovima na novovjekovnim grobljima kontinentalne Hrvatske imaju gotovo ujednačenu distribuciju prema prikazu – oko 1/3 može se pripisati svetačkim medaljicama, oko 1/3 medaljicama s prikazom marjanskih pobožnosti i oko 1/3 hodočasničkim medaljicama.¹⁴

Hodočasničke medaljice uspomene su s hodočašća. Svoje porijeklo vuku iz čudesnih slika i kipova koje se u određenim hodočasničkim mjestima častilo. Čudesne slike i kipovi uvijek su objekti koji se mogu pomaknuti (zbog procesija), odijevati, kruniti, nadograditi.¹⁵ Često su to djela nastala u vrijeme kasnog srednjeg vijeka pa su već zbog svoje arhaičnosti pogodna za postizanje određenog mističnog efekta. Novovjekovni običaj odijevanja i krunjenja kipova obično je obilježen većim slavljenjem pa tako i zabilježen u crkvenim knjigama te time pomaže u datiranju medaljica. Medaljice s prikazom nekog hodočasničkog mjesta možemo, uz neke ograde, smatrati dokazom hodočašćenja u mjesto prikazano na medaljici. Tri su osnovna načina na koje je vjernik mogao doći u posjed medaljice:

- na samom hodočašću,

- darovanjem; netko blizak mogao je s hodočašća donijeti medaljicu kao dar,
- kupovinom medaljice na sajmu kod putujućih trgovaca.

Nikad nećemo moći biti u potpunosti sigurni na koji je način pokojnik došao u posjed medaljice. Međutim, velika je vjerojatnost da je ipak hodočašće izvršeno (bilo osobno, bilo posredno) pa se svim nalazima hodočasničkih medaljica pristupilo kao mogućim dokazima hodočašća te su tako i interpretirane. Više podataka o stvarnom broju hodočasnika moguće je naći u arhivskim knjigama hodočasničkih mjesta.¹⁶

Hodočasničke medaljice prepoznajemo po prikazu Marije koja se štuje u dotičnom hodočasničkom mjestu. Ona je obično odjevena u zvonoliki plašt, kao i Dijete Isus kojeg drži u naručju. Prikazuje se s atributima (žezlo, oblaci, svijećnjaci, jabuka, anđeli itd.) po kojima, uz prepoznavanje načina odijevanja i krunjenja te položaja tijela (stoji, sjedi, prikaz poprsja ili čitavog lika itd.) možemo pretpostaviti o kojoj se hodočasničkoj Mariji radi. Takav prikaz Blažene Djevice Marije uvijek se nalazi na licu medaljice, a na naličju može biti omiljeni svetac tog mjesta, svetac reda koji upravlja hodočasničkim svetištem, ponekad hodočasnička crkva i sl. U identifikaciji najviše pomaže natpis, naravno, ako je očuvan.

underneath the Dubrovnik Episcopal Centre., Dubrovnik: Društvo prijatelja dubrovačke starine, 2020; PERKIĆ, Domagoj: Svetačke medaljice, križevi i krunice iz fundusa Arheološkog muzeja u Dubrovniku, katalog, Dubrovnik: Dubrovački Muzeji, 2020; MANENICA, Hrvoje: Ostatci crkve sv. Petra na Prošici u Pagu. In: *Diadora, glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, a. 31, 2018, pp. 177 – 197; PERKIĆ, Domagoj: Svetačke i hodočasničke medaljice iz Župe dubrovačke. In: *Zbornik Dubrovačkih muzeja*, a. 3, 2016, pp. 43 – 67.

¹³ AZINović BEBEK, Ana: Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske, p. 9.

¹⁴ EADEM: Early Modern Cemeteries Lobar, Ilok and Rijeka; Similarities and Differences in Funeral Customs, p. 263.

¹⁵ FASSBINDER, Stefan: Wallfahrt, Andacht und Magie, Religiöse Anhänger und Medaillen, p. 125.

¹⁶ AZINović BEBEK, Ana: Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske, p. 31.

Slika br. 1a i b: *Ovalna medaljica nađena u Remetama s prikazom Sv. Marije Tall na licu (okrunjena carskom krunom, u zvonolikom plaštu s malim okrunjenim Isusom u lijevom naručju, u desnoj ruci kugla, natpis: PATRONA+HVNGAR:V:M:TALLE (Virgo Maria Tallensis Patrona Hungariae), dolje ispod linije: · O · S · PAVLI · P · E · F · F · I · V (Ordo Sancti Pauli Primi Eremiti Facto Fieri IV) i Sv. Pavao Pustinjak i Sv. Antun Opat na naličju (svaki sjedi ispod palme, Sv. Pavao u haljini od palmimog lišća, lijeva ruka na koljenu, desna na prsima, Sv. Antun Opat u krilu ima knjigu, u vrhu u sredini gavran nosi kruh u kljunu, ispod linije dolje signatura: GP, natpis: S.PAVLVS.P.EREM.S.ANTONIVS. ABB. (sanctus Paulus primus eremitus, sanctus Antonius abbas – Sv. Pavao Pustinjak, Sv. Antun Pustinjak)), mjere: 12,45 g; 43,4 x 27,3 mm; lijevana bronca*

Slika br. 2 a i b: *Ovalna medaljica nađena u Čazmi s prikazom Sv. Marije Tall na licu (okrunjena carskom krunom, u zvonolikom plaštu s malim okrunjenim Isusom u lijevom naručju, u desnoj ruci kugla, natpis: PATRONA · HVNGAR : V : M : TALLEN; (Virgo Maria Tallensis Patrona Hungariae) · O · S · PAVLI · P · E · F · F · I · V, G-P (Ordo Sancti Pauli Primi Eremiti Facto Fieri IV Georg Pfründt) i Sv. Pavao Pustinjak, Sv. Antun opat na naličju (palma, u vrhu gavran nosi kruščić, u dnu signatura GP, natpis: S · PAVLVS · P · EREM · S · ANTONIVS · ABB; (sanctus Paulus primus eremitus, sanctus Antonius abbas – Sv. Pavao Pustinjak, Sv. Antun Pustinjak)), mjere: 13,3 g; 45 x 27 mm; lijevana bronca s većom primjesom bakra, pozlata*

Slika br. 3 a i b: *Ovalna medaljica nađena u Remetama s prikazom Sv. Marije Tall na licu (u zvonolikom plaštu, Isus u lijevom naručju, oko njih zrake, natpis: B V TALL IN HVNG (Beata Virgo Maria Tallensis in Hungaria) te Sv. Josip na naličju (u desnom profilu, svetokrug, s bradom, u lijevom naručju mali Isus, natpis: SAN IOSE), mjere: 3,4 g; 25,5 x 16,8 mm; lijevana bronca*

Medaljice iz Marianke

Do sada su u hrvatskoj znanstvenoj literaturi objavljene tri medaljice iz Marianke. Dvije su nađene tijekom istraživanja groblja pavlinskog samostana Blažene Djevice Marije u Remetama¹⁷ u Zagrebu, a jedna tijekom istraživanja župne crkve sv. Marije Magdalene u Čazmi¹⁸.

Marijase prikazuje okrunjena carskom krunom, u zvonolikom plaštu s malim okrunjenim Isusom u lijevom naručju, u desnoj ruci drži kuglu. Prikaz obično prati natpis: *Virgo Maria Tallensis Patrona Hungariae*. Dvije medaljice su identične (Slika 1 i 2), a nađene su u jedna u grobu u župnoj crkvi sv. Marije Magdalene u Čazmi i druga u grobu u pavlinskom samostanu u Remetama u Zagrebu. Izradio ih je isti autor Georg Pfründt, pavlin, medaljer te ih je i potpisao (GP · O · S · PAVLI · P · E · F · F · I · V *Georg Pfründt Ordo Sancti Pauli Primi Eremiti Facto Fieri IV*). Na naličju te dvije medaljice zaštitnici su pavlinskog reda, Sv. Pavao Pustinjač i Sv. Antun Opat. Prikazani su kako sjede ispod palme, Sv. Pavao u haljini od

palminog lišća s lijevom rukom na koljenu, a desnom na prsima. Sv. Antun Opat u krilu ima knjigu, a u vrhu u sredini prikazan je gavran koji nosi kruh u kljunu. Treća medaljica (Slika 3), nađena u grobu u pavlinskom samostanu u Remetama u Zagrebu, prikazuje Mariju iz Marianke u zvonolikom plaštu, a na naličju je sv. Josip s djetetom Isusom u naručju.

O pavlinima, Marianki i Remetama

Red Sv. Pavla Prvog Pustinjaka je pustinjački red, nastao u 13. stoljeću u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, okupljanjem pustinjaka u redovničku zajednicu. Red se ubrzo proširio čitavom srednjom Europom. Na vrhuncu svojeg razvoja imali su 207 samostana u europskim zemljama, od toga 127 u Hrvatskoj i Ugarskoj. Od 1577. godine sjedište vrhovnoga poglavara (general) reda bilo je u Lepoglavi, a 1699. godine Hrvatska pavlinska provincija odvojila se od Ugarske. U Hrvatsku su pavlini najprije došli u Dubicu (1244), zatim su sagradili samostan

¹⁷ Samostan Blažene Djevice Marije u Remetama u Zagrebu osnovan je u posljednjoj četvrtini 13. stoljeća. U 15. i 16. stoljeću pretrpio je više osmanlijskih napada, a unatoč tim napadima, remetski pavlini nisu napustili samostan. Samostan je u funkciji do ukinuća Reda patentom Josipa II. 1786. godine. Bivši samostan postaje župom 1812. godine. Arheološka istraživanja trajala su od 2007. do 2009. godine, a istražen je veći dio južnog platoa uz južno pročelje postojeće župne crkve Majke Božje Remetske. Otkrivena su dva ranija sakralna objekta. Postojeća crkva (tj. današnja župna crkva) izgrađena je u istom slogu kao i dva ranija objekta. Istražena su 282 groba s oko 30 % nalaza nabožnih predmeta (svetačkih medaljica, križića i krunica). Remetsko groblje spada u samostanska groblja u koja se pokapaju redovnici i puk. Primijećena je jaka hodočasnička aktivnost, poglavito u Štajersku i Bavarsku, ali i u udaljena hodočasnička mjesta kao što su Częstochowa, Köln, Rim i Loreto. (AZINović BEBEK, 2012, 19).

¹⁸ U gradu Čazmi su se od 1229. godine nalazili dominikanski samostan i crkva sv. Marije Magdalene. Polovinom 16. stoljeće Osmanlije ruše Čazmu te ona postaje središte Čazmanskog sandžaka (1552. – 1559.) u kojem je bila smještena vojna posada od 1400 vojnika. Odlaskom Osmanlija započinje normalizacija života te se Čazma počinje obnavljati. Arheološka istraživanja su provedena 1991. godine (Zavičajni muzej Čazme, Institut za povijest umjetnosti te Institut za građevinarstvo Hrvatske), potom 2003. i 2005. (Hrvatski restauratorski zavod). Istražen je u cijelosti prostor sjevernog i južnog broda te zapadni dio glavnog broda župne crkve Marije Magdalene u Čazmi te je u 136 grobnih ukopa pronađen veliki broj funkcionalnih nalaza i nabožnih predmeta. Gotovo 56 % grobova sadržavalo je nalaze. U Čazmi je također zabilježena izuzetno jaka hodočasnička aktivnost. (AZINović BEBEK, 2012, 12 – 13)

u Remetama kraj Zagreba (1278). Veći dio samostana stradao je za vrijeme osmanskih provala, pa su od 16. stoljeća boravili još samo u Istri i sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Premda pustinjački red, darovima plemstva dobili su velike posjede, pa su postali snažan i bogat red koji je proširio svoju djelatnost na gospodarsko, vjersko-propovjedničko i kulturno područje. Osnovani su prvu hrvatsku gimnaziju u Lepoglavi 1503., prethodnicu javnih gimnazija, jer su u njoj, premda je bila unutarnjeg tipa, tj. služila za potrebe pavlinskoga podmlatka, studirali i svjetovni mladići. Red je 1786. godine na teritoriju Habsburške monarhije, osim dva samostana u današnjoj Poljskoj,¹⁹ ukinuo car Josip II. Tada su ugašeni i svi samostani u Hrvatskoj. Pavlini se u Hrvatsku vraćaju 1972. godine, u svoj stari samostan Kamensko, kod Karlovca, a danas djeluju i u samostanima Svetice i Sv. Petru u Šumi, ujedinjeni u Hrvatsku pavlinsku provinciju.

Nedaleko od Bratislave nalazi se nacionalno hodočasničko mjesto, ujedno i najstarije slovačko hodočasničko mjesto, Marianka (Maria Thall). Crkva je podignuta u 14. stoljeću, kada je osnovan i pavlinski samostan. Od 1630. godine štuje se zavjetni kip Madone, sličan onome u Mariazellu. Marianka je, osim religijske uloge, odigrala i veliku ulogu u protureformacijskim nastojanjima Katoličke crkve tadašnjeg Ugarskog kraljevstva, u kojem oko 1600. godine dominira protestantsko stanovništvo s gotovo 70 – 80 %.²⁰ Smatra se da je štovanju kipa čudotvorne Madone najviše doprinio nadbiskup Ostrogona, György Lippay. Mnogi kraljevi, plemstvo i crkveni velikodostojnici dolaze u Marianku

na hodočašće. Od polovine 17. stoljeća Marianka je, uz Mariazell, Stará Boleslav i Altötting odigrala važnu ulogu u reprezentaciji dinastije Habsburg. Prvi zabilježen posjet kraljevske obitelji datira iz 1647. godine, a posjeti su uvijek vezani uz krunjenje ili obilazak kraljevskih posjeda, svojevrsno davanje legitimiteta kraljevskoj obitelji. Tako Ferdinand IV. dolazi sa svojim ocem Ferdinandom III. i nadbiskupom Lippayem, a nakon krunjenja za hrvatsko-ugarskog kralja 1647. godine, obilno darivajući svetište za obnovu crkve. Običaj hodočašća u Marianku njegovao je i Leopold I, čak se iza vrijeme jednog ručka u refektoriju pavlina potpisao na zid, dajući hvalu Blaženoj Djevici Mariji. Marianka je između ostalog, bila omiljeno mjesto za vjenčanja slovačkog plemstva, a Majci Božjoj su se poklanjale haljine načinjene od svadbeneog ruha mladenaca.

Svetište Majke Božje Remetske, zagovornice Hrvatske, nalazi se u Zagrebu. Na ulaznim vratima svetišta stoji uklesano u kamenu: Zdanje ovo podigla je Marijanska pobožnost. Samostan u Remetama datira iz 13. stoljeća, uz Lepoglavu je bio najvažniji pavlinski samostan u Hrvatskoj. U 16. stoljeću pavlinski samostan stradava od Osmanlija, a nakon ukinuća reda, svetištem upravljaju Karmelićani. Kako je Majka Božja Remetska od početka rado čašćena i njoj je dolazilo vodeće hrvatsko plemstvo, banovi, župani, biskupi, svećenici, redovnici i vjerni puk na hodočašće, u 17. stoljeću je dobila naziv *Advocata Croatiae*.

U lepoglavskom samostanu je u 18. stoljeću djelovao poznati pavlinski redovnik i slikar Ivan Krstitelj Ranger (1700.–1753.). Za vrijeme obnove sobe priorata

¹⁹ Majke Božje na Jasnoj Gori u Czenstochowi, te Sv. Mihaela u Krakovu.

²⁰ SERFŐZŐ, Szabolcs: Pilgrimages of Emperor Leopold I in Central Europe, p. 62.

u Lepoglavi 1729. godine naslikao je prizor sveca u kočiji koju vuku dva lava (Slika 4) te dva medaljona medaljoni s nazivima dvaju pavlinskih samostana (Remete u Hrvatskoj, Marianka u Slovačkoj) povezanim s čašćenjem Bogorodice.²¹

Uz desni sjeverni rub fragmenta vidljiv je medaljon s natpisom DIVA / VIRGO REMETENSIS / IN CROATIA (Slika 5), koji pridržavaju dva anđela. S lijeve (južne) strane naslikan je medaljon s natpisom DIVA VIRGO M. TALLENSIS / IN HUNGARIA. (Slika 6) koji, dakle, spominje Blaženu Djevicu Mariju od Thalla. Medaljoni su posvećeni dvama važnim pavlinskim samostanima vezanim uz pobožnost Blaženoj Djevici Mariji: Remete u Zagrebu i Thall, odnosno Marianka u današnjoj Slovačkoj. Može se pretpostaviti da je fragment bio dio većeg prizora sa središnjom scenom sveca u kočiji oko kojega su se nalazili medaljoni s nazivima ostalih važnih pavlinskih samostana.

Zaključno

Među hodočasničkim medaljicama pronađenim u Hrvatskoj identificirane su tri od četiri hodočasničkih središta reprezentacije cara Leopolda (osim Stará Boleslav). Dominiraju medaljice iz Marizella (oko 60 primjeraka), slijede medaljice iz Altöttinga (oko deset primjeraka), i na kraju Marianka (tri medaljice). Od pavlinskih hodočasničkih mjesta potvrđeno je još hodočašće u Czestochowu s još tri medaljice. Usporedbom s drugim

samostanskim redovima (isusovcima, franjevcima i dominikancima) možemo zaključiti kako pavlini nisu pretjerano inzistirali na pobožnosti medaljica. Broj medaljica s prikazima franjevačkih, isusovačkih i dominikanskih svetaca kao i hodočasničkih mjesta koja drže ti redovi višestruko premašuje broj pavlinskih svetaca i hodočasničkih mjesta na medaljicama. Dominiraju isusovački i franjevački sveci.

Iako brojnošću u manjini, medaljice s prikazom hodočasničkog mjesta Marianka ističu se po svojoj ljepoti i izvrsnoj umjetničkoj vrijednosti. Načinio ih je poznati medaljer, pavlin, Georg Pfründt, koji je djelovao u Nürnbergu (1603.–1663.), a njegova signatura je GP. Potpisao ih je i na licu i naličju, ističući i svoju pripadnost pavlinima. Zahvaljujući činjenici da su pavlini bili veliki promicatelji znanosti, školstva i umjetnosti te djelovanju pavlinskog slikara Ivana Krstitelja Rangera, ostala su sačuvana dva medaljona u sobi priorata u Lepoglavi, sjedištu reda, s nazivima dvaju pavlinskih samostana (Remete u Hrvatskoj, Marianka u Slovačkoj). Tako pavlini ostaju zabilježeni kao red koji je doprinio umjetničkoj ekspresiji unutar posttridentske pobožnosti, kako slikarstvom tako i prikazima na medaljicama. Iako brojnošću mala, hodočašća Hrvata u Marinaku, su i danas živa zahvaljujući gradišćanskim Hrvatima koji žive u okolici Bratislave te su oživjeli godišnje zavjetno hodočašće Hrvata u Marianku.

²¹ JELENČIĆ, Miroslav: Fragment zidne slike s prikazom sveca u trijumfalnoj kočiji. In: *Portal*, a. 6, 2015, pp. 149 – 160, p. 149.

Slika br. 4: Prizor sveca u kočiji koju vuku dva lava iz samostana u Lepoglavi, Ivan Krstitelj Ranger. Preuzeto iz JELEŃČIĆ: Fragment zidne slike s prikazom sveca u trijumfalnoj kočiji, pp. 156 i 157.

Slika br. 5: Medaljon s natpisom posvećenim Blaženoj Djevici Mariji iz Remetskoj, Ivan Krstitelj Ranger. Preuzeto iz JELEŃČIĆ: Fragment zidne slike s prikazom sveca u trijumfalnoj kočiji, p. 151.

Slika br. 6: Medaljon s natpisom posvećenim Blaženoj Djevici Mariji iz Marianke, Ivan Krstitelj Ranger. Preuzeto iz JELEŃČIĆ: Fragment zidne slike s prikazom sveca u trijumfalnoj kočiji, p. 151.

RECENZIE A SPRÁVY

RECENZIJE I NOVOSTI

FILIPEC, Krešimir: *Praishodište I/IlI situacija: Slaveni i Hrovati – do zauzimanja nove domovine*. Zagreb: Centar za ranosrednjovjekovna istraživanja Zagreb – Lobor – Katedra za opću srednjovjekovnu i nacionalnu arheologiju Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu – Arheološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2020, 188 pp. – ISBN 978-953-57369-1-2

Začnu tím, že v Českých zemích zatím nemáme vysokoškolské učebnice takto výpravné – plné barevných fotografií a obrázků tištěných na křídě. Samozřejmě, že v případě archeologie není výpravnost samoúčelová, je potřebná. Právě díky dobré vizualizaci se studenti mohou lépe naučit řadu konkrétních předmětů rozpoznávat a správně klasifikovat. Naučí se číst informace z map a sami je vytvářet co nejsmysluplněji.

K. Filipec na sebe vzal nelehký úkol, přehledně vylíčit děje z principu nepřehledné, tedy kulturní, etnické a společenské proměny doby stěhování národů až po vytvoření prvních předstátních útvarů novými barbary – v tomto případě konkrétně Chorvaty, a to základě kusých písemných a o něco bohatších archeologických pramenů. To vše v době, která výrazně zpochybňuje migrace, i možnosti etnického otisku v hmotné kultuře, a tedy jasnější etnické interpretace archeologických pramenů.

Prvních 45 stran je věnováno geografii, chronologickým schématům, terminologii, zvl. pasáž pak roku 568 jako historickému mezníku. Další část je věnována stručně antické době a také situaci v Příčernomoří (do p. 84). Samozřejmě se snaží do výkladu vložit interpretační posuny, k nimž během 20. a počátku 21. století došlo.

Teprve od kapitoly IV se objevují kultury spojované často interpretačně se Slovanly, tedy kultury – s keramikou pražského

typu, Peňkovka a Koločín, jejich pozici v 1. pol. 6. století zachycuje mapa č. 59. s náznaky pohybů na západ, jihozápad i východ (kultura Koločín). Probírá kulturní modely vývoje ve východní Evropě (černachovskou a kyjevskou kulturu jako předchůdkyni koločinské a částečně i pražské kultury, pp. 89 – 91).

Graficky zachycuje pohyb Slovanů přes sever Karpatské kotliny podél Dunaje i Dyje na západ (obr. 125) i situaci nájezdů uskutečněných před r. 626 (obr. 140). Rozlišuje Avary a Slovanly iniciované výpravy, byť šlo velmi často *de facto* o společná tažení.

Zastavím s u pohybu kultury s keramikou pražského typu (KPT), kde vychází logicky z pojetí K. Godłowského a jeho žáka M. Parczewského. KPT (pp. 98 – 102) charakterizuje na základě typologie G. Fuseka a keramiky typu III E T. Vidy, keramiku typu Peňkovka podle O. Prichodnjuka (1998).

V kapitole IV E (p. 145) se věnuje i osídlení Čech a Moravy Slovanly. Zmiňuje i míšení nálezů spojovaných se Slovanly a Germány, to je hodně nepřesné vyjádření. Fakticky nebyla ani společná osada ani pohřebiště doloženy, jen zároveň pohřebiště s jedním kostrovým hrobem se saxem na Moravě. Nález hřebene langobardského typu (Kozly, Roztoky i jinde) nevypovídá o míšení kultur, jen o kulturní výpůjčce. Autor Roztoky vícekrát zmiňuje, v knize se objevují i fotografie ozdob i keramiky, na pp. 148 – 149 mají samostatnou pasáž. Zejména

v souvislosti s chronologií již autor ne-registruje sérii ¹⁴C dat, která byla publikována až v r. 2013 (Kuna et al. 2013, Profantová 2015), a jež poukazují na pravděpodobně o něco pozdější začátek sídlení na lokalitě (poslední třetina 6. století). Nevyužívá ani podrobnější analýzu kovového náhrdelníku ze sídliště (Profantová 2013) s vazbami na jihovýchod a východ. Další věc, kterou chorvatské bádání víceméně neregistrovalo, je existence většího počtu byzantských přezek (15 lokalit) v Čechách (Profantová 2015a, 2023). Možná proto, že tyto nálezy jsou většinou náhodné, bez pevné vazby na destruktivně odkryté části sídlišť. I tak tato pasáž výrazně přispívá k většímu povědomí o výsledcích české raně středověké archeologie v Chorvatsku.

Kniha představuje po dlouhé době pokus pojmut závěr doby stěhování národů a počátky raného středověku ve střední, jižní a východní Evropě propojeně a vytvořit relativně funkční model i přes různá badatelská východiska a ne příliš kompatibilní stav poznání v různých částech celkového území a malé intenzitě komunikace mezi východní a např. střední Evropou (ta nabyla krátkodobě těsnější vazby díky několika konferencím po roku 2000 organizovaných M. Parczewským (publikace z r. 2005) a skončila zřejmě konferencí v Novém Sadu v roce 2021.

Možná se stává mnohem náročnějším vytvořit syntézu v době tolika dostupných publikací na internetu, a tedy i mnohem rychlejšímu zastarávání dílčích závěrů pro větší regiony. O to je kniha Filipce cennější. Rozhodně dobře poslouží i pro České země a Slovensko.

Nada Profantová*

LITERATURA

FUSEK, Gabriel: *Slovensko vo včasnoslávskom období: Archaeologica Slovaca Monographiae: Studia*, vol. 3. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1994.

KACZANOWSKI, Piotr – PARCZEWSKI, Michał (eds.): *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005.

KUNA, Martin – HAJNALOVÁ, Mária – KOVAČIKOVÁ, Lenka – LISÁ, Lenka et al: Raně středověký areál v Roztokách z pohledu ekofaktů. In: *Památky archeologické*, a. 104, 2013, pp. 59 – 147.

PARCZEWSKI, Michał: *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*. Veröffentlichungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte 17. Wien: Österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, 1993.

PARCZEWSKI, Michał: *Najstarsza faza kultury wczesnosłowianskiej w Polsce*. Rozprawy habilitacyjne 141. Kraków: Wydawnictwo UJ, 1988.

ПРИХОДНЮК, О.М.: *Пеньковская культура: Культурноархеологический аспект исследования*. Воронеж: Воронежский университет, 1998.

PROFANTOVÁ, Nada: Náhrdelníky byzantského původu a bronzové kruhové ozdoby ve slovanském prostředí 6. – 7. století: K interkulturním vztahům. In: *Památky archeologické*, a. 54, 2013, pp. 149–182.

ПРОФАНТОВА НАДЯ: Славяне в Богемии и их контакты в 6-7 вв. In: *Stratum plus*. Кишинев: ВАШ, 2015. nr. 5, pp. 97 – 116.

PROFANTOVÁ, Nada: Nové nálezy byzantských přezek v České republice. In: *Byzantinoslovaca*, a. 5, 2015, pp. 74 – 82.

* PhDr. Nada PROFANTOVÁ, CSc., Oddělení historické archeologie Archeologického ústavu České akademie věd, Praha (Česká republika).

PROFANTOVÁ, Naďa: Dálkové kontakty na přelomu epoch (2. pol. 6. – 1. pol. 7. stol.): Od Hildigise po Sáma. In: BLAŽKOVÁ, Kateřina – JIŘÍK, Jaroslav – BEZÁKOVÁ, Jana a kol. (eds.): *Královské klenoty ze Mšece a Řevničova: Unikátní nálezy z období*

stěhování národů ze středních Čech. Rakovník: Muzeum TGM, 2023, pp. 207 – 219.

VIDA, Tivadar: *Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.): Varia Archaeologica Hungarica*, vol. 8. Berlin – Budapest: Archäologisches Institut der UAW, 1999.

STRIČEVIĆ-KOVAČEVIĆ, Zrinka – VUKSANOVIĆ KURSAR, Maria (eds.): *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 25 godina slovakistike u Zagrebu*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF press, 2021., 456 pp. ISBN 978-953-175-973-1

Zbornik radova povodom 25 godina slovakistike u Zagrebu sadržava četrdeset tri rada četrdesetosmero hrvatskih i inozemnih slovakista i slavista, stručnjaka za jezikoslovlje i književnost sa sveučilišta i instituta iz devet zemalja: Bugarske, Češke, Hrvatske, Mađarske, Njemačke, Poljske, Slovačke, Srbije i Ukrajine. Urednice Zbornika su izv. prof. dr. sc. Zrinka Stričević-Kovačević, predstojnica Katedre za slovački jezik i književnost Odsjeka za zapadnoslavenske jezike i književnosti na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i Maria Vuksanović Kursar, viša lektorica na istoj Katedri. Zbornik je nastao kao plod Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 25 godina slovakistike u Zagrebu, održanog 6. i 7. prosinca 2019. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Studij slovačkoga jezika i književnosti jedan je od najmlađih neofiloloških studija na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, ujedno i jedini u Republici Hrvatskoj. Njegovo je osnivanje u okviru Odsjeka za slavenske jezike i književnosti, odnosno Katedre za zapadnoslavenske jezike i književnosti inicirala prof. dr. sc. Dubravka Sesar, koja je u program studija bohemistike od ak. god. 1994./1995. uvela dva izborna slovakistička kolegija (Slovački jezik i Slovačku književnost) te organizirala prvi slovački

lektorat. Kolegij Slovački jezik, kao prvi ugovorni (razmjenski) lektor za slovački jezik, predavao je PhDr. Emil Horák, CSc., slavist (leksikolog) iz Bratislave, dok je kolegij Slovačka književnost predavala Zrinka Stričević-Kovačević, iste te godine primljena na Odsjek kao asistentica za slovačku književnost te prvi hrvatski slovakistički stručnjak zaposlen na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Samostalan studij slovačkoga jezika i književnosti postoji od ak. god. 1997./1998. Nakon što se veliki slavistički odsjek 2004./2005. podijelio na tri manja odsjeka, slovakistika je pripala Odsjeku za zapadnoslavenske jezike i književnosti i tada je osnovana posebna Katedra za slovački jezik i književnost.

Radovi u zborniku napisani su na hrvatskome, slovačkome, srpskome i engleskome jeziku te obrađuju slovakističke, slavističke i komparatističke teme iz polja znanosti o književnosti, lingvistike, glotodidaktike, kulturologije, translato-logije i povijesti. Svi su radovi prošli dvostruke anonimne međunarodne recenzije, a glavne recenzentice zbornika cijenjene su profesorice Prof. PhDr. Mária Dobříková, CSc., predstojnica Katedre slavenskih filologija na Filozofskome fakultetu Sveučilišta J. A. Komenskoga u Bratislavi i bivša razmjenska lektorica

slovačkoga jezika na Katedri za slovački jezik i književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te dr. sc. Dubravka Sesar, prof. emerita, utemeljiteljica studija slovačkoga jezika i književnosti na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i prva predstojnica Katedre za slovački jezik i književnost.

Međunarodni znanstveni skup povodom 25 godina slovakistike na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu održan je neposredno uoči pandemije i na njemu je svojim izlaganjima sudjelovalo više od šezdeset znanstvenica i znanstvenika iz deset zemalja. Organizacijski i programski odbor skupa činili su: predsjednica odbora izv. prof. dr. sc. Zrinka Stričević-Kovačević (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), tajnica odbora doc. dr. sc. Ivana Čagalj (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), Mgr. Lubica Blažencová, PhD. (Pedagogická fakulta Univerzity Komenského u Bratislavi), Prof. PhDr. Mária Dobríková, CSc. (Filozofická fakulta Univerzity Komenského u Bratislavi), izv. prof. dr. sc. Martina Grčević (Filozofski fakultet Sveučilišta

u Zagrebu), Bc. Mgr. Peter F. Rius Jílek (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), Mgr. Pavel Krejčí, PhD. (Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity u Brnu), Mgr. Martin Machata (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) i Mgr. Maria Vukšanović Kursar (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu). U organizaciji skupa veliku pomoć pružili su i studentice i studenti zagrebačke slovakistike, koji su tom prigodom istodobno organizirali i Studentsku konferenciju povodom 25. obljetnice slovakistike u Zagrebu, za što su i nagrađeni Nagradom Franjo Marković Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Radovi u ovom zborniku zasigurno su poticaj produbljivanju znanstvenog interesa za slovakističke i slavističke teme te kvalitetna literatura ne samo hrvatskim i inozemnim slavistima, slovakistima i kroatistima, već i širem krugu filologa koji se bave komparativnim istraživanjima slavenskih jezika i književnosti, kao i mladim istraživačima i studentima.

Zrinka Stričević-Kovačević*

Výstava Osobnosti Chorvátov na Slovensku

Pri príležitosti 30. výročia Zväzu Slovákov v Chorvátsku Slovenské kultúrne centrum Našice vo vlastnom výstavnom priestore sprístupnilo 11. júna 2022 verejnosti výstavu Slovenského národného múzea – Múzea kultúry Chorvátov na Slovensku *Osobnosti Chorvátov na Slovensku*. Výstava v Chorvátsku pobudla do konca kalendárneho roka.

Vernisáže výstavy sa zúčastnili vážení hostia: veľvyslanec Slovenskej republiky v Chorvátsku J. E. Peter Susko, poslanec

za českú a slovenskú národnostnú menšinu v Chorvátskom parlamente a poslanec predsedu Rady pre národnostné menšiny Chorvátskej republiky Vladimír Bilek, riaditeľ Úradu pre ľudské práva a práva národnostných menšín Chorvátskej republiky Alen Tahiri, podpredseda Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí Peter Procháčka, prvý podpredseda Matice slovenskej Marek Hanuska, riaditeľka Krajanského múzea Matice slovenskej Zuzana Pavelcová, podpredsedníčka

* Zrinka STRIČEVIĆ-KOVAČEVIĆ, Katedra za slovački jezik i književnost Odsjeka za zapadnoslavenske jezike i književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Republika Hrvatska).

Zväzu Čechov Chorvátskej republiky Marija Valeková, predseda Zväzu Slovákov v Chorvátsku Mirko Vavra, riaditeľ Múzea kultúry Chorvátov na Slovensku Andrej Solár, predstavitelia našických kultúrnych ustanovizní a predstavitelia matíc slovenských v Chorvátsku.

V mene hostiteľa vernisáž otvorila riaditeľka Centra Sandra Kraljová Vukšićová. Vo svojom príspevku zdôraznila dôležitosť spolupráce slovenskej menšiny v Chorvátsku s Chorvátmi na Slovensku. Riaditeľ Múzea kultúry Chorvátov na Slovensku Andrej Solár predstavil výstavu týmito slovami:

„Výstava pozostáva z dvanástich panelov, pričom každý z nich zachytáva život a dielo jednotlivých osobností, zoradených chronologicky od počiatku 16. až do 20. storočia. Primárne sú prezentované osobnosti viažuce sa k obciam Čunovo, Jarovce, Devínska Nová Ves a Chorvátsky Grob. Nakoľko chorvátske osídlenie ďaleko presahovalo tieto štyri obce je možné sa na výstave oboznámiť aj s osobnosťami hlbšej histórie. Medzi takéto osobnosti patril aj Anton Vrančić, ktorý síce nepatrí k osobnostiam chorvátskej emigrácie, avšak jeho význam a služba monarchii obsiahla celý región strednej Európy. Anton Vrančić sa v roku 1528 stal tajomníkom sedmohradského biskupa Ivana Statilića. Ján Zápoľský ho v roku 1530 menoval za svojho tajomníka a radcu. Týmto sa začala jeho diplomatická kariéra a počas nasledujúcich dvadsiatich rokov precestoval celú Európu. V roku 1549 sa dostal do služieb panovníka Ferdinanda I. Habsburského, ktorý ho menoval za biskupa v Päťkostolí a určil ho za osobitného vyslanca k sultánovi Sulejmanovi rokovať o mieri. Je považovaný za jedného z najväčších chorvátskych politikov svojej doby v Európe. Zomrel v Prešove v roku 1573 a pochovaný je v Bazilike svätého Mikuláša v Trnave. V roku 2015 si jeho pamiatku uctila položením venca k jeho hrobu aj chorvátska prezidentka Kolinda Grabar Kitarović, ktorá vrámcami oficiálnej návštevy

Slovenskej republiky navštívila aj chorvátsku komunitu na Slovensku v priestoroch SNM – Múzea kultúry Chorvátov na Slovensku.

K osobnostiam, ktorých význam prekročil hranice patrí aj Mikuláš Šubić Zrínsky. Už krátko po jeho smrti vyšli prvé knihy o jeho udatných činoch a legenda o Mikulášovi Zrínskom sa niesla až do 19. storočia, keď sa v Európe rozohreli národno-emancipačné hnutia. Osobnosť Mikuláša Zrínskeho vyzdvihovali aj slovenskí národovci pre jeho slovanský pôvod a hrdinské činy. V roku 1866 vychádza Pamätník Matice Slovenskej pri príležitosti 300. výročia úmrtia Mikuláša Zrínskeho, v ktorom Andrej Sládkovič uverejnil epickú pieseň Gróf Mikuláš Šubić Zrínsky na Sihoti.

Staršie uhorské osobnosti uzatvára ostrihomský arcibiskup Leopold Kolonić. Po ňom už nasledujú chorvátske osobnosti zo slovenského prostredia. Jednou z najvýznamnejších a najstarších osobností chorvátskej emigrácie je Gabriel Kolinovič Šenkvičský. Prídomok prevzal ako lokálpatriot z obce, v ktorej sa narodil, Veľké Šenkvice. Narodil sa v roku 1698 do uhorskej šľachtickej rodiny Kolinovičovcov chorvátskeho pôvodu. Tento rod bol cez ženskú líniu spriaznený s rodom Mikuláša Beniča, kolonizátora Šenkvic. V práci historika sa venoval najmä dejinám Uhorského kráľovstva a rôznym dejinným udalostiam. Medzi jeho diela patrí Povstanie Františka II. Rákociho a rakúsko-turecká vojna, Životopisy slávnych uhorských vojvodcov a vojakov, či Dejiny Templárov. Pomáhal Matejovi Belovi pri tvorbe Notitia Hungariae Novae II. zväzok. Život a dielo Gabriela Kolinoviča Šenkvičského spracoval jeho súčasník, žiak a osobný priateľ Martin Juraj Kovačič Šenkvičský v diele Senquicziensis chronicon militaris ordinis equitum Templariorum, ktorého súčasťou je životopis a spracovanie dejín a chorvátskeho osídlenia Šenkvic Gabrielom Kolinovičom. K miestnym osobnostiam prelomu 19. a 20. storočia patria Jozef Mikišič, Pave Vuković, Iure Treuer a Ivan Blažović.

K mladším osobnostiam, ktoré sa zapísali do dejín chorvátskej kultúry nepochybne patrí Josip Andrić. Ten síce s miestnou komunitou nemal nič spoločné, avšak jeho nadšenie miestnou kultúrou a časté návštevy Chorvátskeho Grobu ho k nej srdcom pripojili, a obyvatelia si ho pripomínajú dodnes.

K najmladším osobnostiam miestnej chorvátskej komunity bezpochyby patrí Ferdinand Takáč, ktorý sa narodil v roku 1920 v Chorvátskom Grobe. Študoval právo v Záhrebe, avšak z dôvodu úmrtia matky a priebehu 2. svetovej vojny sa vrátil naspäť na Slovensko. V roku 1945 bol v Bratislave zatknutý gestapom po tom, ako pomáhal utiecť zajatcom vo Vrútkach. Neskôr vstúpil do jezuitskeho rádu. Za preklady textov pre chorvátskeho kňaza Tomislava Poglajeva Kolakoviča bol stíhaný komunistickým režimom. V roku 1955 bol v Bratislave vysvätený za kňaza biskupom tajnej cirkvi a budúcim kardinálom Jánom Chryzostom Korecom. Ešte v tom istom roku bol za svoju náboženskú činnosť odsúdený na osem rokov ťažkých prác v pracovných táboroch ako Pankrác, Ružyně, Rtyň a Jáchymov. Po prepustení pracoval ako opravár výťahov v Bratislave. Je autorom rozsiahleho chorvátsko-slovenského slovníka, ktorý obsahuje viac ako päťdesiat tisíc hesiel. Na Záhrebskej univerzite mu bol udelený titul Doctor honoris causa. Je autorom viacerých publikácií a prekladov. Jeho najvýznamnejšou prácou je výkladový chorvátsko-slovenský slovník, ktorý obsahuje viac ako päťdesiat tisíc hesiel. Z ďalších prác možno uviesť aj niekoľko autobiografických diel: *Život ma naučil mať ľudí rád*, *Väzenské spomienky slovenského Chorváta jezuitu*, *Sága môjho rodu*, *Tam ďaleko od mora*.

Osobnosti Chorvátov na Slovensku uzatvárajú Viliam Pokorný „Tica“, dlhoročný predseda Chorvátskeho kultúrneho spolku v Devínskej Novej Vsi a Juraj Cvečko dlhoročný a zakladajúci predseda Chorvátskeho zväzu na Slovensku.

Na vernisáži činnosť Slovenského kultúrneho centra Našice a celkovo slovenskej menšiny v Chorvátsku pochválili predseda Zväzu Slovákov v Chorvátsku Mirko Vavra a poslanec Vladimír Bilek, kým výstavu otvoril veľvyslanec Slovenskej republiky v Chorvátsku Peter Susko, ktorý zdôraznil aj jej medzinárodný význam.

Výstava priblížila život a pôsobenie významných príslušníkov chorvátskej menšiny na Slovensku, ktorí od začiatku svojho príchodu na územie dnešného Slovenska prispeli k formovaniu spôsobu života Chorvátov. Na výstave v Našiciach boli odprezentované fotografie herbára Jure Treuera z Jaroviec, a fotografie diela Martina Juraja Kovačiča Šenkvičského *Senquicziensis chronicon militaris ordinis equitum Templariorum*, ktorého súčasťou je životopis a spracovanie dejín a chorvátskeho osídlenia Šenkvič Gabrielom Kolinovičom. Súčasťou výstavy boli aj exempláre vydaní slovenských Chorvátov, ktoré vlastní Ústredná knižnica Slovákov v Chorvátsku: *Novosielski kipci / Novovieské obrázky a Rič k riči / Slovo dalo slovo* Viliama Pokorného – Ticu, *Veľká láska* Josipa Andrića, *Voljeti ljude naučio me život*, *Sága môjho rodu* a *Tamo daleko, daleko – od mora* autora Ferdinanda Takača.

Sandra Kraljová Vukšićová*

* SANDRA KRALJOVÁ VUKŠIĆOVÁ, Slovenské kultúrne centrum v Našiciach (Chorvátska republika).

Rok 2022 v Slovenskom národnom múzeu – Múzeu kultúry Chorvátov na Slovensku

Rok 2022 sa začal v SNM – Múzeu kultúry Chorvátov na Slovensku v dozvukoch pandémie, keďže priestory múzea boli pre verejnosť zatvorené do konca februára. V marci sa začali prípravy na činnosť a postupne sa dostal pracovný život do pôvodného stavu z pred dvoch rokov. Prvá výstava s veľavýznamným názvom *Vukovar* bola po troch mesiacoch presúvania otvorená 5. marca 2022. Vernisáž prebehla za prítomnosti veľvyslancu Chorvátskej republiky na Slovensku Aleksandra Heinu. Išlo fotografie renomovaného slovenského fotografa Petra Leginského, jedného z prvých novinárov, ktorí sa do tohto mesta dostali po ústupe vojsk počas vojny v Juhoslávii v roku 1991. Výstava sa uskutočnila pri príležitosti 30. výročia bitky o toto strategicky významné mesto. Fotografie boli sprístupnené verejnosti po prvýkrát, keďže boli tri desaťročia uložené v súkromnom archíve autora. Druhou výstavou od toho istého autora s chorvátskou tematikou bola výstava *Letné impresie – Tučepi*. Autor prostredníctvom fotografií priblížil zákutia obľúbeného letoviska strednej Dalmácie.

Tradičný júnový termín patrí Festivalu chorvátskej kultúry, ktorého súčasťou býva aj otváranie ďalších tematických výstav. Posledných osem rokov spolupracuje SNM – Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku s Chorvátskym kultúrnym zväzom na Slovensku na príprave výstav prezentujúcich históriu a kultúru slovenských Chorvátov. V roku 2022 bola otvorená výstava *Jačka – biser hrvatske kulture / Pieseň – perla chorvátskej kultúry*, ktorá prezentovala 20 zberateľov chorvátskych piesní z oblasti *Gradišča / Burgenlandu* a nadväznosťou

na *Jarovce / Hrvatski Jandrof*. O týždeň 25. júna 2022 bola presunutá do Jaroviec, pri príležitosti prezentácie dvoch dielov knihy *Jandrofski Jačkar / Jarovský spevník*.

Na prelome jari a leta 2022 uskutočnilo SNM – Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku viacero ďalších aktivít. Na konci mája sa konal v Chorvátskom Grobe po dvojročnej prestávke Chorvátsky deň spojený s prezentáciou obrazovej výstavy miestneho autora Alexandra Zemana. Čitatelia si možno pamätajú, že naše múzeum v lete 2020 odprezentovalo verejnosti výstavu Ferdinand Takáč – kňaz, spisovateľ, politický väzeň. Výstava zobrazuje život a dielo významného člena chorvátskej komunity na Slovensku. Približuje jeho život v jeho rodnej obci a úskalia, ktoré mu priniesla zmena režimu v krajine po roku 1948. Tentokrát si ju mohli pozrieť aj obyvatelia Chorvátskeho Grobu priamo v miestnom pastoračnom centre. Obe výstavy boli slávnostne otvorené v piatok 28. mája 2022 o 17:00 s krátkym posedením pri pohári vína od miestneho vinára Ignáca Černaya a drobnom občerstvení.

V roku 2016 bolo na pôde veľvyslanca Chorvátskej republiky na Slovensku podpísané *Memorandum o spolupráci medzi SNM – Múzeom kultúry Chorvátov na Slovensku a Slovenským kultúrnym centrom v Našičiach*, na základe ktorého došlo k výmene výstav medzi týmito dvomi inštitúciami. V roku 2017 to bola výstava *Zidne kuharice* a v roku 2019 *Obitelj Pejačević* zo strany SKC v Našičiach. Po dvoch rokoch odkladov z dôvodu pandémie koronavírusu sa uskutočnila návšteva riaditeľa SNM – Múzea kultúry Chorvátov na Slovensku v Našičiach a pri tejto príležitosti bolo podpísané nové memorandum o spolupráci v období 2022

– 2026 v zastúpení riaditeľ SNM – Múzea kultúry Chorvátov na Slovenku Andreja Solára a riaditeľky Slovenského kultúrneho centra v Našiciach Sandry Kralj Vukšić. Podpisovania sa zúčastnili aj významní hostia podujatia – veľvyslanec Slovenskej republiky v Chorvátsku Peter Susko, predseda Zväzu Slovákov v Chorvátsku, poslanec za českú a slovenskú národnostnú menšinu v chorvátskom parlamente Vladimír Bílek, riaditeľ Úradu pre ľudské práva a práva národnostných menšín Alen Tahiri, predseda Zväzu Slovákov Mirko Vavra a kurátorka Slovenského kultúrneho centra Našice Tatjana Seničaninová. Neskôr bola v tých istých priestoroch SKC otvorená výstava *Osobnosti Chorvátov na Slovensku*. Ide o prezentáciu osobností, ktoré či už pochádzali z miestnej chorvátskej komunity alebo osobnosti, ktoré významným spôsobom zasiahli

do chodu dejín a udalostí Uhorska, ktorého bolo aj Chorvátsko súčasťou. Táto výstava je z produkcie múzea a CHKZS v roku 2019. Obe udalosti sa uskutočnili na pozadí veľkého podujatia Slovákov v Chorvátsku, a to 30. výročia vzniku Zväzu Slovákov v Chorvátsku. Výstavu si tak mohli pozrieť aj obyvatelia Našic a blízkeho okolia, pričom SKC pripravilo aj aktivity pre školy.

Zamestnanci múzea popri príprave výstav pracovali na aktivitách, pre ktoré je múzeum určené, a to je zbierkotvorná činnosť, práca so zbierkovým fondom, realizácia prezentácií chorvátskej kultúry, tvorba vzdelávacích programov pre školy a taktiež príprava vedecko-výskumných úloh. Rok 2022 síce nenadviazal výraznou návštevnosťou z obdobia pred pandémie, avšak bol prvým rokom od jej začiatku bez výraznejších obmedzení.

Andrej Solár*

Dosahy Slovenského kultúrneho centra Našice v roku 2022

Obnovené memorandum o spolupráci medzi Slovenským národným múzeom

– Múzeom kultúry Chorvátov na Slovensku a Slovenského kultúrneho centra v Našiciach

Obnovenie Memoranda o spolupráci medzi Slovenským národným múzeom – Múzeom kultúry Chorvátov na Slovensku a Slovenským kultúrnym centrom v Našiciach na roky 2022 – 2028 sa uskutočnilo 11. júna 2022 v sídle Slovenského kultúrneho centra v Našiciach. Memorandum o spolupráci podpísali riaditeľ Múzea kultúry Chorvátov na

Slovensku Andrej Solar a riaditeľka Strediska slovenskej kultúry v Našiciach Sandra Kraljová Vukšićová za prítomnosti veľvyslanca SR v Záhrebe, J. E. Petra Suska, poslanca pre českú a slovenskú národnostnú menšinu v chorvátskom parlamente Vladimíra Bíleka, riaditeľa Úradu pre ľudské práva a práva národnostných menšín Chorvátskej republiky Alena Tahiriho, predsedu Zväzu Slovákov Mirka Vavru a kustódky Slovenského kultúrneho centra v Našiciach Tatjany Seničanin. Týmto aktom sa vytvorili formálne predpoklady na pokračovanie spolupráce, ktorá trvá od roku 2016, kedy bolo takéto memorandum po prvýkrát

* PhDr. ANDREJ SOLÁR, Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku Bratislava – Devínska Nová Ves (Slovenská republika).

podpísané na Veľvyslanectve Chorvátskej republiky v SR v Bratislave.

Výstava Osobnosti Chorvátov na Slovensku

Pri príležitosti 30. výročia Zväzu Slovákov v Chorvátsku Slovenské kultúrne centrum Našice vo vlastnom výstavnom priestore sprístupnilo 11. júna 2022 verejnosti výstavu Slovenského národného múzea – Múzea kultúry Chorvátov na Slovensku *Osobnosti Chorvátov na Slovensku*, ktorá v Chorvátsku zostala do konca kalendárneho roka.

Vernisáže výstavy sa zúčastnili vážení hostia: veľvyslanec Slovenskej republiky v Chorvátsku Peter Susko, poslanec za českú a slovenskú národnostnú menšinu v Chorvátskom parlamente a vyslanec predsedu Rady pre národnostné menšiny Chorvátskej republiky Vladimír Bilek, riaditeľ Úradu pre ľudské práva a práva národnostných menšín Chorvátskej republiky Alen Tahiri, podpredseda Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí Peter Procházka, prvý podpredseda Matice slovenskej Marek Hanuska, riaditeľka Krajského múzea Matice slovenskej Zuzana Pavelcová, podpredsedníčka Zväzu Čechov Chorvátskej republiky Marija Valeková, predseda Zväzu Slovákov v Chorvátsku Mirko Vavra, riaditeľ Múzea kultúry Chorvátov na Slovensku Andrej Solár, predstavitelia našických kultúrnych ustanovizní a predstavitelia matíc slovenských v Chorvátsku.

V mene hostiteľa vernisáž otvorila riaditeľka Centra Sandra Kraljová Vukšićová. Vo svojom príhovore zdôraznila dôležitosť spolupráce slovenskej menšiny v Chorvátsku s Chorvátmi na Slovensku. Následne riaditeľ Múzea kultúry Chorvátov na Slovensku Andrej Solár predstavil samotnú výstavu. Činnosť Slovenského kultúrneho centra Našice

a celkovo slovenskej menšiny v Chorvátsku vyzdvihol predseda Zväzu Slovákov v Chorvátsku Mirko Vavra a poslanec Vladimír Bilek. Samotnú výstavu otvoril veľvyslanec Slovenskej republiky v Záhrbe Peter Susko.

Na zozname chránených kultúrnych prvkov Ministerstva kultúry Chorvátskej republiky *Medvede* – tradičný fašiangový sprievod Slovákov v Josipovci Punitovskom

Ministerstvo kultúry a médií Chorvátskej republiky rozhodnutím zo 14. apríla 2022 určilo, že *Medvede*, to jest tradičný fašiangový sprievod Slovákov v Josipovci Punitovskom, sú nehmotným kultúrnym prvkom, a ako také sú zapísané do *Registra kultúrneho dedičstva – Zoznamu chránených kultúrnych prvkov* Chorvátskej republiky. Navrhovateľmi zápisu boli Matica slovenská v Josipovci, ako kolektívny nositeľ kultúrneho prvku, Slovenské kultúrne centrum v Našiciach, ako kompetentná inštitúcia na prípravu prihlášky a nositelia-jednotlivci. Kladné rozhodnutie prišlo po uplynutí viac ako roka. Zápis nehmotného kultúrneho prvku do *Registra kultúrneho dedičstva Chorvátskej republiky* posilní a potvrdí presvedčenie miestneho obyvateľstva o dôležitosti zachovania menšinovej etnickej identity a o hodnote nehmotného kultúrneho dedičstva, ktoré do Chorvátska priniesli ich predkovia zo Slovenska v roku 1881, keď sa prisťahovali do tohto regiónu.

Čo vlastne vieme o tomto chránenom nehmotnom kultúrnom prvku?

V mýtoch mnohých národov Európy, ale aj Ameriky a Ázie, predstavuje medveď silu a zvyky spojené so starodávnym kultom medveďa majúce za cieľ chrániť pred zlom a zlými silami. Slamené medvede sú súčasťou fašiangových tradícií rozšírených v okolitých krajinách

– Srbsku, Maďarsku, Rakúsku, Rumunsku, taktiež v Poľsku, Nemecku, ale aj v Rusku, Ukrajine, Litve a ďalších krajinách. Historicky sa karnevalová postava slameného medveďa v sprievode blázna objavuje v neskorom stredoveku. Pôvodne sa postava medveďa „obliekala“ do machu alebo kožušiny a až neskôr, s rozvojom poľnohospodárstva, sa na „obliekanie“ medveďa začala používať slama.

Fašiangové postavy medveďov v Chorvátsku sú medzi Slovákami známe aj v obci Međurić, kde sú podľa našich vedomostí dodnes prítomné vo fašiangovom sprievode. Fašiangový ľudový zvyk v Josipovci Punitovskom, v ktorom hlavnú úlohu zohrávajú tradičné fašiangové masky slamených medveďov v sprievode cigánok, sa tu udržiava od osídlenia Slovákami, teda od roku 1881. Tento zvyk sa prenáša ústne a v rámci miestnej komunity sme o ňom nenašli žiadne písomné záznamy. Fašiangovému sprievodu postáv medveďov a cigánok, ktorý sa konal na fašiangový utorok, v minulosti predchádzal sprievod malých medveďov, ktorý sa konal v nedeľu pred fašiangovým utorkom, a ktorého sa zúčastňovali chlapci.

Celý „kostým“ bol vyrobený z takzvaných *hužvy* – slamených povrazov upletených z ovsenej slamy. Podobne sa kedysi pripravovali povrazy na viazanie zväzkov pri žatve. Tradične sa mal ovos zasiať a narezať ručne, a potom zvinúť do čo najdlhších povrazov, ktoré mohli mať až 15 metrov. Na jednu masku ich bolo potrebných niekoľko, čo záviselo od ich individuálnej dĺžky. Povrazy sa omotali okolo rúk, nôh a tela osoby, a to tak, aby nebolo vidieť, že slama je zvinutá v povrazoch.

Tento zvyk sa spája s vierou, že medvede návštevami dedín a rodinných hospodárstiev privolávajú úrodný a bohatý rok a spolu s cigánkami vyhávajú

z dediny všetky zlé sily. Karnevalové postavy medveďov a cigánok predstavujú skupinovú masku, do ktorej sa prezliekali len mužskí členovia miestnej komunity. Zvyk sa traduje ústne s použitím slovenského jazyka a terminológie josipovských Slovákov.

Príprava karnevalovej masky medveďa je časovo náročná – začína sa už rok vopred. V lete sa pripravuje slama, teda prvý výsev ovsa a špeciálne vykonaná žatva, aby slama vydržala čo najdlhšie. Významné bolo aj dobré uskladnenie slamy, aby bola čistá a suchá. Na výrobu masky medveďa je najvhodnejší ručne siaty, pokosený a vymlátený ovos. Keďže tieto technológie už nie sú aktuálne ani dostupné, všetko sa v súčasnosti robí adekvátne upraveným spôsobom. Napríklad, aby sa pri zbere zachovala požadovaná kvalita slamy, teda jej dĺžka, ovos sa z poľa kosí v noci, keď je stonka vlhká, a teda menej náchylná na lámavosť.

Mládenci sa väčšinou na malé fašiangy, teda v nedeľu, dohodli, kto bude medveď a kto cigánka, u ktorého gazdu sa bude pripravovať ktorý medveď do sprievodu, a kto im pomôže, lebo okrem cigánok s obliekaním pomáhali aj gazdovia, na ktorých dvore sa uskutočňovali prípravy. Každý medveď sa pripravoval v domácnosti, teda rodinnom hospodárstve, ktoré preňho pripravovalo slamu.

Dva až tri dni pred fašiangovým sprievodom sa v závislosti od množstva pripravenej slamy a dohodnutého počtu medveďov pripravujú tzv. *hužvy* – slamené laná slúžiace na ovíjanie jedincov. Na rodinnom hospodárstve, na ktorom bola pripravená slama, sa zišli mládenci a muži, zruční v *krútení* medveďov. Tu pripravili laná, tzv. *hužvy* dlhé aj dvadsať metrov, pričom je na jednu masku potrebných až šesť alebo sedem povrazov, ktoré boli pripravené rovnakým

spôsobom ako povrazy používané na viazanie zväzkov pri zbere úrody.

Na fašiangový utorok ráno prebieha posledná fáza prípravy, tzv. *krútenie medvedov*, čo znamená obalenie človeka, ktorý predstavuje medveďa. Urobí tak cigánka, ktorá potom tiež ide v sprievode a sprevádza svojho medveďa. Muž je omotaný povrazmi celý, okrem hlavy a nôh. Tváre medvedov sú prekryté čiernou pančuchou, na ktorej sú vyrezané otvory pre oči, nos a ústa, alebo sú tvár a ruky potreté sadzou z pece na chlieb. Na hlave má väčšinou čierny alebo slamený klobúk a na nohách čižmy. Medveď má často slamený chvost, na ktorom je uviazaný zvonec alebo starý hrniec, ktorý sa za ním ťahá a robí hluk, aby podľa presvedčenia vyhnal zlo z dediny. Medvedov bývalo desať a zvyšok účastníkov sprievodu sa obliekal ako cigánky: mládenci zozbierali babské šaty, ktoré si obliekli, tiež si väčšinou dávali na hlavu pančuchu (rovnako ako medvede) alebo šatku. Pri obliekaní/obaľovaní medvedov a cigánok sa pilo a spievalo. Repertoár slovenských a chorvátskych piesní nebol tematický, spievalo sa, čo prítomným napadlo.

Fašiangový utorok je deň, keď medvede v sprievode cigánok obchádzajú dedinu. Okolo jedenástej hodiny, vždy to bolo dopoludnia, sa sprievod vydal dedinou. Medvede aj cigánky nosili v ruke palicu a prenasledovali každého, kto sa ocitol na ulici, najmä dievčatá. Ak sa im podarilo niekoho chytiť, zašpinenými rukami ho hladkali po tvári, pričom sa miestni tomu snažili vyhnúť. Sprievod vstupoval do dvorov, keďže sa verilo, že to prinesie bohatstvo a plodný rok, a gazdovia ich tam hostili pálenkou a šiškami. Verilo sa, že budúci rok budú zemiaky tak veľké, aké veľké boli ponúkané šišky.

Neskôr popoludní, po obchôdzke celej dediny, si medvede sňali slamu a išli

na večernú zábavu. Tancovalo sa až do jedenástej, kým nezazvonil kostolný zvon. Hudba v tej chvíli utíchla a zábava sa skončila, začal sa pôst.

Matica slovenská v Josipovci prevzala rolu jednotlivcov, a už viac ako desaťročie nepretržite propaguje tento zvyk, ktorý by bez úsilia združenia zanikol.

Uloha Matice slovenskej v Josipovci pri zachovávaní, propagácii a tradovaní tohto zvyku je dnes kľúčová, pretože členovia združenia sú zároveň významní, spoločensky angažovaní jednotlivci tejto obce, a vďaka inštitucionálnej podpore majú možnosť zúčastňovať sa rôznych festivalov a zadovážiť finančné prostriedky potrebné na prezentáciu zvyku mimo miestnej komunity.

Zápis „Medvedov“ do Registra kultúrneho dedičstva Chorvátskej republiky Maticu slovenskú v Josipovci a Slovenské kultúrne centrum v Našiciach zaväzuje k zachovávaniu tohto dodnes živého zvyku slovenských prisťahovalcov, ktorý je podľa Zväzu Slovákov potrebné navrhnuť na ochranu UNESCO.

Slovensko – partnerská krajina na 26. medzinárodnom festivale čipky v Lepoglave

V dňoch 9. až 11. septembra sa v meste Lepoglave konal 26. *Medzinárodný festival čipky Lepoglava 2022* a to na tému *Čipka a umenie*. Lepoglava sa tak stala hostiteľom početných chorvátskych čipkárskych združení, škôl ako aj združení z ôsmich krajín: Maďarska, Slovinska, Belgicka, Poľska, Bosny a Hercegoviny, Maly, Talianska a Slovenska, ktoré malo v tom roku osobitné miesto a zastúpenie ako partnerská krajina.

Festival otvoril Zdravko Zima, osobitný poradca pre kultúru prezidenta Chorvátskej republiky Zorana Milanovića, a to za prítomnosti vyslanca

predsedu vlády Chorvátskej republiky Andreja Plenkovića, varaždínskeho župana Anđelka Strička a zástupcov početných ministerstiev a parlamentných poslancov. Hostiteľovi primátorovi Marijanovi Škvarićovi a prítomným sa v mene partnerskej krajiny prihovoril zástupca veľvyslanca Slovenskej republiky v Záhrebe Zdenko Galbavý.

Celkovo 11 čipkárskych spolkov prezentovalo čipkárske umenie z celého Slovenska. Veľvyslanectvo Slovenskej republiky v Záhrebe priblížilo krásy a výdobytky Slovenska návštevníkom festivalu prostredníctvom výstavy *This is Slovakia (Ovo je Slovačka)*, ako aj možnosť ochutnávky slovenských vín spojených s prezentáciou tradičných slovenských a lepoglavských jedál.

Vďaka podpore Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí v Bratislave sa členovia Univerzitného folklórneho spolku Mladost z Banskej Bystrice zúčastnili prezentácie Slovenskej republiky výborným, zaujímavým a osobitným scénickým vystúpením. Program *Miesto na zemi – obrazy z Dolnej zeme*, v scénickej a tanečnej gescii umeleckého vedúceho a choreografa Dr. Martina Urbana, pre divákov stvárnil stáročnú slovenskú históriu vysťahovalectva a boj o prežitie Slovákov vysťahovaných na Dolnú zem, teda aj do Chorvátska. Na tanečno-hudobnom programe sa príležitostne zúčastnili členky Slovenského kultúrno-umeleckého spolku bratov Banasovcov z Josipovca Punitovského s prezentáciou časti svadobného obradu čepčenia mladuchy. Úspešná a pozoruhodná scénická prezentácia partnerskej krajiny na 26. Medzinárodnom festivale čipky v Lepoglave vyvrcholila prednesom piesne *Chodila dievčina* venovanej všetkým, nielen prítomným čipkárom.

Na tohtoročnom medzinárodnom festivale čipiek mala zastúpenie aj slovenská národnostná menšina v Chorvátsku,

ktorá sa zúčastnila festivalu v organizácii Slovenského kultúrneho centra v Našiciach. Na festivalovovom jarmoku členky Matice slovenskej v Iloku prezentovali umenie práce s vlnou, členky Matice slovenskej v Josipovci vystavovali vyšívané obrusy a utierky, háčkované ručné práce a predmety zdobené špagátom, kým Matica slovenská z Jurjevca Punitovského prezentovala prevažne dekoratívne predmety zo šúpolia.

Výstava v gescii Slovenského kultúrneho centra v Našiciach *Textilné nápisové nástenky – výtvarné prejavy našich babičiek* vďaka finančnej podpore Rady pre národnostné menšiny Chorvátskej republiky našla svoje miesto v Pavlínskom kláštore mesta Lepoglavy, kde bola prezentovaná popri už spomínanej výstave *This is Slovakia*. Čipka sa totiž tradične používala na zdobenie obruby textilných kuchynských utierok s nápismi a poučeniami, a zaujímavosťou je, že lemovanie jednej nástenky z Lipovlian bolo zdobené práve paličkovanou čipkou, ktorá je charakteristická pre Lepoglavu, ale aj rôzne oblasti Slovenska.

Z festivalu, ktorý sa konal pod vysokou záštitou prezidenta Chorvátskej republiky Zorana Milanovića a pod záštitou ministerstiev kultúry a médií, turizmu a športu a poľnohospodárstva, Chorvátskej komisie pre UNESCO, Chorvátskeho turistického spolku, Varaždínskej župy a Mesta Lepoglava, účastníci odišli bohatší o nové priateľstvá ktoré, v prípade, že sa plány a predpoklady splnia, prerastú do nových medzinárodných projektov.

Pamätná lavička Martinovi Kukučínovi

Martin Kukučín slovenský lekár a spisovateľ, ktorý veľkú časť svojho pracovného veku pôsobil ako lekár v Selciach na

ostrove Brač pred bezmála 130 rokmi, nesmierne okrem svojho rodného Slovenska miloval aj Chorvátsko a život na chorvátskom ostrove, na ktorom sa zoznámil so svojou manželkou, Chorvátkou Pericou Didulicovou. Jeho životná púť viedla z Chorvátska až do ďalekého juhoamerického Čile, kde v Punta Arenas spolunažíval s chorvátskou emigráciou. V Chorvátsku aj zomrel a bol pochovaný, kým jeho pozostatky neboli v roku 1928 prenesené na Národný cintorín v Martine. Ako silno bol Kukučín Chorvátsku naklonený, hovorí jeho výrok *Keby som nebol Slovákom, chcel by som byť Chorvátom*.

Tomuto výnimočnému človeku, významnému predstaviteľovi slovenského literárneho realizmu, vzdali Chorvátsko a Slovensko úctu spoločným projektom vyhotovenia pamätnej tabule a pamätnej lavičky. Dňa 24. novembra veľvyslanec Slovenskej republiky v Záhrebe Peter Susko spolu s predstaviteľmi mesta slávnostne odhalili pamätnú tabuľu a lavičku slovensko-chorvátskeho priateľstva, ktorú z kameňa vytesali miestni kamenári. Lavička bola zhotovená v spolupráci Veľvyslanectva SR v Záhrebe a Slovenského kultúrneho centra v Našiciach

Foto: Veľvyslanec Slovenskej republiky v Záhrebe Peter Susko a starosta obce Selca na ostrove Brač Ivan Marijančević pri čine odhalenia pamätnej lavičky Martinovi Kukučínovi.

a vďaka finančnej podpore Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí.

Ako to v príhovore pri príležitosti slávnostného odhalenia povedal veľvyslanec SR v Záhrebe Peter Susko, Martin Kukučín aj dnes spája Chorvátsko a Slovensko. Účel lavičky je nielen pripomínať osobnosť Martina Kukučina alebo spestriť kultúrno-turistickú ponuku obce Selca, ale aj podporiť ideu návratu na miesto, ktoré si človek zamiloval.

Sandra Kraljová Vukšićová*

Obnovljen Memorandum o suradnji Slovačkog nacionalnog muzeja – Muzeja hrvatske kulture u Slovačkoj i Slovačkog centra za kulturu Našice

Obnavljanje Memoranduma o suradnji između Slovačkog nacionalnog muzeja - Muzeja hrvatske kulture u Slovačkoj te Slovačkog centra za kulturu Našice za razdoblje 2022. – 2028. upriličeno je u Našicama, sjedištu potpisnika iz Hrvatske. Memorandum o suradnji su 11. lipnja potpisali ravnatelj Muzeja

hrvatske kulture u Slovačkoj Andrej Solar i ravnateljica Slovačkog centra za kulturu Našice Sandra Kralj Vukšić u prisutnosti veleposlanika Republike Slovačke u Hrvatskoj Nj. E. Petra Suska, zastupnika za češku i slovačku nacionalnu manjinu u Hrvatskom saboru Vladimira Bileka, ravnatelja Ureda za ljudska

* SANDRA KRALJOVÁ VUKŠIĆOVÁ, Slovenské kultúrne centrum v Našiciach (Chorvátska republika).

prava i prava nacionalnih manjina RH Alena Tahirija, predsednika Saveza Slovačka Mirka Vavre te kustosice Slovačkog centra za kulturu Našice Tatjane Seničanin. Ovim činom stvorene su i formalne pretpostavke za nastavak suradnje, koja

traje od 2016. godine, kada je u Veleposlanstvu Republike Hrvatske u Slovačkoj Republici u Bratislavi prvi puta potpisan ovakav memorandum.

Sandra Kralj Vukšić*

Kaleidoskop slovenských udalostí v Chorvátsku v roku 2022

Oslavy medzinárodného uznania Chorvátskej republiky

V sobotu 15. januára si Chorvátsko pripomenulo 30. výročie medzinárodného uznania svojej štátnosti vtedajšími členmi Európskeho spoločenstva (predchodcu dnešnej EÚ). Hoci SR sa k uznaniu Chorvátska pripojila fakticky až o rok neskôr, po svojom vzniku 1. januára 1993, aj naša vlajka sa skvela vo videoprojekcii na vodotrysku fontán v Záhrebe pri Národnej univerzitnej knižnici.

This is Slovakia

Až do 14. januára mali študenti a návštevníci Ekonomickej fakulty záhrebskej univerzity možnosť pozrieť si výstavu 10 veľkoplošných panelov o Slovensku pod názvom *This is Slovakia*, ktorá predstavuje Slovensko v jeho rozmanitosti – od prírodných krás a tradícií po vynálezy a technologické objavy.

Kultivovanie slovensko-chorvátskych kontaktov vo Varaždine

Nadväzovanie a kultivovanie kontaktov, podpora podnikateľských zámerov slovenských subjektov a otváranie dverí novým príležitostiam – to všetko je chlieb

a soľ ekonomickej diplomacie, ktoré sme prezentovali vo Varaždine (partnerským mestom je už dve desaťročia Trnava). Primátor Varaždinu má záujem rozšíriť partnerskú spoluprácu aj pri študentských stážach a výmenách a pri rozvoji obchodných vzťahov. Z celkového počtu start-upov, ktoré vo Varaždine v súčasnosti fungujú, je až 75 % orientovaných na IT.

Rozvoj slovenského cestovného ruchu v Chorvátsku

V polovici februára sme sa rozprávali o plánoch na nadchádzajúcu turistickú sezónu so štátnym tajomníkom chorvátskeho rezortu cestovného ruchu Tončim Glavinom. Chorvátsko rozpracúva *Stratégiu rozvoja udržateľného cestovného ruchu* do roku 2030, ktorej cieľom je rozvíjať turizmus, ktorý sa – podľa dohadov ministerstva – dnes podieľa na celkovom HDP krajiny približne dvadsiatimi percentami. Každoročne navštívi Chorvátsko cca pol milióna slovenských dovolenkárov.

Spoločná podpora Ukrajine

V sobotu 5. marca sme spolu s ďalšími diplomatmi akreditovanými v Záhrebe stáli na tribúne na hlavnom námestí hlavného mesta Chorvátskej republiky po boku ukrajinského veľvyslancu

* SANDRA KRALJ VUKŠIĆ, Slovački centar za kulturu Našice (Republika Hrvatska).

V. Kiriliča, aby sme vyjadrili podporu Ukrajincom napadnutým ruskými vojskami. Zhromaždeniu, ktorému dominovali ukrajinské zástavy a transparenty odsudzujúce vojnu, sa prihovorili aj predstavitelia chorvátskeho politického a verejného života.

Ulica po Alexandrovi Dubčekovi v Záhrebe?

V minulom roku sa Záhreb pripojil k iniciatíve spájajúcej Budapešť, Prahu, Varšavu a Bratislavu s názvom *Pakt slobodných miest*, ktorá vyznáva hodnoty transparentnosti, demokracie a tolerancie. Aj to bolo 3. marca jednou z tém rozhovoru veľvyslanca s primátorom Záhrebu Tomislavom Tomaševićom. Dohodli sme sa na podpore magistrátu pre niektoré z nadchádzajúcich projektov veľvyslanectva, vrátane uvítania novej leteckej linky BTS-ZAG ako aj návrhu pomenovať niektorú z ulíc Záhrebu po Alexandrovi Dubčekovi.

Spojila nás Ukrajina

V stredu 16. marca sme sprevádzali ministra vnútra Slovenskej republiky Romana Mikulca a ministra vnútra Chorvátska Davora Božinovića pri ich návšteve hraničného priechodu SR s Ukrajinou vo Vyšnom Nemeckom. Minister Božinović ocenil prácu slovenských policajtov, dobrovoľníkov, hasičov, ale aj obyčajných Slovákov, ktorí pomáhajú Ukrajincom utekajúcim pred vojnou. Do konca februára bolo v evidencii hraničnej polície SR viac ako 220 000 utečencov z Ukrajiny; do Chorvátska ich v tom istom čase dorazilo okolo 7000.

Prvý let Ryanair z Bratislavy do Záhrebu

Na záhrebskom letisku sme v nedeľu (27. marca) na obed poriadne prekvapili cestujúcich na palube prvého priameho letu spoločnosti Ryanair z Bratislavy do Záhrebu. Pôvodne sme mali v úmysle uvítať ich po prilete tradičným slovanským chlebom a soľou, nuž ale človek mieni a pandemické opatrenia menia... Tak sme teda, chtiac-nechtiac, museli siahnúť po balených pochutinách. No vynašli sme sa a „dobrodružicu“ sme cestujúcim zaželali so slovenskými keksíkmi a praženými mandľami, ako aj s povestnými chorvátskymi čokoládovými bonbónmi značky Bajadera. Partnermi nám boli letisko Záhreb a jeho riaditeľ Huseyin Bahadır Bedir, ďalej Ministerstvo cestovného ruchu a športu Chorvátskej republiky zastúpené štátnou tajomníčkou Sandrou Herman ako aj Turistický zväz Záhrebu.

Promócia knihy *Markovci a Vlastenecká vojna*

Pod záštitou Matice slovenskej v Markovci sa v pondelok 21. marca konal slávnostný krst publikácie s názvom *Markovec a Vlastenecká vojna (Markovac i Domovinski rat)*, ktorej autorom je tajomníčka Zväzu Slovákov v Chorvátsku a predsedníčka miestnej Matice Branka Baksa. Kniha približuje udalosti spred 30 rokov, keď ozveny bojov za nezávislosť Chorvátska poznačili aj životy obyvateľov obce, z ktorých mnohí sa hlásia k slovenskej národnostnej menšine. Paralely s aktuálnou situáciou vo svete podčiarkla záverečná spoločná modlitba za mier na Ukrajine.

Slovenský film na festivale ZagrebDox

Slovenský film *Cenzorka* (s medzinárodným názvom *107 matiek*) režiséra Petra Kerekesa sa predstavil v utorok 5. apríla divákovi na 18. ročníku medzinárodného festivalu dokumentárnych filmov ZagrebDox. Režiséra sme privítali aj na pôde nášho veľvyslanectva a držali mu palce, nech film osloví odbornú porotu, ale najmä divákov festivalu. Veľvyslanectvo SR v Záhrebe je aj tento rok partnerom festivalu, ktorý slávnostne otvorili (aj za našej účasti) v nedeľu 3. apríla večer v kine Kaptol Boutique Cinema.

Návšteva štátnej tajomníčky MZV Slovenskej republiky v Záhrebe

V utorok 12. apríla a stredu 13. apríla sme v Záhrebe sprevádzali štátnu tajomníčku Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky Ingrid Brockovú na jej pracovnej návšteve v Chorvátsku. V utorok popoludní navštívila Regionálne centrum výnimočnosti pre robotické technológie (CRTA) v Záhrebe; hlavným bodom druhého dňa programu boli dvojstranné konzultácie so štátnym tajomníkom chorvátskeho rezortu diplomacie Zdenkom Lucióm, kde sa hovorilo o aktuálnej situácii na Ukrajine, ale aj o napĺňaní ambícií Chorvátska o vstup do Schengenu, Eurozóny a Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD). Ešte predtým I. Brocková vystúpila na seminári organizovanom Veľvyslanectvom SR v Záhrebe, venovanom inováciám v zdravotníckom sektore. Slovenské podnikateľské subjekty predstavili na podujatí vlastnú produkciu z oblasti zdravotníckeho vybavenia, zariadení a inovačných aplikácií.

Slovenské skúsenosti s eurom

Téme zdieľania slovenských skúseností s používaním eura s Chorvátskom sa venujeme na rôznych úrovniach pravidelne. Reč o tom bola aj v pondelok 11. apríla, keď sme so štátnym tajomníkom Ministerstva financií Chorvátskej republiky Stipe Županom diskutovali, ako by sme vedeli Chorvátsku pomôcť v logistike, komunikácii a ďalších smeroch. Dohodli sme sa, že v júni vystúpia slovenskí experti na konferencii o prijímaní eura v Záhrebe so svojimi autentickými spomienkami a skúsenosťami spred 13-tich rokov.

Pietna slávnosť v koncentračnom tábore Jasenovac

Pamätník nazvaný *Kamenný kvet* na pôde bývalého koncentračného tábora v Jasenovci bol v piatok 22. apríla dejiskom pietnej spomienkovej slávnosti pri príležitosti 77. výročia udalostí, pri ktorých sa vyše 600 zajatcov pokúsilo o útek z tábora. Len 104 z nich však prežilo. Ustašovci následne zostávajúcich väzňov zavraždili, tábor vypálili a zrovnali so zemou. Na pamiatku týchto obetí sme aj my položili pri pamätníku symbolickú ružu, spolu s predstaviteľmi chorvátskeho parlamentu, vlády, miestnej samosprávy, zástupcami politických strán, združenia protifašistických bojovníkov, židovskej obce, aj príbuzných obetí. Počet obetí, medzi ktorými boli podľa záznamov aj Slováci, sa odhaduje medzi 80 až 100 000.

Projekt SAN – Smart Agriculture Network

V piatok 24. apríla sme v Zadare boli pri tom, keď sa na tamojšej univerzite slávnostne konferenciou uzavrel Projekt SAN – Smart Agriculture Network,

ktorý bol predmetom záujmu aj Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre, a na ktorom participuje náš honorárny konzul Goran Morović. Projekt predstavuje komplexné IT riešenie umožňujúce tzv. inteligentné pestovanie potravín založené na internete vecí. Počas 4 vegetatívnych cyklov IT špecialisti skúmali a korigovali rast olív, pričom získané skúsenosti budú ďalej využité pri vytváraní tzv. inteligentnej siete v ovocinárstve a vinohradníctve.

Výstava umenia 8 krajín podunajského regiónu

V stredu 27. apríla sme boli pri otvorení výstavy *Kunst am Strom/Art on the Stream* (Umenie povodia) v priestoroch maďarského kultúrneho centra v Záhrebe, ktorá je prehliadkou diel umelcov z 8 krajín podunajského regiónu. Medzi exponátmi sme našli aj obraz *Výkričník VII* slovenského maliara, kresliara, grafika a jednej z hlavných postáv súčasného moderného konceptuálneho umenia na Slovensku, Rudolfa Sikoru.

Skvapalnený plyn pre Slovensko

V pondelok 2. mája sa na Omišalji na ostrove Krk začalo s prečerpávaním skvapalneného LNG plynu z tankera BW Pavilion Leeara, ktorého náklad bol určený aj pre Slovensko. Slovenský plynárenský podnik (SPP) totiž kúpil kapacitu lode 93 miliónov m³ plynu, ktorý pochádza z USA. Podľa SPP je LNG cenovo konkurencieschopný v porovnaní s inými zdrojmi prepravovanými plynovodmi a po regasifikácii je priamo využiteľný pre domácnosti aj priemysel, úplne rovnako ako „klasický“ zemný plyn.

Modranské vína v Záhrebe

Vo štvrtok 12. mája sme v záhradných priestoroch veľvyslanectva zorganizovali degustáciu slovenských vín dopestovaných a vyrobených študentmi Strednej odbornej školy vinársko-ovocinárskej v Modre. Pozvaným hosťom – priateľom Slovenska a dobrého vína – predstavila portfólio školy, ktorá je, mimochodom, jednou z len troch inštitúcií podobného zamerania v Európe, riaditeľka školy Monika Kisová.

Úspech slovenských investícií v Chorvátsku

Slovenské investície v Chorvátsku, očividne, prinášajú svoje ovocie. Svoje o tom vie aj spoločnosť TŽV Gredelj, výrobca železničných vozňov v Záhrebe, ktorá patrí medzi najväčšie investície Tatravagónky Poprad, a.s. Pri návšteve podniku 11. mája sme sa okrem iného dozvedeli aj to, že spoločnosť t.č. zamestnáva viac ako 300 ľudí a chce v ďalšom období vytvoriť desiatky nových pracovných miest.

Slovenskí stredoškooláci v Záhrebe

V priestoroch zrekonštruovaného nádvoria Veľvyslanectva SR v Záhrebe sme 19. mája podvečer privítali 36 študentov a ich učiteľov zo štyroch stredných škôl zo Slovenska (Obchodná akadémia Michalovce, Gymnázium Moldava nad Bodvou, Stredná odborná škola drevárska Vranov nad Topľou a Stredná odborná škola pedagogická Prešov), ktorí do Záhrebu pricestovali v rámci aktivity organizovanej v gescii Európskeho parlamentu. Ide o sériu diskusií študentov s poslancami Európskeho parlamentu a workshopov zameraných na spoznávanie inštitúcií Európskej únie, prácu s dezinformáciami a občiansky aktivizmus,

nazvaný Ambasadorské školy Európskeho parlamentu.

Prednáška honorárneho konzula o Slovensku

V stredu 18. mája sa náš honorárny konzul v Splite Goran Morović postavil pred katedru IV. Gymnázia Marko Marulića v tomto prímorskom meste, aby študentov oboznámil s realiami Slovenska, osobitne politickými a hospodárskymi, ale aj kultúrными a historickým koreňmi našej domoviny. Goranovi sme, pochopteľne, pomohli s podkladmi, a dúfame, že v splitských gymnazistoch sme aspoň trošku prebudili záujem o návštevu Slovenska.

Servisáci z Trenčína v Záhrebe

V stredu 1. júna sme na veľvyslanectve privítali zástupcov Leteckých opravovní Trenčín. Ako to potvrdil obchodný riaditeľ LOTN Alfonz Liška, spoločnosť má záujem nadviazať na úspešnú spoluprácu s Chorvátskom z minulosti, keď v Trenčíne servisovali vrtuľníky ruskej výroby Mi-8 a Mi-171. Hoci Chorvátsko postupne modernizuje svoj letecký park a začleňuje do prevádzky americké stroje UH-60 Black Hawk, staršie ruské vrtuľníky sa ešte aj dnes využívajú na rôzne účely, okrem iného aj pri hasení požiarov.

Minister vnútra SR v Splite

V utorok 14. júna sme v Splite uvítali ministra vnútra Slovenskej republiky Romana Mikulca, ktorý pricestoval na pozvanie podpredsedu vlády a ministra vnútra Chorvátskej republiky Davora Božinovića. Ministri navštívili Národné hasičské a koordinačné centrum so sídlom v Divulje, stretli sa so slovenskými

policajtni zúčastňujúcimi sa na programe s názvom „bezpečná turistická destinácia v Chorvátsku“ a oboznámili sa s prácou pobrežných policajných hliadok. Návšteva, ktorá bola recipročným pokračovaním stretnutia ministrov vnútra z marca tohto roka na slovensko-ukrajinskej hranici, potvrdila pripravenosť oboch rezortov spolupracovať s dôrazom na bilaterálnu a medzinárodnú policajnú spoluprácu, ako aj na migračný aspekt konfliktu na Ukrajine.

30. výročie založenia Zväzu Slovákov v Chorvátskej republike

V Našiciach sme si v sobotu 11. júna pripomenuli 30. výročie založenia Zväzu Slovákov v Chorvátskej republike. Ako to v príhovore zdôraznil veľvyslanec SR v Chorvátsku Peter Susko: „*krajanja tvoria pevné puto medzi našimi národmi, most, ktorý nás spája aj zaväzuje k vzájomnej spolupráci*“. Súčasťou podujatia bola prezentácia monografie *Naše deti, naša radosť*, ako aj otvorenie výstavy *Významní Chorváti na Slovensku*, ktorá vznikla z iniciatívy Múzea chorvátskej kultúry na Slovensku.

Čo Slovákom môže poskytnúť Čakovec

V piatok 17. júna sme v Čakovci, ktorý je centrom Međimurskej župy, boli hosťami župana Matiju Posavca a riaditeľa Turistického zväzu župy Rudiho Grulu. Dohodli sme sa, že sa pokúsime atrakcie kraja, medzi ktoré patrí dlhoročná tradícia vo vinárstve a gastronómii, spoločne viac priblížiť Slovákom. Navštívili sme aj rozhľadňu na Mađerkinom Bregu, z ktorej vraj s orlím zrakom za pekného počasia dovidieť ponad maďarskú nížinu až na Slovensko.

Minister zahraničných vecí Ivan Korčok o dezinformáciách

V poradí 15. ročník konferencie Dubrovnik Forum (8. – 9. júla) sa konal v atmosfére poznačenej pokračujúcou agresiou Ruska na Ukrajinu, čo predurčilo témy panelov, výber panelistov aj samotnú diskusiu. Na konferencii vystúpil aj minister zahraničných vecí a európskych záležitostí SR Ivan Korčok v paneli venovanom boju proti dezinformáciám a tzv. „fake news“. Ako to skonštatoval vo vystúpení, žijeme vo svete, kde dezinformácie vedia nielen ublížiť, ale aj zabiť, čoho sme boli svedkami pri pandémii Covid-19, ale aj teraz, počas vojny na Ukrajine. V boji s dezinformáciami neexistujú jednoduché riešenia: kľúčom sú silné nezávislé médiá, komunikácia s občanmi a nabádanie ich na kritické myslenie, ako aj primeraná regulácia informačných kanálov, osobitne sociálnych sietí.

Slovenská republika predsedá V4

V stredu 13. júla sme na pôde veľvyslanectva slávnostne uviedlo do života slovenské predsedníctvo vo vyšehradskej štvorke koncertom talentovanej slovenskej speváčky, skladateľky a klaviristky Andrei Bučko. V príhovore veľvyslanec pripomenul osobitný význam V4 ako regionálneho zoskupenia pre silnejšiu EÚ a NATO a predstavil štyri základné priority nadchádzajúceho predsedníctva: prepojenia, ekonomika, udržateľnosť a ľudská dimenzia.

Slováci vystavovali na medzinárodnom veľtrhu hospodárstva Viroexpo

Po dvoch pandemických rokoch sa 2. septembra otvorili brány Viroexpa, medzinárodného veľtrhu hospodárstva,

remesiel a poľnohospodárstva vo Virovici, ktorý v tomto roku slávi jubileum – 25 rokov. Od roku 2007 sa na veľtrhu zúčastňujú aj slovenskí vystavovatelia: tento rok to boli spoločnosti Banskobystrický pivovar a.s., HappyLife s.r.o. a Slovenská poľnohospodárska univerzita (SPU) v Nitre, no záujem návštevníkov upútal aj stánok nitrianskej firmy Edward s plejádou nožníc. Za očakávanou návštevou 32 000 záujemcov síce realita zaostala, no mnohí z tých, čo na veľtrh prišli, po prvý raz ochutnali slovenské pivo, zdravé bio produkty, tyčinky a maškrtky. Zaujímavá prezentácia SPU oslovila najmä študentov stredných škôl.

Chorvátsko-slovenská čipkársky festival

Druhý septembrový víkend patril v chorvátskej Lepoglave 26. ročníku Medzinárodného festivalu čipky, na ktorom bolo Slovensko partnerskou krajinou. Univerzitný folklórny súbor Mladost z Banskej Bystrice zaujal hudobno-tanečnou inscenáciou *Miesto na zemi! Obrazy z Dolnej zeme* a vybrané Matice slovenské z Chorvátska sa v stánkoch prezentovali so svojimi prácami a gastronomickou ponukou. Festival ozdobil výstava *This is Slovakia* pripravená Veľvyslanectvom SR v Záhrebe a výstava *Nástenné kuchárky* v gescii Slovenského kultúrneho centra Našice.

Memoriál Borisa Hanžekovića

Ten istý víkend (10.– 11. septembra) sa v Záhrebe konal v poradí 72. Memoriál Borisa Hanžekovića, hovorovo „Hanžek“. Tentokrát si na ňom zmeral sily so svetovými šprintérmi aj najrýchlejší Slováčok Ján Volko, ktorému len celkom nedávno v Mníchove ušla bronzová medaila v behu na 100 metrov doslova o prsia. V Záhrebe si v nedeľu chcel napraviť

chuť, no nakoniec bola konkurencia nad jeho sily a vo finále stovky skončil siedmy (neskôr v behu na 200 metrov šiesty). My sme, samozrejme, boli pri tom. Ale ešte predtým sme si nenechali ujsť príležitosť na krátke stretnutie s J. Volkom na pôde veľvyslanectva.

Deň ústavy Slovenskej republiky

Vo štvrtok 15. septembra sme si v Záhrebe pripomenuli 30. výročie Ústavy Slovenskej republiky slávnostnou recepciou za účasti predstaviteľov chorvátskeho politického, spoločenského aj diplomatického života, ale aj zástupcov krajanov a slovenských firiem podnikajúcich na území Chorvátskej republiky. V príhovore veľvyslanec SR Peter Susko poukázal na to, že Slovensko je dnes modernou krajinou, ktorá vyrába najviac automobilov na jedného obyvateľa na svete, so skvelými vynálezmi a inováciami. O niektorých z nich sa mohli hostia recepcie dozvedieť viac prostredníctvom výstavných panelov, ktoré sme pripravili a rozmiestnili v banketovej sále.

Záver sezónneho pôsobenia slovenských policajtov v Záhrebe

Projekt spolupráce na programe *Bezpečná turistická sezóna v Chorvátsku* sa pre našich policajtov na tento rok skončil. Slovenskí policajti hliadkovali na jadranskom pobreží od 15. júna v dvoch rotáciách. Projekt bol znovu vysoko hodnotený rovnako na slovenskej ako aj na chorvátskej strane.

14. Majstrovstvá sveta mažoretiek v Záhrebe

V piatok 23. septembra sme boli pri tom, keď v Záhrebe otvorili 4. Majstrovstvá sveta mažoretiek aj za účasti slovenských

reprezentantiek z Bratislavy, Lozorna, Malaciek, Hlohovca, Vysokej nad Kysou a ďalších slovenských miest. Medzi nimi boli aj prešovské Diridonky, ktoré v júni na európskom šampionáte v Zadare získali tituly majsteriek a vicemajsteriek Európy pre rok 2022. V konkurencii jednotlivcov aj družstiev z 9 krajín si naše dievčatá odniesli zo Záhrebu v jednotlivých disciplínach tri desiatky medailí.

Výstava slovenskej fotografky Zuzany Pustaiovej

Vo štvrtok 22. septembra sprístupnilo Múzeum moderného a súčasného umenia v Rijeke výstavu s názvom *Jeden deň každý deň* slovenskej fotografky Zuzany Pustaiovej. Výstava predstavuje rovnomenný fotografický cyklus zobrazujúci nereálne nároky, ktoré kladie na človeka moderná doba, vrátane kultu zdravého života a sociálnej prispôsobivosti, a tlak na výkon a spoločenskú zodpovednosť. Umelkyňa získala v minulom roku s fotografiami Grand Prix na festivale Rovinj Photodays.

Film *Sol' nad zlato* v Našiciach

V spolupráci so Slovenským kultúrnym centrom Našice pod vedením Sandry Kraj Vukšić sme v stredu 28. septembra zorganizovali v kinosále Domu kultúry v Našiciach projekciu slovenskej rozprávky *Sol' nad zlato* (1982) režiséra Martina Hollého pre žiakov základných škôl z Josipovca, Jelisavca a Našíc. Vyše stovky detí malo príležitosť vychutnať si „nesmrteľný príbeh o láske a múdrosti“ ako to vo svojom príhovore nazval veľvyslanec SR v Chorvátsku Peter Susko. V rozhovore s veľvyslancom starosta Našíc Krešimir Kašuba vyzdvihol výbornú spoluprácu s veľvyslanectvom v Záhrebe, ako aj s príslušníkmi slovenskej národnostnej menšiny, ktorú na stretnutí

zastupovala tajomníčka Zväzu Slovákov v Chorvátskej republike Branka Baksa.

Okrúhly stôl k 30. výročiu založenia Zväzu Slovákov v Chorvátsku

Vo štvrtok 6. októbra sme sa – spolu s ďalšími pozvanými hosťami – zúčastnili v chorvátskom Osijeku na okrúhlym stole k 30. výročiu založenia Zväzu Slovákov. S krajanmi sme si pripomenuli udalosti zrodu Zväzu, dôležité historické míľniky putovania Slovákov na Dolnú zem, retrospektívu najdôležitejších aktivít, ako aj súčasné výzvy pri uchovávaní slovenského jazyka ako nástroja vzdelávania, podpory národnej kultúry a zvykov.

1. Parlamentný summit Medzinárodnej Krymskej platformy

V utorok 25. októbra sa v Záhrebe konal 1. Parlamentný summit Medzinárodnej Krymskej platformy s účasťou zástupcov viac ako 30 parlamentov z Európy aj sveta, väčšinou na úrovni predsedov a podpredsedov zákonodarných zborov. Slovenskú republiku zastupoval podpredseda Národnej rady SR Peter Pčolinský. Vo väčšine vystúpení na summite zazneli opakované ubezpečenia o jednoznačnej podpore Ukrajiny, jej teritoriálnej integrity a neuznania ruskej anexie Krymu ako aj ďalších území (2022); potvrdenie oddanosti princípom medzinárodného práva a nenarušiteľnosti hraníc štátov, ako aj presvedčenie, že Krym bude oslobodený a prinavrátený pod správu Ukrajiny.

Ako efektívnejšie administrovať firemné veci s Virtual Office Croatia

Od apríla 2021 Veľvyslanectvo SR v Záhrebe spolupracuje so spoločnosťou Fontana d.o.o., ktorá prevádzkuje Virtual

Office Croatia. Záujemcom ponúka za odplatu kompletný servis administratívnych služieb: marketing a branding, grafický a webový dizajn, účtovníctvo, virtuálnu asistentku, prenájom fyzickej kancelárie, zasadacej a prednáškovej sály. Novou ponukou spoločnosti je e-Commerce, služby potrebné na spustenie internetového obchodu na jednom mieste vrátane skladovania, balenia a odosielenia balíkov. Firmy si môžu vybrať z ponuky a flexibilne meniť rozsah služieb podľa potrieb a situácie na trhu.

Ako spoločne čeliť aktuálnym bezpečnostným hrozbám

V dnešnej neľahkej dobe je každá rada dobrá. Osobitne to platí, keď ju dostanete od priateľa. Potvrdilo sa to aj pri stretnutí tajomníka Bezpečnostnej rady Slovenskej republiky P. Franka v Záhrebe s jeho chorvátskym partnerom V. Franjičom, vedúcim Úradu národnej bezpečnostnej rady Chorvátskej republiky. Spoločne čelíme veľkým výzvam ako sú hybridné hrozby, ale aj tie bezpečnostné, vrátane nelegálnej migrácie.

Výročie obliehania Vukovaru

V piatok 18. novembra sme si vo Vukovare, spolu s najvyššími predstaviteľmi chorvátskeho štátu, stovkami veteránov vojny za nezávislosť Chorvátska, príbuznými obetí a ďalšími návštevníkmi zo všetkých kútov Chorvátskej republiky pripomenuli spomienkovým pochodom najvyššiu obeť, ktorú obrancovia tohto mesta zaplatili za slobodu. Obliehanie Vukovaru trvalo 87 dní od augusta do novembra 1991. V priebehu bojov dopadalo na mesto až 12 000 delostreleckých granátov a rakiet denne. Keď zničené mesto nakoniec padlo, srbské jednotky

zmasakrovali niekoľko stoviek vojakov aj civilistov, ďalšie tisícky boli deportované.

Lavička Martina Kukučina

V Selciach na ostrove Brač, ktoré si pred bezmála 130 rokmi zamiloval a vzal za svoje slovenský lekár a spisovateľ Martin Kukučín, sme vo štvrtok 24. novembra spolu s predstaviteľmi mesta slávnostne odhalili pamätnú tabuľu a lavičku slovensko-chorvátskeho priateľstva, ktorú z kameňa vytesali miestni kamenári. Jej účelom je nielen pripomínať osobnosť Martina Kukučina, no aj fakt, že keď si nejaké miesto naozaj zamilujete, chcete sa k nemu stále vracaf, či už fyzicky alebo aspoň v spomienkach. Lavička bola zhotovená vďaka finančnej podpore Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí v spolupráci s Veľvyslanectvom SR v Záhrebe a Slovenským kultúrnym centrom v Našiciach.

K téme ochrany novinárov

V utorok 29. novembra sme v spolupráci s Chorvátskym zväzom novinárov zorganizovali v Záhrebe seminár pre vybrané subjekty štátnej správy Chorvátskej republiky, profesijných organizácií novinárov a zástupcov redakcií elektronických aj printových médií k téme ochrany novinárov. Cieľom seminára, ktorý viedol náš expert – poradca štátneho tajomníka Ministerstva kultúry SR Željko Sampor –, bolo zdieľanie skúseností o.i. ako čeliť reálnym hrozbám voči novinárom a ako zaručiť slobodný výkon novinárskeho povolania, a to aj z pohľadu slovenských skúseností v reakcii na vraždu J. Kuciaka. Zo seminára vyplynulo niekoľko konkrétnych ideí/

podnetov, ktoré sa chorvátska strana pokúsi v nadchádzajúcom období uviesť do praxe: o.i. myšlienka kontaktného policajného bodu priamo v teréne, ktorému môžu novinári okamžite nahlasovať prípadné ohrozenie svojej bezpečnosti počas demonštrácií resp. iných verejných zhromaždení, z ktorých prinášajú reportáže.

Slávnosť na počesť 30. výročia nadviazania diplomatických vzťahov medzi Chorvátskou a Slovenskou republikou

V nedeľu 11. decembra sme na námestí Zrinjevac v hlavnom meste Chorvátska zorganizovali v spolupráci s agentúrou Katapult promotion adventný koncert slovenskej a-capella formácie For You. Trio mužských a dva ženské hlasy dokázali v hodinovom recitáli (plus prídavok) rozospievať a roztancovať nielen proti chladu zababušených návštevníkov z radov obyvateľov metropoly aj turistov, ale aj snehové vločky, na ktoré sa v priebehu koncertu zmenil dovtedajší dážď. Priehrštie klasických kolied a svetových vianočných hitov v osobitých a-capella aranžmánach boli nielen darom nášho veľvyslanectva záhrebskému Adventu, ale aj príspevkom k 30. výročiu nadviazania diplomatických vzťahov medzi Chorvátskom a Slovenskou republikou. Tento moment podporili aj slovenské zástavky a balóniky pre najmenších, ktoré pracovníci veľvyslanectva rozdávali pod pódium. For You je úspešná mladá slovenská kapela, ktorú môžete vidieť na koncertoch nielen na Slovensku, ale aj v Čechách, Maďarsku, Rakúsku a Nemecku.

Zuzana Chudá*

* Zuzana CHUDÁ, radca – minister, zástupca veľvyslanca Slovenskej republiky v Chorvátsku.

ROZHAVOR

RAZGAVOR

Spomienky na Chorvátsko a Chorvátov prof. Matúša Kučeru, prvého veľvyslanca Slovenskej republiky v Chorvátsku

(časť prvá)*

Pamäti nedávno zosnulého prof. Matúša Kučeru († 15. decembra 2022) boli nahraté v lete roku 2019. Obsahujú autentické informácie o počiatkoch slovenskej diplomacie v Chorvátsku i staršie spomienky profesora a jeho manželky Květy Kučerovej, významnej slovenskej chorvatistky na Chorvátov, Chorvátsko, ale i slovenskú menšinu v dnešnom Chorvátsku a vôbec západný Balkán. Domnievam sa, že ide o dokument neoceniteľnej hodnoty, ktorý neopakovateľným spôsobom zachytáva realie 90. rokov v tejto časti Európy očami viac ako vnímateľného pozorovateľa. Prepis z video nahrávky je podaný takmer in extenso a je skoro doslovný. Vypustenie niektorých menších pasáží je vyznačené. Pri prepisovaní som sa pokúsil zachovať najmä autentické znenie bohatého a neopakovateľného rozprávačského štýlu profesora. Vzhľadom na to, že ide o pomerne rozsiahly materiál, redakcia sa rozhodla sprístupňovať ho po častiach.

V pondelok sa stretávala trojka. Predseda parlamentu, predseda vlády a prezident, to znamená Gašparovič, Kováč a Mečiar. Zavolali si ma. Michal [Kováč] si zobral slovo: „Čo budeš robiť?“ Ja som odpovedal: „Vrátim sa na svoju fakultu, som riadnym univerzitným profesorom, ja som tam neprerušil zamestnanie, ja som bol len požičaný na výkon verejnej služby, mám stále zmluvu, som pracovník filozofickej fakulty, ktorý nechcel žiadny plat.“ S tým som mal potom nesmierne ťažkosti, keď ma chceli obrať o penziu. Ale to je mimo toho už. A Michal mi hovorí: „Ale vieš čo, vieš jak bolo za republiky, bývalí ministri a starí univerzitní profesori odchádzali do diplomacie, išli robiť ďalšiu vážnu službu pre štát, bol tak [Vladimír] Klecanda, bol tak...“, vymenoval mi niektorých, ktorých som aj ja poznal historikov, mal to zrejme naštudované. „Pozri sa máme 23 voľných miest,

neobsadených, kde musím ešte ustanoviť veľvyslancov, mnohí si tu rozobrali čo bolo na blízku, Švajčiarsko, Poľsko a neviem kde. Ale však sú aj inde dobré miesta. A ved' pozri sa, ved' ty si si v tých štátnych službách urobil len dlžoby, ty si nezarobil ani korunu...“ Hovorím: „A jak to ty vieš?“ A on: „Vieš že ja som starý bankár, všetko viem, choď ty do tej diplomacie...“. Hovorím: „Vieš čo, jak so mnou pôjde moja žena tak pôjdem, veľvyslanec jednak má podľa protokolu mať manželku, a ja by som tam sám nešiel nikdy.“ Potom mi povedal: „Vieš čo, choď zajtra za, z Právnickej fakulty, Jozef, no Jozef, no Záhrad... [Moravčík]“, ktorý bol ministrom zahraničných vecí, potom bol neskôr predsedom vlády, i dočasnej, ale mi utekajú mená...

Prišiel som za ním. Otvoril veľkú písanku, hovorí: „Mám to tu všetko..., B – Brazília...“. Hovorím: „Jozko, daj pokoj, ja som jediným profesorom stredovekých dejín

* Pripravil a do tlače spracoval Martin Homza.

*Prvý veľvyslanec Slovenskej republiky v Chorvátskej republike a historik, univerzitný profesor PhDr. Matúš Kučera, DrSc., * 28. októbra 1932 – † 15. decembra 2022.*

na Slovensku, prišiel som sem pomôcť tejto republike, tomuto štátu. Ja mám 5 doktorandov, vtedy kandidátov vied, bol som školiteľom, mám rozpracované 3 docentúry a 2 profesúry, ja aj keby som chcel ísť za toho veľvyslanca, tak len tu niekde, odkiaľ môžem prísť a trochu ochrániť tých svojich, však tu panuje vlčia vojna..., kto je komu školiteľ, toho potopia alebo nepotopia. Chudáci adeпти ktorí idú na obhajoby, niekedy pykajú za svojho školiteľa politicky, už sa tu začína tá spoločnosť na tie strany deliť...” Tak hovorí: „No, bol by voľný Záhreb. Tam ideme zriaďovať novú ambasádu ale už tam má ísť z Belehradu ten slovenčinár, ktorý slúžil u bývalého ministra zahraničia a ten teraz je v službách...

Bol v Paríži, stále sa pohybuje v diplomacii...”

Potom si ma ešte raz nechal zavolať Michal [Kováč]. Hovorí: „Pôjdeš do toho Záhrebu, ja som to sľúbil, ale ty máš prednosť, pôjdeš tam. Prichystaj na to aj manželku.” Hovorím: „Ona bude veľmi rada, pretože robí tam vedecký výskum, má tam kopu priateľov na univerzite aj vonku. Tam by hádam so mnou aj išla.” Ďalej hovorí: „Prihlásiš sa na ministerstve zahraničných vecí, tam sa budeš pripravovať.”

Chorváti boli veľmi veľmi opatrní. Tam bol ten boj už, bola prvá vojenská zrážka so Srbmi, už bola vojna. Po nej bol taký mier, ktorý nebol mier, tak prišla sem od nich skupina dvoch poslancov a bol som pozvaný na večeru na Ambasádu chorvátskeho veľvyslanca. No to bolo grilovanie! Aby vedeli čo som zač. (...) Ja som sa musel dosť držať pospátky aby som sa neudržal a nevyletel párkrát na nich, ale ostali sme v akademickej diskusii, pani veľvyslancová urobila makaróny so syrom, nejaké víno sme pili, nejakú polievku sme jedli, a debatovali, ale za týždeň už tu bol *agreement*. Po krátkej dobe ja som bol pripravený na ministerstve podať svoj program veľvyslancovania v Záhrebe. ...no a rýchlo som uvidel, ako vyzerá nová slovenská diplomacia v praxi. Len si vzájomne furt telefonovali po tých ambasádach, kde sú lacnejšie cigarety, kde lacnejší alkohol, kde možno kúpiť dobré ojazdené auto. Také boli záujmy celej slovenskej diplomacie.

Ja som však napísal svoj projekt na 35 strán. Mal som o svojej misii predstavu, jednak o krátkej histórii Chorvátska na

2 – 3 strany, analýzu aktuálneho stavu, aký tam panuje. Kam sa to asi bude uberať, a čo všetko by sme tam mali urobiť, aké tam máme úlohy. Môj projekt prijala sedemčlenná komisia zložená z moskovských absolventov, ktorá takéto témy schvaľovala. Tak mi to vrátili, že to môže mať max. 7 strán, tak som z toho urobil výťah na 7 strán. Ten bol dobrý, prijatý.

Takže sme pred Vianocami niekedy 12. alebo 13. alebo skôr už sadali do auta, aby sme išli do Záhrebu. Nová štácia. Nebolo tam nikoho. Bol tam jeden taký mladý tajomník – moskovčik, ktorý bol viac na českej ambasáde a ruskej ako na našej. Ani budovu nikto nestrážil, nemala domovníka. Ten tajomník nám našiel bývanie. Ach Bože v pustatine za Záhrebom bolo pár novostavieb postavených. Táto naša nemala ešte kúrenie, nebola oplotená, psy sa nám chodili dívať do okien, aké to bolo celé presklené. Hneď prvú noc sme počuli delostreleckú paľbu tam od juhu. Išiel som von, moja žena bola vystrašená, ja som jej: „*Neboj sa, to tí mládenci chorvátski strelení, už sa blížia sviatky, už petardy búchajú aj delobuchy, neboj sa to bude dobré.*“ Ale nebolo to dobré.

Chvíľu sme tam počkali aj sme tam pretrpeli na tej Kompesakovej, také ako naše Palisády, ale ešte neobývané. Prenajímam nám to taký čudný človek chodil v uniforme bývalého NDH [Nezavisna Država Hrvatska]. Mali sme aj strach trochu, ale všetko sa na dobré obrátilo. Veľmi skoro prišla Veľká noc a my sme išli na pár dní domov. Keď sme sa potom vrátili späť do Záhrebu, mali sme dom vykradnutý, všetko prevrátané. Mojej žene ale kožuch nevzali, vzali len peniaze, zobrali môj malý počítač, povedal som si, aj tak je zakódovaný, nikdy ho neotvorila. Mal som ho ešte z federálneho parlamentu. Ale náš domáci si pripísal že sa mu stratili koberce z pivnice, ja som tam koberce nikdy nevidel... Nám

poodtláčali prsty. Tak som Květke [manželka prof. Kučeru] povedal: „*Nevykradla nás polícia?*“ Tak mi to prišlo. Podľa toho čo kradli. „*A tebe nevzali zlatú retiazku ani kožuch. To zlodeji nenechávajú.*“

Nuž aby som to vysvetlil. Začali k nám chodiť kolegovia mojej manželky z univerzity na povinné návštevy, Ljubo Boban, kanonik sme ho volali, profesor, 3 – 4 chodili. Mohol by som ich menovať celú skupinu. Striedali sa u nás, boli našimi hosťami, večer sme posedávali popíjali, spomínali. Moja žena tam robila výskum jeden čas, prednášala chvíľu na fakulte, bola hosťom Matice Chorvátskej. Nuž a táto univerzitná suita bola v opONENTÚRE voči Tudjmanovi. Možno sa polícia bála či sa tam neformuje nejaké opozičné hniezdo voči nemu?

Zrejme mali zistené že sa s Tudjmanom poznám zo Slovenska, lebo keď on bol vypustený z väzenia na Golom Otoku dostal nejaký čas voľno a stal sa riaditeľom malého Ústavu robotníckeho hnutia a vtedy dostal vedeckú dovolenku na pol roka a náš vtedajší vedúci katedry Miloš Gosiorovský ho pritiahol na Slovensko. Lebo Gosiorovský bol vtedy prvým tajomníkom SAV, tak u nás ho prikryl. Gosiorovský totiž chcel písať o federácii. (...) Tak sa nejako stalo, že Fraňo Tudjman na konferencii Slovenskej historickej spoločnosti, ktorá sa konala len 14 dní pred vstupom sovietskych okupačných vojsk 21. augusta roku 1968, prednášal svoju prácu *Malé národy a veľké idey*. Túto tému potom prepracoval na veľkú knihu, ktorá bola niekoľkokrát upravovaná. Aj zahraničné preklady, ako to už býva zvykom, sa potom upravovali. Na Slovensku už vyšla upravená verzia. Nemal kto k nej urobiť doslov, či predslov. Tak to urobil Matúš Kučera. Tento môj príhovor na 8 – 9 strán, dosť veľký, bol preložený do chorváčtiny, a poslali ho Tudjmanovi, aby si prečítal, aký úvod

vyjde k jeho knižke na Slovensku. Jediné, čo som napokon musel meniť v tom texte, bola posledná veta, lebo zakiaľ sa to tu vytlačilo, v korektúre som musel škrtnúť záver, v ktorom som želaný Tudjmanovi dlhý život a nech ho jeho národ miluje [Fraňo Tudjman zomrel 10. decembra 1999].

No ale vtedy, 1968 k nám Franjo Tudjman chodieval na katedru. Ja som mu varieval kávu. U Gosiorovského bol pečený varený... Takže, keď som nastupoval do Chorvátska, s Tudjmanom som sa už dobre poznal. No a on si zasa pamätal mňa a zrejme to bol ten signál polícii či sa tu niečo neorganizuje u nového pána veľvyslanca. U pána prezidenta som mal zvláštne prijatie. Povolili mi voľný vstup, bez kontroly a aj mojej manželke. Všetci ostatní museli ísť cez rampu, krajina bola vo vojne, kontroly boli prísne.

Ja som si napísal svoju inauguračnú reč v chorvátčine. Moja žena bola školená v chorvátčine, tak mi ju opravila, potom ešte jedna Chorvátka, ktorá mi robila na konzuláte. Tak ja som to celé predniesol po chorvátsky, plynulo. Dal som ju novinárom a hneď na druhý deň aj vyšla vo *Vjestniku* a v iných veľkých novinách... Začínal som teda pomerne dobre...

Avšak tie ľudské veci, kde bývať, jak sa najesť, jak sa stravovať boli strašné. Takže hľadal som nové bývanie. Našiel som veľmi pekné, nebolo tak honosné, ale v dobrej štvrti ako naše Palisády, bola to vila dvojposchodová ale delená takto (vertikálne), v jednej časti bývala jedna rodina, lekárka, jej manžel, ktorý dole v garáži mal malú dielňu, kde vyrábala tesnenia do áut, a mal dvoch synov vysokoškolákov a tú druhú polku sme mali prenajatú my, s mojou ženou. Všetkých ambasádorov strážili policajti, ale ja som ich nechcel. Náš domáci mal tak veľkého rotvajlera, akého som ja v živote nevidel. Pôvodne som myslel, že sa

tam nenasťahujeme kvôli tomu strašnému psovi. Poslúchal iba domáceho, ani jeho pani ho nemohla viesť. Dokonca ani na tom ostnatom obojku, ale poslúchal – moju ženu. Raz mi povedala, že sa ho veľmi zľakla, lebo nechala otvorené dvere a on potme vyšiel hore na druhú poschodie a tie veľké zelené oči na ňu vyvalil. Taký strach mala, ale neuškodil jej. Počúvol, keď ho preč poslala. (...)

Tak som nechcel ani ochranku. Susedia by boli strašne chceli, ulica končila a potom už bol park. Oproti nám ďalší veľký lesný park ako u nás Horský park, a za ním na vrcholku bol prezidentský komplex, tiež novopostavený, za federácie už tuším.

A tak my sme sa etablovali. Z domu som ja chodieval dole do Starého mesta, kde bola naša ambasáda. My sme sa s Čechmi podelili tak, nám zostala stará ambasáda s peknou záhradou a oni mali nový dom s ešte krajšou záhradou hore smerom na Tuškanec. A ja som ráno chodieval z tej druhej strany Tuškanca autom, nemal som ani šoféra. Bol tam starý bavorák, päťka, taká zelená potvora ošumtelá. Rána bývali veľmi zvláštne, hore kúsok vyššie odo mňa vo veľkej vile a priestore býval americký veľvyslanec, volal sa Galbright [Peter W. Galbraith]. Bol to celkom solídny chlapec, hoci jeho britský kolega sa z neho vysmieval, že je to všivavý Škót... S tým veľvyslancom britským som bol napokon veľmi zadobre, lebo som ho naučil piť aj víno. Aj to bol veľmi fajn chlap. Ale ráno sa išlo, a Galbrighthova suita vychádzala – išlo auto námornej americkej pechoty s tými guľometmi vpredu, za ním auto veľvyslanca, za ním auto americkej vojenskej polície, za nimi ešte šlo auto chorvátskej polície. Keď táto kolóna vyrazila, ja som sa z tej bočnej ulice častokrát iba pripojil za ňu. Vo svojom autičku som sa viezol v tejto kolóne ako veľvyslanec slobodnej

Slovenskej republiky. Sám som si pekne riadil ten svoj starý bavorák. Šiel som sa dole pozrieť či kúrenie beží, lebo už som mal plynové kúrenie, lebo pôvodne sa nakladalo uhlie, či kúrenie nevyplo, či máme teplo. Tak som otváral úrad Slovenskej ambasády v Záhrebe.

Časom mi z Austrálie dopravili šoféra s jeho ženou. Bola to bývalá kádruvačka na Zväze mládeže, na centrálnom zväze mládeže. Všetci ju tam poznali ako veselú pani, a Jožko, jej manžel, bol dobrý chlapec. Prišiel mu aj jeho psík, bol taký malý, ale asi kríženec leva s niečím, lebo do každého si zahryzol, chňápal zubami, aj keď ho Jožko držal na rukách (...) Strašne rád sedával v mojej pracovni na gauči, hoci som mu to zakazoval. Ja sa totiž psov bojím. Pôvodne som nástojil na tom, že ho musí dať Jožko preč, že nechcem psa na úrade. Potom som však zistil, keď už som dobudoval trošku úrad a bolo tam aspoň 5 – 6 ľudí, že to jediné stvorenie sa strašne tešilo, keď prišiel pán veľvyslanec do práce. Tak som si povedal, nech teda Jozef tam má toho psíka, ten ma príde aj pozdraviť a stráži ma z gauča, ako všetci malí psíci mazaní...

Takže to bola prvá a dlho jediná zábava z môjho veľvyslancovania, lebo nastala nám kopa tvrdej práce. V bývalej Juhoslávii bežala občianska vojna. Chorváti ju nazvali vojna za národné oslobodenie. Medzi sebou bojovali najmä Srbi s Chorvátmi. Srbi boli s Chorvátmi v Chorvátsku ústavný národ. Jedna vec ale bolo, čo bolo na papieri a iná realita.

Ja som si len zrazu pripomenul jednu dávnu historku. Keď sme s Květkou vôbec prvýkrát dovolenkovali na Jadrane, domáci, u ktorého sme mali prenajaté súkromie, vlastnil loď a zobral nás na prehliadku tej dediny, v ktorej sme bývali – Igrane sa volala. Tak sme išli popri tom Igrane a domáci nám ukazoval: „Aj toho podrežeme, aj toho podrežeme, aj toho

podrežeme...“ Ja som ešte málo chorvátsky vtedy vedel, mojej ženy som sa pýtal: „Čo to vyprával, keď to ukazoval na tie domy, čo Srbi si zakúpili v Igrane na vikendicu?“ A to bolo hlboko v časoch Juhoslávie. Vtedy som ani netušil, že ja sa do Chorvátska ešte dostanem. Lem mi to zabzučalo v ušiach, keď som videl, čo sa to deje, že už vtedy hovoril domáci: „aj toho podrežeme, aj toho podrežeme...“

Bola to hrozne krvavá vojna, zostali vypálené dediny aj mestá. Pamätám, keď k nám prišiel na návštevu pán minister obrany Paľo [Kanis], môj žiak. Chceli vidieť tú dedinu, kde sa jeho dedo s babičkou a jeho rodičia prisťahovali, tak som ho tam zobral. Hovorím: „Paľo nechod tam, budeš sklamaný a budeš smutný...“ Navela som ho tam zaviedol, a všetko bolo zrovnané so zemou... Prežili len mačky, všetko ostatné vyhynie v takých strašných časoch. V rozrúbaných a zničených dedinách, ostanú len mačky, myši a potkany. Paľo plakal ako malý chlapec. Takže bola vojna, a tej práce bolo dosť...

Úradoval som deň aj noc, a ak som v niečom asi zhrešil trochu voči Chorvátskej republike, tak aj k tomu sa priznám. Pár mládencom som dal vízum na lyžovačku do Tatier. Ani neviem či sa vrátili do tej armády zabíjať, alebo sa nevrátili a ušli. Ale len jedno viem, bratovražedná vojna je najstrašnejšia. So ženou sme si chceli ísť oddýchnuť do kúpeľov. Bolo to jednu sobotu alebo nedeľu, bolo to neďaleko 20 km – 30 od Záhrebu, Štubické Toplice. Tak sme tam prišli, kúpele plné mladých chlapov bez rúk bez nôh. Takáto bola tá vojna, do ktorej prišli mladí nepripravení ľudia, zabíjali sa, nevedeli sa kryť, nevedeli bojovať... Tak sme sa hneď obrátili a išli sme domov.

Takže tá vojna bola stále tam, všadeprítomná. Niektorí veľvyslanci mali aj svoju ochranku, aj polícia ich chránila, aj úrady, jeden dvaja policajti stáli pred

úradom, ale ja a švédsky veľvyslanec sme chodievali po meste na voľno... Bez čohokoľvek. Vlastne, nám objednali tie paralyzátory na psov a aj jeden ten elektrický pelendrek som tam mal, ale som ho nikdy ani nemal v ruke. Ani výzbroje som nemal nič, a chodil sme si s Květkou po meste. Raz ma tak stretol evanjelický pán biskup tiež s manželkou a hneď začal: „Pán veľvyslanec a kde máte bodyguarda, kde

máte ochranu?“ Ukázal som na Květku a povedal som: „Toto je môj bodyguard, toto je moja ochranka“. Začal sa smiať biskup, aj pani biskupová. Hovorím: „Ja sa tu cítim dobre, bezpečne v tejto krajine.“ Ale to napätie tam bolo, viselo doslova vo vzduchu. A viditeľným sa stalo, keď prišlo raketovanie Záhrebu.

(Pokračovanie v budúcom čísle).